

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK

AZ ELTE Magyar Jogtörténeti Tanszékének kiadványai

Szerkeszti : KOVÁCS KÁLMÁN

8. szám

Degré Alajos

**A MAGYAR GYÁMSÁGI JOG KIALAKULÁSA
A DUALIZMUS KORÁNAK GYÁMSÁGI KÓDEXÉIG**

Budapest 1977.

Jogtörténeti Értékezesek
Az ELTE Magyar Jogtörténeti Tanszékének Kiadványai

Szerkeszti: Kovács Kálmán

8. szám

Degré Alajos

A MAGYAR GYÁMSÁGI JOG KIALAKULÁSA
a dualizmus korának gyámsági kódexéig

Budapest 1977.

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék

Lektor: Komjáthy Miklós

Készült az ELTE Sokszorosítóüzemében
300 példányban
Felelős kiadó: Dr. Király Tibor
Felelős vezető: Arató Tamás
Copyright: Degré Alajos, 1977
ELTE 77182

A/ A feudális szokásjog kora

I. A Mohács előtti szokásjog

1. A magyar feudális joggyakorlatban a gyámság intézménye későn merül fel. Kivételesen már a XIII. században előfordult, hogy a 12-14 éven aluli serdületlen gyermek képviselőjében eljáró személy magát "turor"-nak, gyámnak nevezte, de az rendszeressé csak a XV. században vált.¹ Máskor csak annyit említettek, hogy a gyermek képviselőjében eljáró személy meghatalmazás nélkül lépett fel, esetleg meghatalmazását korvizsgálati levéllel pótolta.² A gyámság, gondnokság fogalmai is, összekuszálódtak,³ még Nyási Demeter formuláskönyve 1520 táján is zavarosan idézi a római és a kánonjog tételeit.⁴ Ezeket a fogalmakat nyugaton is csak a római jog repeciója kapcsán próbálták tisztázni.⁵

Ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy sokáig ritkán volt szükség gyámságra, mert az apátlanul maradt árva tagja maradt a nagycsaládi vagyonszövetségnek, melynek vagyonában részes volt, és mely mint testület gondoskodott a gyermekről és az őt képviselő személy rendszerint tulajdonközösségben vannak.⁶ Ez természetes is, mert a nagycsaládi vagyonszövetség sokáig fennmaradt. A XIV-XV. századi osztálylevelek szerint az osztály után is testvérek, olykor unokatestvérek is vagyonszövetségben maradtak.⁷

A jobbágyoknál, ahol a nagycsaládi közös gazdálkodás némely helyütt még a XIX. század elején is fennmaradt, a XVI-XVII. században is többnyire az árvával osztatlan közösségben gazdálkodó idősebb testvérek, az atya testvérei vagy más rokonok gyámkodtak.⁹

Azokban az országokban, ahol több írott adat maradt a nagycsaládi vagy nemzetségi közös gazdálkodás idejéből, szintén a nagycsalád közös gyámságából származott az ár-

vával tulajdonközösségben élő atyafiak gyámsága.¹⁰ A szerb jogban pedig, ahol a házközösség különösen hosszú ideig fennmaradt, sokáig még a gyámság fogalmát sem ismerték.¹¹

Gyámságra a magukatevés vagyonukat megvédeni nem képes gyermekek szorultak, akiket később nem törvényes korúnak /illetitimae aetatis/ neveztek.¹² Nők néha választottak maguknak védelmezőt, de rendszerint önállóan jártak el.¹³ Ugyanigy az öregek és betegek is.¹⁴ De nők gyámság alá helyezése csak Rómában maradt fenn a köztársaság végéig, Angliában csak a normann hódításig, a frankoknál csak a Meroving korban.¹⁵

Lényeges azonban, hogy nem a gyermeket tekintették cselekvőképtelennek, 9 éves gyermek elidegenítési szerződését is irásbafoglalták,¹⁶ csak arra tartották képtelennek, hogy vagyonát megvédje. Ezért kapott perhalasztást törvényes kora eléréstől,¹⁷ de tiltakozását, beiktatás elleni ellentmondását hatályos jognyilatkozatnak tekintették.¹⁸

2. Minthogy a vagyonukat egy osztályból /a családi vagyon felosztásából/ származtató rokonoknak a nagycsalád felbomlása után is fennmaradt a kölcsönös öröklési igénye,¹⁹ természetes, hogy elsősorban az volt hivatva a gyámkodásra, akinek érdekét leginkább sértette volna, ha a gyermek tehetetlensége folytán a vagyon pusztulásnak indul,²⁰ azaz Werbőczy formulázása szerint a legközelebbi örökös.²¹ Érthető módon legtöbbször²² az elhalt atya fivére,²³ vagy a nagyszülő²⁴ gyámkodik. Más osztályos atyafi gyámsága esetén rendszerint nem utalnak arra, milyen fokú rokon.²⁵ Arra vonatkozó jogvitát, hogy a rokonok közül kit illet a gyámság, 1514-ig nem találtam. De a rokonok a XV. században is sikerrel követelték maguknak a gyámságot az özvegy anyától.²⁶ Az atyai ági rokon azonban lehetett nő is.²⁷

Az özvegy anyja gyámkodásával elég korán találkozunk,

különösen anyai eredetű vagyont érintő ügyletekben,²⁸ leányoknak a leánynegyed kiadása iránti követelésénél,²⁹ vagy ha a gyermek és az atyai ági rokon között érdekellentét mutatkozott,³⁰ de olykor különösebb indokolás nélkül is.³¹ Talán olyankor, amikor a gyermek vagyonában öröklésre jogosult férfi nem volt. Erre mutat az az eset, mikor az özvegy anya csak az árva felnőttkorú fi-vérének halála után követelte magának a gyámságot.³² De már a XV. szd. közepén kezd afelé hajlani a gyakorlat, hogy a gyermek vagyonával együtt az anya kezén maradhat, csak a várok kezelése illeti meg az idősebb fi-vért.³³ Az anya gyámságának e lassu fejlődése megfelel az általános feudális jogfejlődésnek,³⁴ de hogy ez nem egyszerűen a római jog recipiálásával függ össze, mutatja, hogy a Ruzskaja Pravda igen korán elfogadta az anya gyámságát.³⁵ Semmi esetre sem illette meg a gyámság a mostoha anyát.³⁶ Az újból férjhez ment anyát olykor megfosztották a gyámságtól,³⁷ de nem mindig,³⁸ sőt volt eset, hogy a mostoha atyának is sikerült megtartani az árva vagyonát.³⁹

Olykor mind a szerződés-kötésben, mind^a perben olyan személyek képviselik az árvát, akiknek a gyermekkel való rokonsága egyáltalában nem állapítható meg.⁴⁰ A bíróság mégis érdemben tárgyal velük, ha korvizsgálati levelet hoznak, anélkül, hogy vizsgálná, nincs-e rokon, akinek több joga van a gyámságra.⁴¹ Ilyenek néha kifejezetten önkéntes gyámnak /tutor voluntarius/ nevezik magukat.⁴² Gyám nélkül szükkölködő serdületlen gyermek olykor maga kért fel valakit vagyonának védelmére.⁴³ Törvényes kora árva, mint a római jogban is maga választhatott gondviselőt vagyonának.⁴⁴

A XV. század közepéig igen ritkán fordult elő, hogy idegen egyén a gyermek elhalt atyjának vagy más örökgyónak végrendeletben kifejezett akaratából kapta volna a gyámságot. A serdületlen gyermek javára szóló

végrendeletekben sem esik szó gyámságról,⁴⁵ vagy ha igen, olyan személy javára, akit amugy is megilletett volna a gyámság.⁴⁶ Olykor rokonok hiányában jelöltek ki idegent gyámmá, de azt rendszerint utóörökkössé is tették a gyermek vagyonában.⁴⁷ E tekintetben jóval gyorsabb volt a fejlődés azokban az országokban, ahol a római jog recepciója megindult, vagy egyébként a termelési viszonyok korábban alakultak át, növekedett az árutermelés jelentősége.⁴⁸ Feltűnő, hogy Rómában már a XII. táblás törvényben megengedik a végrendeleti gyámrendelést, de feltehető, hogy ezt a földmivelő plebejusok ujitásként vívták ki, és gyakorlati jelentősége csak a következő évszázadokban alakult ki.⁴⁹

Magyarországon csak a XVI. század elején, már Werbőczy után kezd elterjedni az utóöröklés nélküli a végrendeleti gyámrendelés, ilyenkor több gyámot is rendeltek. Főgyámnak valamely nagyurat, mellé 3-7 bizalmi embert, esetleg familiárist is.⁵⁰ A birói gyakorlat ekkor sem látta szívesen, és valahányszor jogvita támadt a rokonok és a végrendeleti gyám között, a bíróság a gyámságot a rokonoknak juttatta.⁵¹ Csak a városokban győzött olykor a végrendeleti gyám.⁵²

Nemes árvák számára királyi gyámrendelés kivételesen már a XIV. században, gyakrabban, de még mindig ritkán a XV. század végétől kezdve fordult elő.⁵³ Rendszerint olyan személy javára, aki az atyával öröklési szerződést kötött, tehát a gyermek után a vagyont örökölni fogja.⁵⁴

3. Ezek az elvek érvényesültek a városi polgárok jogában is, de ott a vagyon kisebb kötöttsége és az árutermelés gyorsabb fejlődése folytán gyakoribb volt a végrendelezés, végrendeleti végrehajtók⁵⁵ vagy éppen gyámok végrendeleti kirendelése, és már a XV. században elismerték, a végrendeleti gyám minden mást megelőz,⁵⁶ ha pedig végrendeleti gyám nincs, elsősorban az özvegy anyát illeti a gyámság.⁵⁷ Más gyám hiányában a városi ta-

nács rendelt gondviselőt,⁵⁸ minthogy a polgárok urafogyott vagyonát a város örökölte.

A jobbágyárvák gyámságáról alig maradt irás. Többször eljárak a jobbágyözvegyek gyermekeik képviselőiben, és alkalmasint ez magyarázza, hogy a XVII. században ha egy uradalom árváit összeirták, csak az apátlan-
-anyátlan árvákat említették,⁵⁹ mert természetesnek tartották, hogy ha van anya, ő gondozza és képviseli gyermekét. A földesur igényt tartott a jobbágyárvák képviselőjére, pl. ő lépett fel az árva vérdíjkövetelésével, de ilyenkor a fizetés is az ő kezéhez történt.⁶⁰ Ezzel azonban a földesur főgyámi tevékenysége ki is merült, bár akadt olyan földesur is, aki jobbágyának árváját anyagilag segítette.⁶¹

Ha indokolták a gyámságot, soha nem az árva gyermek védelmét, hanem a vagyon megőrzését hozták fel.⁶² Ebben pedig érdekeltek az osztályos atyafiak, az árva utáni legközelebbi örökösök voltak, akik számára, mint az egész hűbéri Európában⁶³ a gyámság nem terhes kötelezettség, hanem jog volt.

4. A gyám ugyanis megőrzés címén az árva vagyonát birtokába vette, abba be is iktatták.⁶⁴ A vagyont idegen személytől is magának követelte,⁶⁵ még az ingóságokat is sajátjaként birtokolta.⁶⁶ Ezt a birtoklást némely gyám úgy értelmezte, hogy a vagyon élvezetéből az özvegyet és a gyermeket is kizárhatja.⁶⁷ Természetesen a gyermek vagyonából származó jövedelmet is ő szedte.⁶⁸ A vagyont a gyermek törvényes korának elértékor, illetve a leány férjhezmenetelekor elvileg abban az állapotban kellett visszaadja, ahogy azt átvette.⁶⁹ Ennek azonban nincs nagy jelentősége, mert sem az átvétel sem az átadás nem leltár mellett történt. Egyetlen kivételt nem tekintve,⁷⁰ a jövedelemről mint Európa más országaiban is,⁷¹ nem számoltak. Ennek mintája a francia és angol hűbéri jogban pontosan kidolgozott hűbéri gyámság /bail seignorial - garde

noble/, melynek értelmében az árvának a hűbéri szolgálattal terhelt birtokát a hűbérur vagy az általa kijelölt személy - később a legközelebbi rokon - kezeli, jövedelmét is huzza, köteles gondoskodni az árváról, akit azonban nem ő, hanem az özvegy anya gondoz és nevel.⁷²

Csak a városi jogban kezdtek a XV. század végén leltár melletti elszámolást, a XVI. században jövedelemről való elszámolást is követelni.⁷³ Ezt nem tekintve a gyámság jövedelmező jog /tutela fructuaria/ volt.⁷⁴ Még ha úgy fogalmazták is, hogy valakit a gyermek feletti gyámság illet meg,⁷⁵ akkor is a vagyont a gyermekkel együtt adták át,⁷⁶ elvileg a gyermek a vagyontól elválaszthatatlan volt, mert a bíróság álláspontja szerint az árva gyermek tartása a vagyont terhelő kötelezettség.⁷⁷ De ezt az elvet nem tartották be. A gyámolt birtokait olykor a gyámságra nem is jogosult személyek /pl. mostohaapa/ brutális nyíltsággal felosztották egymás között.⁷⁸

Ilyen módon természetes, hogy a gyámság vállalására való kötelezettséget nem ismerték. Jómódu árva gyámságára többen pályáztak, a vagyontalan árvával nem törődtek.

A gyám zálogbaadta a gyámolt vagyont, bár ezt már a XIV. században indokolták az árva eltartásának szükségével, vagy azzal, hogy a birtokot a gyám saját költségén váltotta ki zálogból, utóbb csak a gyermek "terhét vállalva".⁷⁹ A gyermek nevében kötött peregyezés, ezzel kapcsolatos joglemondás még a XV. században is gyakori volt.⁸⁰ Végleges eladásról csak a XIV. századból van adatunk, azt is az árvák érdekével indokolták.⁸¹ De még a XV. század végén is előfordult, hogy a gyám a gyámságot, mint hasznothajtó jogosítványt másra ruházta át.⁸²

Csak a korszak végén fogalmazták meg azt az elvet, hogy a gyám a gyámolt vagyont használhatja, de azt nem

csökkentheti.⁸³ Ez adott alapot arra, hogy a gyermek az ő nevében a gyám által kötött szerződést teljeskorúságának elértéig megtámadhatta, visszavonhatta /revocatio/.⁸⁴ Ezért a gyám kénytelen volt kötelezettséget vállalni, hogy ha a gyámolt a szerződést megtámadná, az idegen szerző kárát meg fogja téríteni, birságot fizet, vagy a szerződést a törvényes koruvá vált gyámolttal megerősítetteti.⁸⁵ E célból némelyik egyházi hatóság biztosítékot is követelt a gyámtól az idegen szerződő javára.⁸⁶

A XV. század végétől kezdve olykor hangsúlyozzák, hogy a gyám kötelessége a gyámolt tartása, élelmezése, nevelése.⁸⁷ Erről szóló jogvitát, valamint a gyámolt által a gyámtól kártérítés követelését azonban nem találtam. A gyámolt egyedüli védelméül a revokációs jog szolgált, egyébként teljesen ki volt szolgáltatva a vagyont használó, jövedelmét élvező gyámnak.

5. Ez annál is inkább így volt, mert nem volt olyan hatóság, mely a gyámok működésére felügyelt volna. A XV. században abban a kérdésben, kit illet a gyámság, rendszerint szentszékek ítélték.⁸⁸ A köztudat bizonyos védelmet várt az egyházi hatóságoktól az árvák érdekében, a püspököt kérte az özvegy és árvája elfoglalt birtokainak visszaszerzésére, a törvényes kora fiú a püspök hozzájárulásával adta át vagyont az általa választott gondnoknak.⁸⁹ De arra már csak egyetlen adat van, hogy a püspök védelemért hozzá forduló árva javára anyagi áldozatot hozott. Ez az áldozat is vitatható értékű.⁹⁰ Ekkor még a szentszékeket tekintették a gyámügyek jogi szakértőinek, de a szentszék gyámügyi határozatát csak a nádori kongregáció ítélete alapján tudták végrehajtani.⁹¹ A XV. században már a birtokjogi kérdést is érintő gyámügyet - mint minden birtokjogi kérdést - elterelő paranccsal /mandatum declinatorium/ a világi bíróság elé vonták.⁹² Ezzel azonban a családi

jog és gyámsági jog kapcsolata megszakadt, mert a családi jogi kérdések II. József koráig a szentszékek hatáskörében maradtak, míg a gyámság odaitélését a XIV. század végétől rendszerint perben az ország rendes bírái, vagy más bíróságok látták el, persze helyt adva a perben kötött egyezségnek is,⁹³ bár előfordult, hogy a király egyszerű kérelemre, az ellenfél meghallgatása nélkül rendelkezett, csupán a beiktatási ellentmondás lehetőségét tartva fenn.⁹⁴

A király ugyanis I. István kora óta a frank és longobárd királyok mintájára magának igényelte az árvák védelmét,⁹⁵ a XIV. századtól kezdve pedig az oklevelek stílusából kitűnően az összes árvák főgyámjának tekintette magát.⁹⁶ Ez azonban a királyi gyámrendeléseken és a gyámságra jogosultság perbeli eldöntésén, meg néhány ideiglenes intézkedésen⁹⁷ kívül csak az ugynevezett védőlevelek /protectionales/ osztogatásában nyilvánult.

Ilyen védőleveleket először a pápa osztogatott egyházi szervezeteknek, melyek megsértése így súlyosabb bírság alá esett.⁹⁸ Utóbb egyes kolostorok a királytól nyertek ilyen levelet, mely főleg bíráskodási privilégiumot jelentett, t. i. hogy ügyükben a királyon kívül más nem ítéltet. ⁹⁹ A XV. századtól kezdve mások is kértek ilyent, főleg azzal a céllal, hogy a parancslevél címzettje /országbiró, bán, vajda, főispán/ ne háborgassa a védett személyt, ellenük indított perben ne járjon el.¹⁰⁰ Ilyen védőleveleket adott a király /olykor más hatalmas főúr/¹⁰¹ serdületlen gyermek javára is, a felnőttek javára szólóknál nem nagyobb számban.¹⁰² Hatásuk rendszerint anynyi, hogy az árva gyermek ellen indított pert törvényes korának elérkeztéig felfüggesztik.¹⁰³ Semmi adat nem mutat arra, hogy e levelek alapján a megyei hatóságok valamilyen a gyámokat ellenőrző tevékenységet fejtettek volna ki.¹⁰⁴

A királyi főgyámság emlegetése a király vagyoni érdekét támasztotta alá. Ez kitűnik abból a védőlevélből is, amely hangsúlyozza, hogy az árva halála után birtoka a királyra fog hárulni, közvetlen érdeke tehát, a birtok épségben tartása.¹⁰⁵ Egyszertien saját háramlási érdekét biztosította tehát a király, ha az árva birtokát saját kezelésébe vette,¹⁰⁶ vagy az árva részére gyámot rendelt.¹⁰⁷ De egy vagyonos árva számára gyámul ki- rendelés olyan jövedelmet jelentett a gyám számára, hogy egy ilyen gyámrendelés felért egy donációval is, amivel a király hiveit jutalmazhatta vagy lekötelezhet- te.¹⁰⁸

A király főgyámsága csak a nemes árvákra vonat- kozott. Polgár vagyont más örökös hiányában a város szerezte meg, így árva polgárgyermekeknek a XV. század- tól kezdve atyafi hiányában a városbíró rendelt gyá- mot, a városi tanács döntött a gyámság feletti jogviták kérdésében,¹⁰⁹ sőt olykor a gyám a gyámolt vagyont a tanács közbenjöttével vette át, amit a város jegyző- könyvébe is bevezettek.¹¹⁰ Kivételesen a XVI. század elején már a városi tanács leltárt is vett fel az áta- daskor a gyámolt vagyonáról, hogy az a gyámság megszű- nésekor elszámolás alapjául szolgáljon.¹¹¹ A városok- ban tehát nyilvánvalóan német mintára¹¹² a XV. század- ban kialakult a városi tanácsnak néhány kifejezetten gyámhatósági feladata.

II. Werbóczi reformkisérlete

A Hármaskönyv a gyámsággal kapcsolatos kérdések- kel aránytalanul részletesen foglalkozik.¹¹³ Ennek a részletes tárgyalásnak nyilvánvalóan az az oka, hogy ebben a joganyagban sok zavart, visszaélést talált, a- melyet tisztázni akart. Más témákban is Werbóczi főleg azokat a kérdéseket tárgyalta alaposan, amelyekben a

fennálló gyakorlatot zavarosnak, vagy éppen helytelennek tartotta és annak új irányt akart szabni.¹¹⁴ Az pedig már a XVIII. században is feltűnt, hogy a gyámsággal kapcsolatos kérdések tárgyalásánál milyen szorosán követi Justinianus Institucióinak és a Digestáknak tartalmát.¹¹⁵

Központi politikai törekvése ugyan a középnemesség hatalmának, így vagyonának megőrzése volt. Ezért az ősiségi kötöttség lazítására irányuló törekvéseket viszszaszorította,¹¹⁶ és így fenntartotta a rokoni gyámságot, mely a vagyon legközelebbi örökösét illette, az ősi vagyon védelmét szolgálta,¹¹⁷ és bár elismerte az anyának és a nagyanyának a gyámságra, különösen az anyai vagyon kezelésére vonatkozó jogát, ezt is megszorította azzal, a hűbérjogi tétellel, hogy az atyai ősi vagyon kezelését az anyától, mint gyámtól a fiági osztályos atyafiak maguknak követelhetik.¹¹⁸ A kialakult szokásnak megfelelően írta, hogy a gyám nem jogosult a gyámolt vagyonának elidegenítésére.¹¹⁹

De ugyanugy öröködik az adományrendszer fenntartásán is. Ez pedig szükségessé teszi a királyi háramlási jog biztosítását. Ezért a király gyámrendelési jogát - a Werbőczy korára már kialakult szokásnak megfelelően azzal indokolja, hogy öröklésre jogosult atyafi nem lévén a király a vagyon legközelebbi örököse.¹²⁰ De a szokáson túlmenve azt állítja, hogy ha az öröklés joga a nőágot nem illeti meg, vagy ez csak kétséges is, nőági rokon nem gyámkodhat, hanem ha fiági rokon nincs, a királytól kell gyámrendelést kérni. Attól tart ugyanis, amire elég gyakori példa lehetett, - hogy a nőági rokonok birtokba jutva, a vagyont a gyermek halála esetén is megtartják, és ezzel a király háramlási jogának érvényesülését megakadályozzák. Az ilyen nőági rokonokat szerinte királyi hozzájárulással örökbefogadottak is megelőzik a gyámságban.¹²¹ Ez a szokás nem

felelt meg, de nemcsak a családi vagyont, az adományrendszert is védte.

Ugyancsak politikai céljainak megfelelően igazította ki a szokást a gyámságból kizárt személyek meghatározásánál is. Hogy a főbenjáró ítélettel elmarasztalt személy nem járhatott el, még saját gyermekeinek képviselőjében sem, az megegyezett a gyakorlattal.¹²² Hogy a hűtlen és becstelen személy nem lehetett gyám,¹²³ az már ebből is következik. Az ősiség védelme kívánta azonban, hogy a kölcsönös öröklés alá tartozó vagyon egy részét észszerű ok nélkül elidegenítő személy ne lehessen gyám.¹²⁴ Érdekes azonban az a tétele, hogy aki önként másnak hatalma alá veti magát és ezzel önjogúságát elveszti, ki van zárva a gyámság viseléséből.¹²⁵ E - római joggal ellentétes¹²⁶ - tétel nyilván az ősiséget akarja csupán erősíteni, kizárván a más család atyai hatalma alá örökbefogadás útján került atyafit a gyámságból, nehogy a családi vagyon így idegeneknek juthasson.

Werbőczy reformkészségről tett tanuságot, amikor nyilván az árvák érdekében - az atya végrendeleti gyámrendelése - mellett foglalt állást. Állásfoglalása határozottan római jogi hatásra mutat,¹²⁷ de óvatos, hisz az újítás az ősi-vagyon védelmének addig szokásos eszközét sérti. Ezért hangoztatja, hogy a végrendeleti gyámrendelésnek az osztályos atyafiak ellentmondhatnak,¹²⁸ mert joguk sérelmével nem lehet a gyámságot hűtleneke, becsteleneke, vagy - ami legnagyobb veszélyt jelent arra, hogy a gyám a vagyon eltulajdonítására fog törekedni - nőági atyafiakra ruházni.¹²⁹ Az ősiség védelmében odáig szűkíti a végrendeleti gyámrendelés lehetőségét, hogy ennek akkor van helye, ha a gyámságra jogosult osztályos atyafi jelét adja annak, hogy a gyermek vagyonára pályázik, vagy perben áll vele.¹³⁰

A római jogi tétel átvétele bizonytalan, mert ismételten leszögezi, hogy ha a birtok csak a fiágot

illeti, nőági rokonokat gyámul nem lehet kirendelni, de elvileg elismeri, hogy ha végrendeleti gyámnevezés történt, ez megelőzi az atyafiak törvényes gyámságát.¹³¹

Sokkal fontosabb az az ujitási kísérlet, mely a gyámságot a gyámot megillető jogból az árva védelmét szolgáló kötelezettséggé kívánja átalakítani. Ennek érdekében hangsúlyozza, hogy minden serdületlen árva gyermeknek gyámság alatt kell állnia,¹³² továbbá a római joggal értelmileg egyezően, hogy a gyámság átvételekor a megyésispán, alispán vagy szolgabíró - illetve több vármegyében fekvő javak esetén az ország rendes bírójának egyike - jelenlétében leltárt kell készíteni az átvett javakról, és a gyámság letelte után ennek alapján kell a vagyont visszaadni és ennek időközti gyümölcseiről elszámolni.¹³³

Mínt hogy a gyámságot ezek szerint kötelezőnek ismer-
te el, ugyancsak a római jognak megfelelően szabályoznia
kellott a gyámság alóli mentesség jogcimeit is.¹³⁴ A men-
tességi okok, melyek fennállása esetén nem kötelező a gyám-
ság elvállalása: sok gyermek, különböző helyen fekvő sok
földbirtok, katonai szolgálat, közszolgálatban, követség-
ben való elfoglaltság, súlyos betegség, ellenséges vi-
szony a gyámolttal vagy elhalt atyjával, öregkor, 24 éven
aluli életkor. A felsorolás majdnem teljesen egyezik a
Summa Legum tartalmával,¹³⁵ bár az ismer néhány, Werbő-
czi által fel nem sorolt mentességi okot is, így a szer-
feletti szegénységet, a szerzetességet, orvosi, tudósi el-
foglaltságot. Mindkettő lényegileg a klasszikus római jog
elveit követi, bár annak egyes részeit módosítják. A mó-
dosítások a Summa Legumban és Werbőczinél azonosak. Nyil-
vánvaló tehát, hogy Werbőczi az egész fejezetet valamely
feudális korban szerkesztett római jogi összefoglalásból
vette.¹³⁶

Ugyancsak a gyámság ujszerű felfogása következtében
használja Werbőczi a gyanus gyám fogalmát is, amivel ré-

gebbsi forrásainkban nem találkozunk. Werbőczy szerint gyanus a gyém, ha saját vagyonát pazarolja, ha nem adja meg a gyémoltnak a szükséges táplálékot és ruházatot, ha ok nélkül rosszul bánik a gyémolttal, ha ő maga rossz erkölcsű, szerfelett szegény, vagy a gyémolt atyjának ellensége. Ez teljesen egyzik a Summa legum tartalmával,¹³⁷ és lényegileg a klasszikus római jogot¹³⁸ is követi. Jellemző azonban, hogy Justinianus szerint a teljes szegénység egymagában nem teszi gyanussá a gyémot,¹³⁹ de a feudális gondolkodásmód Werbőczyinél és a Summa Legumban egyaránt igen. Werbőczy azonban a Summa Legumban is foglalt gyanusági okokat kiegészíti még egy, az ősiséget védő tétellel, mely szerint gyanus az is, akinél tartani lehet attól, hogy a gyémolt javait el tulajdonítani törekszik.¹⁴⁰

Werbőczy szerint, aki a gyámságot hűtlenül viseli, tisztségétől elmozdítandó, és a kár kétszeresének megfizetésére kötelezendő. Ha pedig a gyémolt birtokjogaira nézve jár el helytelenül vagy hűtlenül, ezenfelül becsutellenné /infamis/ is válik,¹⁴¹ aminek súlyos büntetőjogi következményei vannak. E tétel lényegileg szintén megegyezik Justinianus szabályaival, és nagyjából a Summa Legummal is, de a büntetést ez utóbbinál logikusabban és határozottabban szabja meg, ami arra mutat, hogy ha tételle nem is magyar szokásjogi, azt nem vehette a Summából, amely - mint a német jog általában a kár kétszeresét kitevő bírságra vonatkozó római jogi szabályt nem recipálta.¹⁴²

Nem merithette a Summa-ból Werbőczy azt a tételt sem, hogy gyanuság címén a gyémot bárki megtámadhatja, kivéve magát a gyémoltat, annak cselekvőképtelensége miatt. Ezzel a gyermeknek a védelére való képtelensége helyébe a római jogi cselekvőképtelenséget iktatja. E tétel ugyan is lényegileg egyzik a római joggal,¹⁴³ de a Summa Legum a megtámadásra jogosult személyeket részletesen felsorolja, viszont nem ismeri a gyémoltnak ilyen megtámadásra

való képtelenségét.¹⁴⁴ Ez mutatja, hogy Werbőczy nem közvetlenül a Summa Legumot használta, inkább mindketten ugyanazon forrást.

A gyámnak pazarlás címén való elmozdítására már a XIV. századból is van adat,¹⁴⁵ de egyébként Werbőczy e tételei ujak és a római jogot követik. Hogy a gyám működése alatt okozott kérért a gyám örökösei is felelőségre vonhatók, szintén megfelel a római jog tételeinek.¹⁴⁶

Teljesen ellenkezik a korábbi gyakorlattal az a tétel, hogy a gyámolt képviselőjében bíróság előtt fellépő gyámnak gyámi minőségét igazolnia kell.¹⁴⁷

Végül Werbőczy a gyámügyek hatósági ellátására, a gyanus gyámok felügyeletére a praetori felügyelethez hasonló¹⁴⁸ hatóságot akart kijelölni, de a hatóságot - a királyban látta, akinek központi hivatala /a kancellária/ a legjobb akarattal sem tekinthette át az ország különböző részeiben nagy számban működő gyámok tevékenységét. A gyámok felügyeletét perenkívüli igazgatás keretébe kívánta utalni, azt állította, hogy gyámok elleni panaszokat bármikor, bírósági törvényszakon kívül is lehet a király elé terjeszteni, aki azonnal intézkedik, a gyámot felfüggeszti és elutasítja, hogy a gyámolt javait a jogvita eldöntéig más kézre adja.¹⁴⁹ De bár a király e szabályokra rövidesen, mint az ország régi szokására hivatkozni kezdett, a jószágok átadását képtelen volt elérni, így arra kellett szorítkozzék, hogy a bevédolt gyámot perbeidézze.¹⁵⁰

III. A gyakorlat Mohácstól 1715-ig

1. A Mohács utáni két évszázadban a szinte állandó török háborúk, a XVII. századon végighuzódó szabadságharcok, a katonák nagyon sűrű fosztogatásai szinte teljessé tették a létbizonytalanságot, így akadályozták az árutermelés fejlesztését. Még a roppant jövedelmű nagybirtokosok is bevételeik túlnyomórészét váraik fenntar-

tására, magánkatonaságuk eltartására fordították, így ingó vagyon, készpénzjövdelem kevés volt, Werbőczinek az árutermelő római jogot átvevő szabályait tehát csak csekély részben vették figyelembe, mert azok nem a tényleges gazdasági helyzethez igazodtak.

Az igaz, hogy most már kivételes^a képviselet nélkül fellépő serdületlen nemes gyermek,¹⁵¹ rendszerint gyám képviseli, de a jobbágyárvák sokszor képviseletlenek, akik gondjukat viselik, azok sem nevezik magukat gyámnak, sőt tiltakoznak a gyámmá minősítésük ellen.¹⁵² Elintézettnak vették a gyámságot azzal, hogy valaki a jobbágyárvát "gondviselése alá vette".

A Werbőczy által is fenntartott régi elv, hogy a gyermek csak törvényes kora elértéig kell gyámság alatt álljon, a gyakorlatban most is érvényesült,¹⁵³ az idősebbek maguk bizhattak meg gondnokot, de ezt vissza is vonhatták.¹⁵⁴ Viszont - a gyakorlati szükségnek engedve a végrendeletek sora rendelt gyámi vagyonkezelést egészen a gyermek házasságkötéséig illetve 20-24 éves koráig.¹⁵⁵ Werbőczyi tételait követve gyámság alatt tartották az elmebetegeket, olykor megegyezés alapján, máskor nádori rendelettel, előzetes vizsgálat nélkül.¹⁵⁶

Ha az atya a gyermek tanítását, nevelését elhanyagolta, vagy anyai vagyonát pazarolta, azt elidegeníteni törekedett, a nádor, illetve polgár esetében a város az atyát hatalmától megfosztotta és gyámot rendelt.¹⁵⁷

Werbőczyi nyomán, különösen főuri körökben elterjedt a végrendeleti gyámrendelés, bár sokszor a legközelebbi örököst illetve az anyát rendelték ki,¹⁵⁸ de gyakran a végrendelkező szolgálatadó urát,¹⁵⁹ rokon végrendelkező az anya második férjét vagy az atya egyik vejét.¹⁶⁰ Többnyire nem egy, hanem több gyámot rendeltek, ezek egyike hatalmas nagyur, a tekintélyes védelem céljából, mellette 4-5 atyafi,¹⁶¹ akik egymás utáni rendben vagy a gyermekeket és a vagyont megosztva gyámkodnak, vagy együtt valami családi tanács félét alkotnak, ami Fran-

ciaországban már a XIV. században kialakult, és utóbb gyámhatósági funkciót látott el.¹⁶² Városokban ritka a végrendeleti gyámrendelés, némelyik kifejezetten ellene foglalt állást,¹⁶³ másik azonban kívánatosnak is tartotta.¹⁶⁴

A törvényes gyámok közül most már leggyakrabban az özvegy anyával, mint természetes és törvényes gyámmal találkozunk.¹⁶⁵ Gyámsága elvileg újabb házasságkötéséig terjed, amikor a legközelebbi, öröklésre jogosult rokon lép helyébe,¹⁶⁶ de elég gyakran az atya végrendelete felhatalmazza, hogy újbóli férjhezmenetele után is gyámkodjék.¹⁶⁷ Jogának bizonytalanságát legfeljebb az jelzi, hogy néha megerősítést kér és kap a fejedelemtől vagy a nádortól.¹⁶⁸ Ilyen hatósági megerősítést néha a mostoha anya is nyer, de ezt külön indokolják, pl. azzal, hogy az érdekelt osztályos atyafi maga is gyámságra szorul.¹⁶⁹ Az atyafiakkal a gyámságról való vita most is a vagyon birtoklása körül folyt, ezért olykor megosztottak az árva vagyonán.¹⁷⁰

Az osztályos atyafiak törvényes gyámsága Werbőczit kivéve szigorúan ragaszkodott az öröklés rendjéhez,¹⁷¹ ha tehát a vagyon anyai ági volt, a nőági rokonok gyámkodtak, nem egy esetben nők is.¹⁷² Ha az árvának atyai és anyai vagyona is volt, a kétféle rokonok olykor megosztottak a vagyon kezelésén.¹⁷³ De nyomós érdekek alapján eltértek a szabálytól, és öröklésre nem jogosultak is gyámkodtak, a birtokhoz hozzájutás céljából,¹⁷⁴ de most már arra is van adat, hogy az ilyen önkényes, idegen gyámokat a rokonok kérelmére a nádor elmozdította.¹⁷⁵

2. Ha sem törvényes, sem végrendeleti gyám nem volt, nemes árvának a király /Erdélyben a fejedelem/ rendelt gyámot.¹⁷⁶ A király nevében rendszerint a helytartó, illetve a nádor járt el.¹⁷⁷ A gyámrendelési mandatumot ahhoz a vármegyéhez intézte, melyben a gyámolt vagyona fektült. Ott közgyűlésen kihirdették, hogy a gyámsághoz való jogában sértett személy tiltakozhassék.¹⁷⁸ Olykor a

gyám személyének kiválasztását a megyére bizta, vagy a megye tett erre javaslatot.¹⁷⁹ Sokszor a törvényes gyámot rendelte ki. A királyi gyámrendelet mögött tehát gyakran a gyámság ki általi viselése kérdésében való döntés rejlett.¹⁸⁰

Polgár árvák részére törvényes és végrendeleti gyám hiányában a városi tanács rendelt gyámot,^{180/a} a jobbágyárvák részére a földesur, illetve az uradalmi tisztiek, urasági vagy községi "tutorok" nem rendeltek gyámot, de a vagyon kezelését valakire rábízta. Vagyontalan jobbágyárvával nem törődtek, az koldult vagy csavargott.^{180/b}

3. Werbőczinek azt az előírását, hogy a gyám a gyámolt vagyonának jövedelméről számot kell adjon, el is felejtették. Zala megye a XVII. század közepén követ-utasításban szögezte le, hogy a gyámok gondatlansága miatt számos gyámolt teljesen elszegényedett, ezért törvényalkotást kívánt, - sikerrel - mely elrendelje, hogy a gyám gyámságáról számot kell adjon.¹⁸¹ A nádori és helytartói gyámrendeletekbe rendszerint bevették, hogy a gyám a gyámság leteltével gyámságáról számot kell adjon.¹⁸² Minthogy azonban nem jelöltek ki hatóságot, amelyik az elszámolást ellenőrizze, ez csak annyit jelentett, hogy az érdekelt árvának adták át a vagyont,¹⁸³ sőt rendszerint nyugtát is vettek, de csak egészen általánosságban, részletezés nélkül, hogy a gyámolt az őt illető javakat átvette.¹⁸⁴ A vagyon jövedelmének elszámolásáról ezekben szó sem volt. De még a vagyontárgyak pontos visszaadása is bizonytalan volt, mert hiába írták elő a nádori gyámrendeletek,¹⁸⁵ amikor a gyám az árva vagyonát kezébe vette, nem készítettek leltárt. A vagyon visszaadása iránti perekben néha évtizedekig tartó vizsgálat volt, annak megállapítása iránt, milyen vagyona volt az árvának,¹⁸⁶ máskor csak megeskették a gyámot vagy özvegyét, hogy a vagyonból nem titkolt el semmit, és a -

"köztudomás" szerinti adatok alapján egyességet kötöttek velük.¹⁸⁷ Ha olykor készült is az átvételről leltár, az egyszerű feljegyzés volt, hatósági hitelesítés nélkül, hozzávetőleges adatokkal, némelykor még azt is rájegyezték, hogy a felsorolt tárgyak egy része már nincs meg, azt még a gyámolt atyja elrejtette.¹⁸⁸ Így könnyű volt pl. a gyámot terhelő okleveleket eltüntetni.¹⁸⁹ Ha előfordult is, hogy a felnőtt gyámolt a gyám által beszedett jövedelmet számonkérte, az nem vezetett eredményre.¹⁹⁰ Jobbágyoknál megesett, hogy egy-egy uradalmi "kántortörvény" összeírta az árvák szőleit, állatait, és készpénzét, valamint, hogy azokat kire bízták, de gazdasági, házi eszközökről ezekben nem esett szó.¹⁹¹

Nem volt tehát alaptalan az a XVIII. századi jogszabályi megállapítás, hogy a gyámok kényük-kedvük szerint rendelkeznek a gyámolt jövedelmével.¹⁹² A gyakorlat szerint tehát a gyámság továbbra is jövedelmező jog volt a gyám számára,¹⁹³ és a gyámságot bitorló személytől azzal az indokkal követelték vissza az árva vagyont, hogy ő nem jogosult zsebébe az árva vagyonának jövedelméből megtönni.¹⁹⁴ Olykor hangsúlyozták is, hogy a gyámság idejére a gyám a gyámolt birtokának jövedelmét egészében a maga javára szedheti.¹⁹⁵ A gondolkodásmódra jellemző a nádori gyámrendelések szóhasználata. Ezek ugyanis a gyámságot sokszor "adományozták".¹⁹⁶

Egyedül a fejlettebb gazdálkodást folytató városok, ahol aránylag több volt az ingó vagyon, irták elő, hogy a hagyatéki leltárt - melyet némely helyen a bíró vagy esküdtek készítettek, be kell jegyezni a város jogkönyvébe, hogy az árvák utóbb ennek alapján követelhessék örökölt vagyonuk kiadását. Olykor még azt is megkivánták, hogy a romlandó ingók /melyek nem őrizhetők meg/ becsértékét a leltár tüntesse fel.¹⁹⁷ Ezek a rendelkezések nagyjából megfelelnek az egykoru, részletes csehországi rendelkezéseknek, és a rabbinisztikus jogtudomány előírásainak.¹⁹⁸

A városok megkivánták azt is, hogy a gyámok a gyámolt jövedelméről a tanács megbizottai előtt évente elszámoljanak, sőt a számadások elveit is előírták. Levonhatók a jövedelemből a gyámolt tartására, taníttatására fordított költségek, de a gyám személyes költségei nem.¹⁹⁹ De volt olyan város, mely elszámolandónak csak a munka nélküli jövedelmet tekintette /ház, pince, sütőház bére/, a szántók, szőlők stb. jövedelmét, - melyekbe munkát is kellett befektetni, - azonban nem.²⁰⁰

4. A jogtudomány fenntartotta azt a Werbőczy által is elfogadott régebbi jogelvet, hogy a gyám semmit nem idegeníthet el a gyámolt vagyonából.²⁰¹ Ez azonban gyakorlatilag keresztülvihetetlen volt. Ugyanez időben Európa más országaiban is kialakult az a gyakorlat, hogy a gyám eladhatja a gyámolt birtokait, pl. az öröklött adósságok kiegyenlítése céljából, vagy az árva eltartására, ha jövedelme ezt nem fedezte, de rendszerint a bíróság vagy más hatóság hozzájárulásával.²⁰² A magyar nemesi jogban azonban ennek szabályai nem alakultak ki, viszont gyakorlatilag a gyám nemcsak peregyezésben vállalt terhes kötelezettségeket, szolgálatok jutalmául ajándékot is adott /inscriptio/ a gyámolt birtokából.²⁰³ Megesett, hogy a gyámot akkor mozdították el, amikor a gyámolt vagyonának javarészét már elidegenítette.²⁰⁴ Némelyik gyám végrendelete, vagy a javak visszaadását elrendelő fejedelmi intézkedés ki is emelte, hogy "ami elkelt" azt a gyámnak pótolnia kell.²⁰⁵ Külön jogszabállyal kellett tiltani, hogy a gyám maga ne vásárolja meg vagy adományul fel ne kérje a gyámolt jószágait.²⁰⁶ E visszaélések ellen a Werbőczy által is fenntartott, de már korábban kialakult, a most is elismert revokálási jog²⁰⁷ nem sokat segített, mert a perek a végtelenségig huzódtak.

A jobbágyi jogban érvényesült az az elv, hogy a gyám által zálogbaadott árvajavakat a zálogba-vevő a kölcsönösszeg visszafizetése nélkül köteles visszaadni, csak utó-

lag követelhetett a gyámtól kártérítést.²⁰⁸ Ezen az anarchikus helyzeten próbált segíteni pl. az a végrendelet, mely szerint a kamatra kiadott tőkét csak a négy végrendeleti végrehajtó együttes hozzájárulásával lehet máshová elhelyezni.²⁰⁹

Egyedül a városok tettek preventív intézkedéseket, elrendelve, hogy a gyám a gyámolt vagyont indokolt szűkségből elidegenítheti ugyan, de csak a városi tanács előzetes hozzájárulásával. Viszont az árvát a revokálási jog ilyenkor nem illeti meg.²¹⁰

A gyám tartási, nevelési kötelezettségeit a nádori gyámrendelések, végrendeletek hangsúlyozták ugyan,²¹¹ de ilyen ügyben konkrét intézkedésre csak kivételesen került sor, pl. ha a gyám a gyermeket kivette az iskolából,²¹² vagy általában nem vallásosan nevelte.²¹³ De még ha az atyát "botránnyosan nevelés" címén meg is fosztották atyai hatalmától, a nádor csak az iránt intézkedett, hogyan adja át a vagyont a gyámnak. Nevelési intézkedést nem tett.²¹⁴

5. A királyi, nádori gyámrendelések hangsúlyozták, hogy a király az ország összes árváinak főgyámja.²¹⁵ Ez a főgyámság azonban a fentebb már említett királyi gyámrendeléseken és a védőlevelek osztogatásán²¹⁶ - amilyeneket most is gyakran kaptak felnőttek is²¹⁷ inkább csak a gyanus gyámok elmozdításából, elmebetegek gyámság alá helyezéséből és a gyámságot vitatók közül a gyám személyének megállapításából állt. A védőleveleknek csak annyi értelmük volt, hogy ezek biztosították az árvának az atyjuktól rájuk maradt perekben egy éves perhalasztást,²¹⁸ a nem törvényes kora gyermek ellen indított pernek a törvényes kor eléréstől való elhalasztását a gyakorlat e nélkül is általánosan elismerte.²¹⁹ A király illetve nádor a gyámrendelést, gyámelmozdítást, gyámság alá helyezést peren kívül intézte, néha előzetes vizsgálat alapján,²²⁰ máskor vizsgálat nélkül, fenttartva azt a lehetőséget, hogy a rendelet meggyegyzési kihirdetésekor az érdekelt, pl. a-

kinek több joga van a gyámsághoz, ellentmondással fog élni. Ilyen tiltakozásról is van adat.²²¹ E főgyámság nem volt önzetlen. Az árvák nagyobb összegű készpénztőkéit az uralkodó maga kezelte, az ez elleni panaszok eredménytelenek maradtak.²²²

Ha peruton vitatták, kit illet a gyámság, valamint az árva vagyon visszadási pereket, a megyei törvényszék tárgyalta, erre törvényes felhatalmazást kapott, először 2000 Ft perértékig, utóbb értékre tekintet nélkül.²²³ Ez azonban a nádor rendeletére történt vizsgálatokon és néha a nádorhoz tett javaslatokon kívül a megye egyetlen gyámügyi funkciója volt. Gyakorlatilag tehát a nemes árvák gyámjaira nem ügyelt fel senki.

A városokban, ahol mégis csak kialakult áruvagyon is, mely jövedelmezőbb, de könnyebben el is idegeníthető, ez az anarchikus állapot nem felelt meg. Mint Franciaországban és Németországban is²²⁴ hozzáláttak az árvák hatósági felügyeletéhez. Ebben szerepe volt annak, hogy lakosságuk többsége német volt, sokszor közvetlen kapcsolatokkal osztrák, cseh, német polgárokkal, de a városok kamarai felügyeletének is, hisz ez uton is kaphattak királyi udvari és ezen át nyugati hatásokat. A fejlődés a XVII. században indult meg. A polgári vezetés alatt álló erdélyi szász egyetem XVI. századi szokásjog gyűjteménye egészében nem emelkedik felül Werbőczyi tanításán.²²⁵ A XVII. században főleg a nyugat-magyarországi és bányavárosok a gyámi leltározás lebonyolítására, a gyámi számadások felülvizsgálatára, és általában az árvák vagyonának felügyeletére hivatalt szerveztek.²²⁶ Ezek az "árvaatyák", divisorok vagy arbiterek nem hatósági jogokat gyakoroltak, csak vizsgáltak, és ahol hibát találtak, vagy kedvezőbb vagyonhasznosítási lehetőséget láttak, ezt jelentették a városi tanácsnak, mely a szükséges intézkedéseket megtette.²²⁷ Némely helyütt fizetést is kaptak.²²⁸ Persze nem mindenütt ment egyszerre. Gönc városban előfordult, hogy az

árva maga választott gyámot magának, vagy rokonai kerestek valakit, aki az árvát tartás fejében szolgálatába fogadta, de akit az árva munkaképes korában is meghatározott ideig szolgálni köteles. A városi tanács csak akkor intézkedik, ha nem akad aki az árvának enélkül gondját viselné.²²⁹

Igaz, Gönc földesuri joghatóság alatt élő mezőváros volt. A leltározás szabályai persze távolról sem egységesek,²³⁰ de némelyik város már a XVI. szd. utolsó éveiben elrendelte az árvakönyv vezetését is, mely nemcsak a vagyonleltárról, de az ingó javak elhelyezéséről, a jövedelemről és az árva egyéb viszonyairól is kellett adatokat tartalmazni.²³¹

Igaz, tényleg 1695-ig még Sopron városban sem fektették fel az árvakönyvet. Mindez lényegileg a német városjogokat követte, de pl. arra nincs adat, hogy azt az elvet is elfogadták volna, hogy a gyám mindig a városi közösség megbízottja.²³²

Persze ez az erélyes fellépés sem volt önzetlen, mert a városok arra is törekedtek, hogy az árvák készpénzét a város pénztára, esetleg az ott kezelt külön árvapénztár őrizze és gyümölcsöztesse.²³³

A jobbágyárvák főgyámságára a földesur tartott igényt, és ezt el is várták tőle a jobbágyok.²³⁴ Minthogy azonban a jobbágyárvák helyzete rendezetlen volt, formális gyámság sem alakult ki, a földesur sem rendelt gyámot a serdületlen, elláttatlan jobbágyoknak, nem is ellenőrizte a jobbágyárvák vagyonát tényleg kezelő személyeket, de ha már perben kiderült, az ügyben árva is érdekelt, az uriszék ezt hivatalból figyelembevette.²³⁵ Van adat, hogy az uradalom hivatalból összeírta az apátlan-anyétlan árvák vagyonát, de hogy mi történt magával a gyermekkel, azt néha kifelejtették az összeírásból.²³⁶ Egyetlen adat "árvák könyvéről" is van.²³⁷ Némely helyen az árvákról való gondoskodás a "tutorok" feladata, akik közgyámi teendőt láttak el, nem maguk gyámkodtak, hanem intézkedtek, hogy az árvák vagyonát valaki kezelje. Ugy látszik, a földesur emberei voltak.²³⁸ Az árvát

megillető jobbágytelket, ha a gyermek annak megművelésére képtelen volt, a földesur saját kezelésébe vette.²³⁹ Ha a gondviselő az árva vagyonát más uradalomba vitte, ezt a földesur visszakövetelte.²⁴⁰

Jegyzetek az A. részhez

- 1 A.U.O. VI. 370, VII. 47.l. /1214, 1237/, Sztáray oklt. I. 300. l. /1358/, Blagay oklt. 237.l. /1418/, H.O.IV. 319-320. l. /1439/, Sopron város I.r. VI. k. 28, 40, 54. l. /1484/, 1485, 1488/, Teleki oklt. II. 316. l. /1513/, Podmaniczky oklt. II. 201-5. l. /1518/, D.L. 23891 /1524/.
- 2 Sopron vm. II. 267.l. /1437/, v.ö. Händel 396.l, Holub 40.l. /1394/, Héderváry oklt. I. 433.l. /1482/, D.L. 20152, 21224. /1494, 1503/.
- 3 D.L. 19108 /1492/, Anjoukori okmt. IV. 434, V. 282, VI. 257.l. /1344, 1349, 1354/, Formulae Styli 530.l. /Mátyás kanc./, Podmaniczky oklt. II. 379.l. /1526/.
- 4 Esztergomi Érseki Könyvtár MSS.II. 507. fol. 412. /Bónis György szives közlése/.
- 5 Stobbe IV. 518-9.l., Dalloz 32. köt. 66. l., Kapras 359.l., Leicht 243.l.
- 6 Formulae Styli 17. l. /Ars not. 26. sz./, Sopron vm.I. 173, 177-180. l. /1343,1344/, Anjoukori okmt. V. 616-7. l. /1352/, Héderváry oklt. I. 156. l. /1419/, Veszprémi reg. 327. l. 841. sz. /1336/, Zichy okmt. IX. 150-151. l. /1446/, Apponyi oklt. I. 474. l. /1520/, Sopron vm. II. 290.l. /1438/, Sopron vm. I. 343, 365. l. /1366/, Zalai oklt. II. 468.l. /1451/, D.L. 42499 /1391/, Sopron vm. II. 490. l. /1475/. Ez utóbbi esetben a képviselő és a gyermek közti osztály csak 1493-ban történt /u.o. 567.l./, Anjoukori okmt. II. 437, III. 37, 170. l. /1329, 1333, 1335/, Apponyi oklt. I. 344-7. l. /1478/. Az eredetére Tagányi 81. l.
- 7 Zichy oklt. I. 225, 463, II. 93-4, III. 512, VI. 137. l. /1323, 1335, 1343, 1373, 1353/, Mon. Strig. III. 267, 655.l. /1335, 1347/, Sopron vm. I. 26, II. 34. l. /1263; 1381/, Anjoukori okmt. VI. 315. l. /1366/, Sztáray oklt.

II. 439-447. l. /1449/.

- 8 Plánder Ferenc Göcsejről. Zalaegerszeg 1970. Göcseji Múzeum Közleményei 29. sz. 25, 30. l.
- 9 Zsigmondkori oklt. I. 328, 944. l. /1389, 1393/, Jobbágylevelék 187. l. /1750. tájt/, Uriszék 109, 110, 145, 226-7, 282-4, l. /1590, 1593, 1618, 1623/.
- 10 Csehországban a XIV. századig. Kapras 370, 376, 380. l. a keleti orosz államban Juskov 294. l., német területen Stobbe IV. 523, 532. l., Brunner 10, 30. l., Schröder 355. l., a longobard jogban Pertile 348. l., a norman jogban Rive 28, 56. l., egyéb Leicht 240, Dernburg 2, Marton 288, Zhisman 636. l.
- 11 Milovanovics 82. l., Jirecek: Staat und Gesellschaft in mittelalterlichen Serbien. Wien 1912. II. k. l.
- 12 Holub 36-44. l. A 12 éven aluli leány és a 14 majd utóbb 12 éven aluli fiú.
- 13 Mon. Strig. II. 706. l. /1330 és 1353 közt/, H.O. IV. 249. l. /1406/, Formulae Styli 220. l. /Magyi-Nyirkállói 114. sz. 1476/, Illés J.: Házassági vagyoni jog az Árpádok korában Bp. 1900. 29, 53, l., Sopron vm. 290. l. /1438/, Zichy oklt. VI. 238. l. /1413/.
- 14 Anjoukori okmt. VI. 353. l. /1355/, Zsigmondkori okmt. I. 2211, 6190. sz. /1391, 1399/, Zichy oklt. VIII. 355, XI. 281, 282, 385. l. /1428, 1484/.
- 15 Vécsey: Institúciók 419-420. l., Kapras 358. l., Pollock - Maitland II. 434-435. l., Viollet 449. l., Engels 126-128. l.
- 16 Veszprémi reg. 190. l. 473. sz. /1356/.
- 17 Zalai oklt. I. 540. l. /1353/, Hazai oklt. 206. l. /1334/ H.O. III. 102. l. /1329/, Zichy oklt. VIII. 247. l. /1425/, Podmaniczky oklt. I. 389, 459. l. /1503, 1505/. Ezt fogadja el alapulvül Werbőczy is /Tr. I. 129/. V.ö.

- Viöllet 451-2. l., Stobbe IV. 542. l.
- 18 Zichy oklt. I. 582. l. /1340/, Anjoukori okmt. IV. 261. l. /1342/, Anjoukori okmt. II. 4., III. 607, IV. 261. l. /1322, 1339, 1340/, Zichy oklt. I. 550, 582, II. 521-2. l. /1339, 1340, 1353/, Teleki oklt. I. 32. l. /1314/, Károlyi oklt. I. 189. l. /1351/. A gyermek tiltakozása ellenére hatályosnak tekintették mert igazolták az elkerülhetetlen szükségét Sztáray oklt. I. 292-7. l. /1358/, Zichy oklt. VIII. 499-506. l. /1437/.
- 19 Murarik A.: Az ősiség alapintézményeinek eredete. Bp. 1938, 36, 48. l.
- 20 Formulae Styli 425. l. /Magyi-Nyirkállói 457. sz. 476/, Teleki oklt. II. 290-2. l. /1506/, Karácsonyi J.: Békés megye története. Gyula 1896. III. 103. l. /1364/.
- 21 Tr. I. 116. bev. Ez volt a cseh, német, francia hábérjog álláspontja is. Kapras 373, 374, Rive 29, Stobbe IV. 521, Croos I. 1-2, Viöllet 456. l.
- 22 Várad Regestrum Karácsonyi kiad. 258, eredeti 190. sz., H.O. VI. 134-5.l. /1265/, Mon. Strig. II. 615. l. /1309/, Anjoukori okmt. III. 37. l. /1333/, D.l. 5213 /1363/, Zsigmondkori okmt. I. 2733. sz. /1392/, Zichy oklt. VI. 196. l. /1412/, H.O. III. 266. l. /1450/, Formulae Styli 425. l. /1476/. V.ö. Csehországban Kapras 374. l., Oroszországban Milovanovics 84. l., Lengyelországban Dabkowski I. 488. l.
- 23 Anjoukori okmt. I. 405, V. 282. l. /1326, 1349/, Sopron vm. II. 50. l. /1420/, Zichy oklt. VIII. 231, X. 382-386. l., /1425, 1466/, D.L. 19108/, Apponyi oklt. I. 269. l. /1416/. Az ő kezére bizzák az atyának az atyai hatalomtól megfosztása esetén is. Formulae Styli III. l. /Ars not. 174. sz./
- 24 Zalai oklt. I. 369. l. /1340/, Zichy oklt. VI. 471-81.l. /1417/, Székely oklt. III. 106-7. l. /1485/. Mindhárom

- esetben az atyai nagyanya. Az anyai nagyanyát ld. H.O. IV. 318. l. /1439/.
- 25 D.L. 42499 /1391/, Zichy oklt. X. 15-6. l. /1458/, Formulae Styli 484. l. /Mátyás kanc. 45. sz./, Székely oklt. III. 87. l. /1466/, Apponyi oklt. I. 344-7. l. /1478/.
- 26 Teleki oklt. I. 120. l. /1361/, Zichy oklt. X. 61. l. Sopron város I.r. V. köt. 90. l. /1463/, Formulae Styli 484. l. /Mátyás kanc. 45. sz./.
- 27 Zichy oklt. III. 222. l. /1364/, Iványi Béla: Vázlatok Eperjes város középkori jogéletéből. Századok 1909. 288. l. /1457/, Podmaniczky oklt. I. 300-2. l. /1497/, Sopron vm. II. 324. l. /1447/. A római jogban viszont nő gyám csak az anya lehetett. Vécsey: Családi jog 326. l.
- 28 Anjoukori okmt. I. 63-4., II. 162. l. /1303, 1324/, Sopron vm. I. 615. l. /1410/, Teleki oklt. I. 500. l. /1427/. Az új házasságra lépett anya is. Zsigmondkori okmt. I. 4303. sz. /1396/.
- 29 H.O. VII. 182, 379. l. /1283, 1318/, Anjoukori okmt. IV. 580. l. /134/, Zsigmondkori okmt. I. 18. l. /1387/, Sopron vm. II. 267. l. /1437/, Héderváry oklt. I. 433. l. /1482/, Teleki oklt. II. 168. l. /1487/.
- 30 Sztáray oklt. II. 330. l. /1437/, Anjoukori okmt. I. 60, VII. 497. l. /1308, 1358/, Apponyi oklt. I. 474. l. /1520/, Zalai oklt. I. 540. l. /1353/, Sopron vm. I. 177. l. /1344/ A.U.O. XII. 623. l. /1298/, Mon. Strig. III. 151. l. /1329/ Hédervári oklt. I. 275. l. /1450/, Zsigmondkori okmt. I. 1056. sz. /1389/. Lényegileg ugyanigy volt német területen is. Stobbe IV. 532. l.
- 31 H.O. VII. 33-4. l. /1247/, Anjoukori okmt. I. 142, V. 616. l. /1308, 1352/, Sopron vm. I. 173. l. /1343/, D.L. 83990 /1398/, Sopron vm. II. 324-5. l. /1447/, Pod-

- maniczky oklt. I. 81. l. /1469/.
- 32 Zichy oklt. VI. 186. l. /1412/.
- 33 Sopron vm. II. 269. l. /1437. itélet/.
- 34 A morva jogról Kapras 420. k., a frank és más germán jogokról Viollet 449-450. l., Stobbe IV. 522. l., Chénon II. 129. l.
- 35 Juskov 118-9. l.
- 36 Zichy oklt. X. 61-62. l. /1459/.
- 37 D L. 42609 /1395/, Podmaniczky oklt. I. 300. l. /1497/.
- 38 D.L. 9795 /1416 itélet/, Anjoukori okmt. V. 318. l. /1439/. Ugyanigy a Ruszkaja Pravdában. Juskov 118-9. l.
- 39 Podmaniczky oklt. I. 300, 302, 333, 381. l. /1497, 1499, 1501/.
- 40 Á.U.O. VII. 47. l. /1237/, Hazai oklt. 100. l. /1283/, Zsigmondkori okmt. I. 5508, 5708. sz. /1398, 1399/, Anjoukori okmt. VI. 316. l. /1358/, D.L. 22959, Podmaniczky oklt. II. 201-5. l. /1518/, Sopron vm. I. 342, II. 350. l. /1363, 1450/, Zichy oklt. III. 475, IV. 530, VI. 57. l. /1372, 1393, 1410/.
- 41 Zichy oklt. VIII. 69, 70, 247. l. /1422, 1425/, Holub 232. l. /1473/.
- 42 Á.U.O. VI. 370-372. l. /1214/, Teleki oklt. II. 101-3. l. /1469/.
- 43 Zalai oklt. I. 237. l. /1329/, Anjoukori okmt. V. 457. l. /1351/.
- 44 Teleki oklt. I. 209. l. /1384/, Holub 46. l., Tr. I. 124. §. 2-3. Ez római jogi hatásnak látszik, de hozzánk a német, francia hűbérjogból került. Stobbe IV. 517-8. Dernburg 4, Gierke I. 383-5. Vécsey Családi jog 337. l., Chantreuil: La restitution accordée aux mineurs en droit romain. Paris 1867. 5-7, 11-13. l.

- 45 Anjoukori okmt. IV. 87, 88. l. /1341/, Zalai oklt. II. 582. l. /1465/.
- 46 Anjoukori okmt. I. 214. l. /1310/, Hazai oklt. 276-7. l. /1364/, Frangepán oklt. 169. l. /1411/, Podmaniczky oklt. I. 184-6. l. /1485/.
- 47 Formulae Styli 114-5. l. /Ars notar. 176. sz./, Héderváry oklt. II. 170-171. l. /1459/, Zsigmondkori okmt. I. 391. l. 3575. sz. /1394/, Sztáray oklt. I. 664. l. /1393/, Holub 47. l. /1489 utóörökös kirendelés nélkül/.
- 48 Csehországban a XIV. században Kapras 371. l., német városokban bár kivételekkel a XIII. században Hajnik 293. l., Stobbe IV. 524-5. l., spanyol területen is a XIII. században Lehr: *Éléments du droit civil espagnol*. Paris 1880. 154. l., de Lengyelországban, mint nálunk csak a XV. században Dabkovski 485-7. l.
- 49 Vécsey: *Instituciók* 415. l., Maskin: *Az ókori Róma története*. Bp. 1951. 79, 89, 108, 109. l.
- 50 Podmaniczky oklt. II. 177. l. /1517/, Héderváry oklt. I. 312. l. /1465/, Zalai oklt. II. 606-9. l. /1477/, D.L. 23742 /1524/, Teleki oklt. II. 450-455. l. /1525/, Ez volt a szokás Csehországban és némely német városban is /Kapras 372, 400., Stobbe IV. 529. l./.
- 51 Sztáray oklt. I. 464, 479, 481. l. /1383, 1385/, D.L. 20152 /1494/, Csehországban is csak a XVI. században alakult ki az az elv, hogy az atya által rendelt gyám mindenki mást megelőz. Kapras 374. 378. l.
- 52 Sopron város I. r. VI. köt. 28, 39-41, 51-55. l. /1484, 1488/. Király 108. l. /1427/.
- 53 Teleki oklt. I. 177. l. /1377/, D.L. 20030 /1493/, Teleki oklt. II. 238, 294. l. /1500, 1507/.
- 54 Teleki oklt. II. 290-2. l. /1506/.

- 55 Mon. Strig. III. 619. l. /1347/, Sopron város I.r. VI. köt. 40. l. /1486/.
- 56 Sopron város I. r. VI. köt. 28, 39-41, 51-5. l. /1484/, /1488/, Király 108. l. /1427/.
- 57 Király 105-6. l. /1416/, Iványi. Századok 1909. 288. l. Még végrendeleti gyámként is szerepel nő. Zsigmondkori okmt. I. 3573. sz. /1394/.
- 58 Király 107-8. l., Sopron város I.r. VI. köt. 40. l. /1486/, Relkovic 130. l. Ez megfelel az egykoru német és dalmát városi jognak /Stobbe IV. 534, Milovanovics 83. l./.
- 59 Zsigmondkori okmt. I. 2536. sz. /1392/, Uriszék 282-5. l. /1623/.
- 60 Zsigmondkori okmt. I. 2980, 3047. sz. /1393/.
- 61 Héderváry oklt. I. 566. l. /1519/.
- 62 Formulae Styli 425. l. /Magyi-Nyirkállói 457. sz. /1476/.
- 63 Hajnik 293. k. Csehországról Kapras 378, 421. l., Németországról Schröder 819, Stobbe IV. 536-7. l., Franciaországról Viollet 449, Croos 4-6. l. A római jog viszont azt kívánta, az legyen gyám, akinek nincs öröklési joga a gyémolt után. Marton 288, Dernburg 8, Tagányi 81. l. A hübéri Angliá részben ezt követte. Dalloz 32. köt. 80. l.
- 64 "Res et bona predicti filii ipse conservare vellet." D.L. 42609. /1395/. Hasonló H.O. 33-4. l. /1247/, Teleki oklt. II. 290-2. l. /1506/, Podmaniczky oklt. II. 335 /1335/. Ugyanigy Csehországban Kapras 383. l. A statutiora H.O. IV. 318-320. l. /1439/.
- 65 Sopron város I. r. V. köt. 90. l. /1463/, D.L. 9795 /1411/, vö. Kapras 374, 388. l.

- 66 Zichy oklt. VI. 186. l. /1412/, Tagányi 81. l.
- 67 D.L. 23742, 23891, 24162 /1424, 1425/, Zichy oklt. XI. 64. l. /1470/.
- 68 Anjoukori okmt. V. 457. l. /1351/, Sztáray oklt. I. 234. l. /1353/, D.L. 46362 /1396/, Pest vm. oklt. 324. l. /1509/.
- 69 Formulae Styli 279. l. /Magyi-Nyirkállói 214. sz./, Teleki oklt. I. 209, II. 316. l. /1384, 1513/, Holub 49. l. /1444/.
- 70 Teleki oklt. II. 266. l. /1504/.
- 71 Venediktov 151. l.
- 72 Venediktov 151, Viollet 453, 454, 456, Croos 4, Dalloz 32. k. 66, Leicht 244, Stobbe IV. 522, Chénon II. 135-7, Schröder 820, Pollock-Maitland II. 442. l.
- 73 Sopron várca I. r. VI. köt. 40, 389. l. /1486, 1519/. Franciaországban a XIV. században vezetik be az elszámolással terhelt gyámság rendszerét /garde roturiere/, de Párizsban a gyám még haszonélvezője ekkor a gyémolt javainak /garde bourgeoise/. Chénon 137-8., Croos 5. l. A lombard városokban a XV. században kezdik elszámoltatni a gyámokat. Partile III. 354. l., Ragusában már a XIV. században. Stobbe IV. 519. l. Csehországban csak egyes gyámokat. Kapras 391, 392, 398. l.
- 74 Kraut II. 54-85, Dernburg 8-9, Stobbe IV. 537, Kapras 391, Tagányi 81. l.
- 75 "Nobilis puella ... ipsam exponentem ad servendum et nutriendum concerneret". Zichy oklt. I. 61-62. l. /1459/. De másutt "ad quos tuitio bonorum ... spectat". Zichy oklt. XI. 281-2. l. /1480/.
- 76 Á.U.O. XII. 623. l. /1296/, Formulae Styli 425, 284. l. /Magyi-Nyirkállói 457, Mátyás kanc. 45. sz./, Zsigmondkori okmt. 3575. sz. /1394/, D.L. 9795, 20152 /1411,

- 1494/. Igy Németországban is Stobbe IV. 536. l.
- 77 Sopron város I. r. VI. köt. 40, 41, 54. l. /1486, 1488/. Dologi tehernek minősíti a tartást az idősebb fivér, és birtokrészt ad át a tartás céljából mostohaanyjának. Á.U.O. XII. 623. l. /1298/. Hasonló Apponyi oklt. I. 274. l. /1416/, Sopron vm. II. 267-70. l. /1437/. V.ö. Stobbe IV. 539, Kapras 421. l.
- 78 D.L. 19538 /1489/, Teleki oklt. II. 316. l. /1513/, D.L. 48661. Ez a hűbéri Európában gyakori. Hajnik 294. l.
- 79 Sopron vm. I. 172., II.490. l. /1343, 1475/, D.L. 83990 /1398/, Anjoukori okmt. I. 63-4. l. /1303/, Podmaniczky oklt. I. 81. l. /1469/. A gyámnak a vagyon feletti rendelkezési jogát lassanként korlátozták a római jogban is /Vécsey: Institúciók 351. l./
- 80 Hazai oklt. 100. l. /1283/. Anjoukori okmt. IV. 434, 580. l. /1344, 1336/, Zsigmondkori okmt. I. 611. sz. /1388/, Sopron vm. II. 324-5. l. /1447/, Zichy oklt. XI. 65. l. /1470/.
- 81 Bánffy oklt. I. 40. l. /1313/, Anjoukori okmt. VI. 257. l. /1354/. Csehországban ugyanigy. Kapras 390. l.
- 82 Zsigmondkori okmt. I. 5855. sz. /1399/, Formulae Styli 425. l. /Magyi-Nyirkállói 457. sz. 1476/, Székely oklt. III. 106-7. l. /1485/, Podmaniczky oklt. II. 171-7. l. /1517/. Előfordult Csehországban is. Kapras 421. l.
- 83 Podmaniczky oklt. II. 328-33. l. /1525/. Lombardiában már a XII. században alkalmazzák /Pertile III. 350, 357. l./, de hamarosan elterjedt Németországban /Stobbe IV. 538/, Angliában /Pollock-Maitland II. 441. l./, Csehországban /Kapas 359. l./, nyilván római jogi hatásra /Dernburg 7. l./, A római jogtól függetlenül a Ruszkaja Pravda is ismeri a gyám kártérítési felelősségét /Juskov 118-9. l./.

- 84 Podmaniczky oklt. I. 590, II. 328-333. l. /1510, 1525 ítéletek/, Holub 45, 50-52. l., Händel 391, 396. l. Ezt fenntartja Werbőczy is /Tr. I. 128/. E revokálási jog érvényesült Csehországban /Kaprás 392-3/, Németországban /Schröder 818-9, Stobbe IV. 544., 551/, Angliában /Lehr: Droit Anglais 33/, Franciaországban is /Dalloz 32. köt. 79. l./ csak a határidők mások.
- 85 Á.U.O. VII. 47. VIII. 58. l. /1237, 1263/, Anjoukori okmt. VII. 243. l. /1358/, Fejér: Codex dipl. IX/4. 519-521. l. /1373/, Sopron vm. I. 615. l. /1410/, Apponyi oklt. I. 269. l. /1416/, Anjoukori okmt. V. 616-7. l. /1352/, D.L. 42499 /1391/, Zichy oklt. VI. 474-81. l., Podmaniczky oklt. II. 201-2. l. /1518/, V.ö. Händel 413. l.
- 86 Mon. Strig. III. 712. l. /1320/. V.ö. Holub 44. l. Ilyen kauciót az idegen szerződő javára a német jogban már a XIII. században /Stobbe IV. 551. l./, Csehországban a XV. század végén kezdtek követelni /Kaprás 384-6. l./.
- 87 D.L. 20030/1493/, Zichy oklt. X. 15. l. /1458/, Podmaniczky oklt. I. 300-2. l. /1497/, Teleki oklt. II. 450-2. l. /1525/.
- 88 Formulae Styli 111, 114, 115. l. /Ars not. 174. 176. sz./, Zsigmondkori okmt. I. 1901. sz. /1391/, D.L. 9795 /1411/, Sopron vm. I. 178. l. /1333/. A szentszékek hatáskörében maradt az azt korlátozó 1464:17. t.c. után is a végrendeletek érvényessége feletti perlekedés, ezek kapcsán nyulhattak bele gyámsági ügyekbe is. Hasonló Angliában Pollock-Maitland II. 434-5. l.
- 89 Mon. Strig. III. 706. l. /1330 tájt/, Teleki oklt. I. 209. l. /1384/.
- 90 Mon. Strig. II. 176-7. l. /1356/.

- 91 Mon. Strig. III. 712. l. /1320/, Sopron vm. I. 177-181. l. /1344/.
- 92 Zichy oklt. IX. 483, 548, 553. l. /1455, 1457/.
- 93 Sztáray oklt. I. 479. l. /1393/, Sopron vm. II. 269. l. /1437/, Zichy oklt. X. 61-62. l. /1459/, Teleki oklt. I. 177, II. 238. l. /1377, 1500/, Podmaniczky oklt. I. 300., II. 328-333. l. /1497, 1525/, D.L. 48.661, 23891 /1506, 1524/, Formulae Styli III. l. /Ars not. 174. sz., Zsigmondkori okmt. I. 3916. sz., Székely oklt. III. 178. l. /1511/.
- 94 Zichy oklt. X. 61. l. /1459/, Teleki oklt. II. 355. l. /1517/.
- 95 I. István II. 24. t.c. V.ö. Viollet 450, Schröder 355, 346, Leicht I. 243, Stobbe IV.525. l. Éppen ezért téves Ereky /A magyar helyhatósági önkormányzat II. kiad. Bp. 1010. 393. l./, és az ő nyomán Jelenits /22-25. l./ okfejtése a gyámügyekben a főesperesek részére engedményezett közfunkcióról. Ezt a király nem engedte át, főgyámi igényét a frank és longobárd királyokétól vette át. Az egyház gyámügyi szerepét később, a királlyal szemben érvényesítette. De a király gyámügyi fellépése Mohácsig sem volt közfunkció.
- 96 "Quia viduarum et orphanorum regni, sua regia celsitudo protector esse ex officio sui regiminis deberet" /Anjoukori okmt. V. 310-311. l. /1349/. Hasonló Zichy oklt. VI. 449. l. /1417/. V.ö. Tagányi 83. l. Csehországban is a XIV. században igényli a király a főgyámságot, de akkor már konkrét intézkedéseket tesz, vizsgálatot rendel el /Kaprás 411-3, 426. l./.
- Angliában Dracton-ig a királynak csak gyámrendelési funkcióját ismerik /Pollock-Maitland II. 443. l./.
- 97 Händel 392. l. /1413/, Zichy oklt. X. 15-6. l. /1458/, D.L. 46362 /1496/, Szlavóniában korábban is. Blagay

- oklt. 149. l. /1362/.
- 98 Mon. Strig. I. 132, 135. l. /1187, 1188/ Monuments
Romana Episcopatus Vesprimiensis I.2, 81, 152, 156.
l. /1159, 1230, 1266, 1276/.
- 99 Fejér: Codex dipl. V/1. 250. l. /1272/, Anjoukori okmt.
I. 440, II. 549, III. 53. l. /1317, 1331, 1333/. Alsó
Szlavóniai okmt. /Magyar Történeti Emlékek I. r. 36.
köt. 117. 134, 142. l. /1398, 1410, 1412/.
- 100 Zichy oklt. VI. 258. l. /1413/, Székely oklt. I. 74. l.
/1386/, Zichy oklt. VIII. 23, 319, IX. 28, 31. l.
/1421, 1427, 1441/, Hazai oklt. 384. l. /1429/, Sopron
vm. II. 123, 124. l. /1429/, Formulae Styli 214, 215.
l. /Magyi-Nyirkállói 103, Mátyás kanc. 99. sz./.
- 101 Zalai oklt. I. 501. l. /1350/, Sopron vm. II. 24-5. l.
- 102 Zichy oklt. VI. 385. l. /1415/. Általános mandatum a
főkancellárhoz, szlapon bánhoz, macsói bánhoz, temesi
főispánhoz, ugyanazon gyermekek érdekében, hasonló
Anjoukori okmt. V. 338. l. /1349/, Károlyi oklt. III.
20. l. /1495/.
- 103 H.O. III. 102. l. /1329/, Fejér: Codex dipl. IX/3.
541. l. /1372/.
- 104 Jelenitset /28-29. l./ megtéveszti a "tutela specialis"
kifejezés, de ugyanezt használják a felnőttek és tes-
tületek részére adott védőlevelek is.
- 105 Formulae Styli 315. l. /Mátyás kanc. 99. sz./.
- 106 Anjoukori okmt. II. 230. l. /1327/, Zsigmondkori okmt.
I. 1325. sz. /1389/.
- 107 Ezzel indokolja a királyi gyámrendelést Werbőczy /Tr.
I. 115. §. 2., 120. § 1/, és a cseh király is /Kaprás
427. l./.
- Brabantban ilyen indokolás már a XIII. szá-
zadban van /Schröder 819. l./.

- 108 V.ö. Székely oklt. I. 277. l. /1493/, Csehországban már 1383-ban előfordul /Káprás 428. l./.
- 109 Relkovic 130. l. Sopron város I. r. VI. köt. 39. l. /1486/. Városokban alakult ki először a gyámok hatósági felügyelete Németországban /Stobbe IV. 527-8.l./, és Lombardiában a XIV. században /Pertile III. 351. l./.
- A német városok a XV. században a gyámot már a hatóság által megbízott hivatalnoknak tekintik /Stobbe IV. 327, 533-4. l./.
- 110 Iványi Századok 1909. l. /Eperjes /, Sopron város I. r. V. köt. 90. l. /1463/.
- 111 Sopron város I. r. VI. köt. 389-390. l. /1519/.
- 112 Ld. fentebb 73, 109. jegyzet.
- 113 Tr. I. 112-132.
- 114 Degré: Magyar halászati jog a középkorban. Bp. 1939. 138-139. l., Angyal-Degré: A XVI-XVII. századi erdélyi büntetőjog vázlatja. Bp. 1943. 85-6. l.
- 115 Szegedy I. 111. § 4.
- 116 Händel 410. l.
- 117 Tr. I. 116. bev. Ez a későbbi római joggal nem ellenkezik. Institutionum Justiniani lib. 1. 15. 18.
- 118 Tr. I. 113. pr., § 4-5.
- 119 Tr. I. 112. § 3., de peregyezséget köthet /Tr. I. 127. § 2/, ami megegyezett a gyakorlattal, de nem ellenkezett a római joggal sem. Vécsey: Családi jog 331. l., Dig. 27.9.1.
- 120 Tr. I. 115. § 1-2.
- 121 Tr. I. 116. § 2-3; I. 120. § 1.
- 122 Tr. I. 121. §. 1. V.ö. Formulae Styli 425. l.
- 123 Tr. I. 121. §. 4.

- 124 U.o. § 2. Ez összefügg azzal, hogy Werbőczy csökken-
teni akarta a tehervállalás hatását. Händel 408-410.
1.
- 125 Tr. I. 121. § 3.
- 126 A Digesták /26.1.7/ szerint kifejezetten filius famili-
as is lehet gyám. A XIV. századból származó, római jogi
hatás alatt álló bécsujhelyi Summa Legum I. 37. is
csak teljeskorúságot kíván, nem pedig "sui juris" jog-
állapotot. Gál I. 197. 1.
- 127 A fejlett római jog szerint /Digestorum 1.26.2./
más gyámságnak csak akkor van helye, ha nem történt
végrendeleti gyámrendelés. Azt, hogy háromféle gyám-
ság van /végrendeleti, törvényes, rendelt /a Tr. I.
112. § 2. szinte ugyanazokkal a szavakkal adja elő,
mint a Summa Legum I. 34. /Gál I. 195. 1./. Justin-
ianus Institutioiban ez a részletes tárgyalásban van
szétszórva /I. 14, 15, 20./.
- 128 Tr. I. 114. Hozzáfűzi azt a római jogi elvet is /Dig.
26.2.1./, hogy az ilyen végrendeleti gyámrendelés az
utószülöttekre is kiterjed.
- 129 Tr. I. 119. § 1-3, 5.
- 130 U.o. 4 §. Az időközben teljeskoruvá vált idősebb fi-
vérnek Csehországban is joga volt a végrendeleti gyám-
tól a gyámságot magához követelni /Kaprás 374. 1./.
- 131 Tr. I. 120. pr., 114. pr.
- 132 Tr. I. 115. § 6. Ez az alapelv, de gyámkerési kötele-
séget nem állapít meg, mint a római jog /Vécsey: Családi
jog 328. 1./.
- 133 Tr. I. 115. § 4. A leltározási és elszámolási kötele-
zettség egyezik a klasszikus római joggal /Inst. I.
24., Codex 5., 37.24., Dig. 26.7.7./, de a bécsujhelyi
Summa Legum I. 36. fejezetével is /Gál I. 196-7. 1./.

- 134 Tr. I. 122.
- 135 Summa L. I. 38 /Gál I. 198-9. l./, követve az Inst. Justiniani I. 25-öt.
- 136 V.ö. Stobbe IV. 530-1. l. A spanyol jogra Lehr: Droit Espagnol 179. l.
- 137 Tr. I. 123. § 3-8, egyezően a Summa Legum I. 39-el /Gál I. 200. l./.
- 138 Dig. 26.10.3.
- 139 Inst. Justiniani I. 26. § 13.
- 140 Tr. I. 123. § 9.
- 141 Tr. I. 123. § 1-2. Ugyanigy Institutiones I. 26. § 5-7, Codex 20. 47. V.ö. Summa Legum I. 41. /Gál I. 201. l./.
- 142 Dernburg 9. l.
- 143 Tr. I. 124. pr. és § 1. V.ö. Institutiones I. 26. § 3-4.
- 144 Summa Legum I. 40 /Gál I. 201. l./.
- 145 Sztáray oklt. I. 464, 479. l. /1385/, Sopron város I. r. VI. köt. 39-41. l. /1486/.
- 146 Tr. I. 125. § 2. V.ö. Dig. 26.7.32. 44. Ennek gyakorlati alkalmazására már 1517-ben sor került. /D.L. 22959/.
- 147 Tr. I. 126. pr. v.ö. fentebb 41. jegyzet. A Tr. I. 127. § 1. azonban a puszta korvizsgálati levél alapján is jogosultnak mondja a gyámot perbeli képviselőre és perindításra is. A gyakorlat ez utóbbi álláspontot fogadta el.
- 148 A Lex Atilia /i.e. 186/ szerint a praetor urbanus, később a praetor tutelarum illetve a tartományi helytartó feladata a gyámrendelés és felügyelet. /Marton 289-290., Rudorff: Das Recht der Vormundschaft. Berlin

1832. 11-2. 1./
- 149 Tr. I. 125. pr. és § 1.
- 150 D.L. 23891. 24162 /1524, 1525/.
- 151 R. Kiss 210. 1., Károlyi oklt. III. 279-282. 1. /1544/,
Hajnal: Esterházy Miklós nádor iratai. 229. 1. /1642/
- 152 Kádár József: Szolnok-Doboka vm. monográphiája. Dés
1900. II. 163. 1. Uriszék 109, 110, 226-7, 282-5. 1.
/1590, 1593, 1623/.
- 153 Tr. I. 111. § 3, 7. 1. 112. § 1., Apponyi oklt. II.
31. 1. /1536/, Báthori levelezése 222-4. 1. /1584/,
Regnicolaris lt. /Wesselényi/ lad. 56. prot. 1. f.
45, 47 /1655/, /Kutassy/ lad. 82. prot. 1. 2, 32.
/1597/, 1655:24. tc. 3. §.
- 154 Holub 36-44. 1., Tr. I. 111. § 3-4., Quadripartitum II.
97., Viczián I.: A Quadripartitum eltérései a Triparti-
tumtól a nemesi magánjogban. Bp. 1935. 95, 96. 1., Reg-
nicolaris lt. /Esterházy/ lad. 58. prot. 2. f. 139,
250, 252. /1629, 1633/, /Wesselényi/ lad. 56. prot. 1.
f. 176-7. /1656/, Vö.: Inst. Justiniani I. 23. pr.
Viollet I. 464. 1. A Quadripartitum szerint az elmoz-
dítás még a rokonok joga.
- 155 Zrinyi oklt. II. 93. 1. /1566/, Blagay oklt. 493-4. 1.,
Bev. CLXXVII. 1. /1550/, Károlyi oklt. III. 375-6.,
416, 494, IV. 278. 1. 1568, 1580, 1599, 1648/ Regni-
colaris lt. /Wesselényi/ lad. 56. prot. 1. f. 148.
/1655/. Franciaországban és Németországban a cselekvő-
képtelenség korának felemelése ugyancsak a XVI-XVII.
században ment végbe. /Gierke I. 385-6, Viollet I.
464. 1./, Csehországban 1549-ben kaptak erre felha-
talmazást a végrendelkezők /Kaprás 365. 1./.
- 156 Héderváry oklt. II. 281-7. 1. /1650/, Regnicolaris lt.
/Pálffy M./ lad. 35. prot. 5. f. 37. 506, 522. /1715,
1726/.

- 157 Regnicolaris lt. /Esterházy M./ lad 58. prot. 2. f. 281, 311. /1635/, Pálffy M./ lad. 35, prot. 5. f. 9, 344, 736, /1714, 1715, 1730/, lad. 37. fasc. 28. n. 30. /1718/, Corp. Stat. III. 707-8. l. /1704. Szatmár/, Breznai Imre: Eger a XVIII. században. Eger 1933. 172. l.
- 158 Irodalomtörténeti közlemények VII. 1897. 340. l. /1645/, Balassa Bálint összes művei Bp. 1923. Dézsi Lajos bevezetője XXXI. l. /1577/, Zrinyi oklt. II. 325. l. /1554/, Károlyi oklt. III. 403, 485. IV. 412, 375, 485, 564. l. /1576, 1591, 1661, 1659, 1688/. Néha a rokonok sorát úgy rendelték gyámul, hogy egyik halála után a másik következék. Máskor egy "főgondviselőt /zászlós urat/ jelöltek ki, ez azonban csak tanáccsal és védelemmel szolgált.
- 159 Zrinyi oklt. I. 201, II. 565. l. /1552, 1587/, Károlyi oklt. IV. 69. l. /1610/.
- 160 Károlyi oklt. III. 293-6, IV. 352, IV. 413. l. /1557, 1661, 1652/, Illésy 139. l. /1586/.
- 161 Károlyi oklt. III. 356, 373, 416-9, IV. 206. l. /1565, 1567, 1580, 1626/, Zrinyi oklt. II. 482-6. l. /1566/, Történelmi Tár 1897. 212. l. /1662/, Dézsi: Balassi Bálint összes művei II. 572. l. /1585/. Olykor még királyi gyámrendelés is két gyámot jelölt ki. Bessenyei oklt. 176. l. /1579/. Ez a késői feudalizmusban másutt is gyakori Dernburg 10. l., Fassel 107.l.
- 162 Héderváry oklt. II. 228. l. /1624/. V.ö. Viollet 463. l.
- 163 Corp. Stat. V/2. 216. l. /Közseg 1649/, R.Kiss. 125. l. /1549/, Baranyai Károly: Régi borsodi jog. Miskolc. 1935. 96. l. /Miskolc 1579/.
- 164 Corp. Stat. I. 265-6. IV/2. 60-61. l. /Kolozsvár 1603, Bélabánya 1533/, Stat. Sax lib. II. tit. 3. 2-4. p.,

Franciaországban némelyütt még a XVII.században sem ismerték el, hogy a végrendeleti gyám a törvényest megelőzi /Viollet I. 449. l./.

- 165 Zrinyi oklt. II. 482, 484. l. /1566/, Károlyi oklt. III. 409, 465. l. /1590, 1578/, Héderváry oklt. II. 253, 281.l. /1636, 1650/, Stat. Sax. lib. II. t. 3. 10. p., Bónis-Valentini: Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve. Kolozsvár 1947. 40. l. /1598/, Holub 234. l. /1708/, Bessenyi oklt. 203. l. /1610/, Majtényi. Történelmi Tár 1897. 98-9. l. /1625/, T. lt. 10: 1117 /1741/.
- 166 Zrinyi oklt. II. 484-8. l. /1566/. Hasonló Károlyi oklt. III. 416, 419. l. /1580/, Regnicolaris lt. /Wesselényi/ lad. 56. prot. I. f. 32. /1656/.
- 167 Károlyi oklt. IV. 352, 373. l. /1652, 1659/, Héderváry oklt. II. 189, 226-7. l. /1566, 1624/, Regnicolaris lt. /Wesselényi/ lad. 56. prot. l. 76. /1656/.
- 168 Báthori levelezése 170. l. /1584/, Gyömrői Teleki oklt. 262. l. /1652/. Irodalomtörténeti Közlemények VII. évf. 1897. 338. l. /1631/, Regnicolaris lt. /Esterházy M./, lad. 58. prot. 5. f. 14, 43. /1627, 1628/, /Wesselényi/ lad. 56. prot. f. 72. 289. /1656, 1658/, /Pálffy/ lad. 35. n. 5. f. 190. 491. /1716, 1725/.
- 169 R.Kiss. 147. l. /1549/, Zrinyi oklt. II. 375. l. /1559/, Regnicolaris lt. /Kutassy/ lad. 82. prot. l. f. 2, 32. /1597, 1598/, /Wesselényi/ lad. 56. prot. l. f. 54 /1656/.
- 170 Héderváry oklt. II. 189-191. l. /1566/, Zrinyi oklt. II. 516-7. l. /1567/.
- 171 Majtényi: Történelmi Tár 1897. 95. l. /1624/, Eckardt Sándor 206, 302. l., Károlyi oklt. III. 465, IV. 467. l. /1590, 1667/, Illésy 136. l. /1565/, Stat. Sax. lib. II. tit. 3. 5., Corp. Stat. I. 265. l. /Kolozsvár 1603/,

- Regnicolaris lt. /Esterházy M./ lad. 58. prot. 2. f. 310. /1632/, /Pálffy M./ lad. 35. prot. 5. f. 2, 484. /1724/ hivatkozással a Hármaskönyvre. Oroszországban hasonló az 1714. évi ukázban /Juskov 359. l./.
- 172 Regnicolaris lt. /Esterházy M./ lad. 58. prot. 5. f. 14. /1627/, /Pálffy M./ lad. 35. prot. 5. f. 3, 6-7, 482-4. /1714, 1724/, prot. 6. f. 1-2. /1714/, Karácsonyi: Békés megye III. 34, 83. l. /1550, 1569/, Károlyi oklt. IV. 278. l. /1648/, Regnicolaris lt. /Kuttassy / lad. 82. prot. 1. f. 3. /1597/, /Esterházy/ lad. 58. prot. 5. f. 12. /1627/, Fiutestvér hiányában a cseh jog is gyámul ismerte el a teljeskorú nővért, de csak férjhezmenetelig /Kaprás 403. l./. A magyar gyámnők azonban férjeseasszonyok.
- 173 Károlyi oklt. IV. 278, 412. l. /1468, 1661/, Majtényi, Történelmi Tár 1897. 67-8. l. /1603/. Regnicolaris lt. /Pálffy/ lad. 35. prot. 5. f. 2 /1714/. Ilyen érvényesült a francia hűbérjogban is /Viollet I. 457. l./.
- 174 Karácsonyi: Békés megye III. 12-3, 83. l. /1544, 1552/, Székely oklt. III. 338, V. 89. l. /1571/, Dézsi: Balassi Bálint összes munkái. Bp. 1923. II. 601. 605-11. l. /1595/, Eckhardt Sándor 207, 302. l. /1595/, Illésy 134, 136-8. l./
- 175 Regnicolaris lt. /Esterházy M./ lad. 58. prot. 5. f. 48. /1628/, /Pálffy/ lad. 35. prot. 5. f. 190, 195. /1716/.
- 176 "Non existentibus aliis legitimis, et ad tutelam gerendam idoneis praefati orphanani consangvineis" Regnicolaris lt. /Wesselényi/ lad. 56. prot. 1. f. 267. /1658/, /Pálffy M./ lad. 35, prot. 6. f. 27. Nyugaton, különösen a német városokban ugyanekkor az a nézet terjedt el, hogy a végrendeleti gyám kivételével minden gyám csak a hatóság megbízásából illetve megerősítéséből

nyeri jogát /Viollet 460, Croos I. 6, Fassel 103. l.
Egyéb adat R. Kiss 147. l. /1549/, Történelmi Tár
1905. 66. l. /1650/, Regnicolaris lt. /Wesselényi/
lad. 56. prot. 1. f. 289. /1658/, Gyömrői Teleki
oklt. 232. l. /1583/.

177 Regnicolaris lt. /Kutassy/ lad. 82. prot. 1. /1597-9/,
/Esterházy M./ lad. 58. prot. 5./ Az 1659:30. tc.
kifejezetten is felhatalmazza a nádort a gyámság "ado-
mányozására". Ilyen központi gyámrendelő hivatal volt
Angliában is /Lehr: Droit Anglais 36. l./, Csehország-
ban azonban a király meghatalmazásából a helyi tiszt-
viselők jártak el ebben /Kaprás 380. l./.

178 Regnicolaris lt. /Pálffy M./ lad. 35. prot. 6. f. 1.
/1714/, lad. 39. fasc. 8. n. 3. /1718/, Történelmi
Tár, 1905. 66, 79. l. /Pozsony vm. 1650, 1654/, T. lt.
3:72. /1713/.

179 Regnicolaris lt. /Pálffy/ lad. 35. prot. 5. f. 680.
/1726/, prot. 6. f. 17. /1715/.

180 Regnicolaris lt. /Kutassy/ lad. 82. prot. 1. f. 20, 30
/1597, 1598/, /Esterházy M./ lad. 58. prot. 5. f. 12,
42. /1627/, prot. 2. f. 310. /1632/, /Pálffy/, lad. 35.
prot. 5. f. 6. /1714/, lad. 39. fasc. 8. n. 3. /1718/,
Illésy 134, 136. l. /1567/.

180a Corp. Stat. I. 267. l. /Kolozsvár 1603/, Stat. Sax.
lib. II. tit. 3. 3. 5.

180b Uriszék 282, 284, 330. l. /1623, 1657/.

181 ZmL. IV. l.a. Közgy. jkv. 1655. jun. 29., Közgy. ira-
tok 1655. követutatisztás, 1655:24. tc. I. §, 1659:32.
tc.

182 Regnicolaris lt. /Kutassy/ lad. 82. prot. 1. f. 2-4.
/1597/, /Esterházy M./ lad. 58. prot. 2. f. 310.,
prot. 5. f. 12, 14, 42, 43. /1632, 1627, 1628/.

- /Wesselényi/ lad. 56. prot. 1. f. 21, 32, 47, 54, 72, 123, 148, 252. /1655, 1656, 1658/. Cseh és Morvaországban a XVI. század folyamán vált általánossá a gyámi elszámolás, de már alsóbbrangu állami tisztviselők előtt /Kapras 404-5. l./.
- 183 Regnicolaris lt. /Pálffy M./ lad. 35. prot. 5. f. 6, 37, 190, 195, 365, 506, 736. /1714, 1716, 1719, 1726, 1730/. Ilyen általános formulával kötelezte számadásra a gyámokat a XVIII. század elején Miskolc város is /Baranyai: Régi borsodi jog 96. l./.
- 184 Apponyi oklt. II. 18-9. l. /1534/, Károlyi oklt. III. 480. l. /1590/.
- 185 Regnicolaris lt. /Kutassy/ lad. 82. prot. 1. f. 4. /1597/, /Esterházy M./ lad. 58. prot. 5. f. 48. /1628/, /Pálffy/ lad. 35. prot. 5. f. 1. 2, 9. /1714/.
- 186 Apponyi oklt. II. 16-7. l. /1534/, Károlyi oklt. III. 465. l. /1590/, Zrinyi oklt. II. 565. l. /1587/.
- 187 Héderváry oklt. II. 189, 193. l. /1566, 1568/, Károlyi oklt. III. 465. l. /1590/, Székely okl. II. 301. l. /1370/, Zrinyi oklt. I. 235, 283, 294, II. 565. l. /1554, 1555, 1587/.
- 188 Károlyi oklt. III. 602-4. l. /1599/, Báthori levelezése 223-4. l. /1584/, Majtényi, Történelmi Tár. 1897. 64-5. l. /1602/.
- 189 Eckhardt Sándor 68-70, 128, 147, 237. l. /1577/, Dézsi: Balassi Bálint összes művei. I. XXXI. l.
- 190 ZmL. XII. 1. Zalavári hh. lt. 1585. sz., Vas m. lt. Szombathelyi képt. hh. jkv. IX. 411. /Rajky György/.
- 191 Uriszék 191, 282-4. l. /Németujvár-Strém 1623, Szalonak 1631/.
- 192 Corp. Stat. IV. 808. l. /Trencsén vm. 1740/, 1765: 26. tc. bev.

- 193 Corp. Stat. I. 266. 1. /Kolozsvár 1603./.
- 194 Zrinyi oklt. I. 235-6, 283. 1. /1554, 1555/.
- 195 H.O.V. 439. 1. /1539/.
- 196 Gyömrői Teleki oklt. 232, 262. 1. /1583, 1652/,
Regnicolaris lt. /Kutassy/ lad. 82. prot. 1. f. 3.
/1597/, /Pálffy/ lad. 35. prot. 5. f. 736. /1730/.
T. lt. 3:72. /1713/.
- 197 Corp. Stat. I. 267. II/2. 119. 123, III. 569. 1.
/1603, 1590, 1598, 1589/. A Stat. Sax. lib. II. tit.
3. p. 9. szerint a vagyont hiteles leltár nélkül
átvevő gyám elve csalártnak tekintendő.
- 198 Kapras 383-4. 1., Fassel 111. 1.
- 199 Corp. Stat. II/2. 168. V/2. 1. /Kassa 1623, Kőszeg
1713/, Stat. Sax. lib. II. tit. 3. 14. Az évenkénti
elszámolási kötelezettség a német városokban alakult
ki. A német országos jogba csak az 1548. évi Polizei-
ordnung kívánta bevezetni. A római jog ugyanis csak
végelszámolást kívánt. /Stobbe IV. 547-9. 1./.
- Végelszámolás volt csupán Angliában is. Itt csak később
szoritották rá a gyámokat az évi elszámolásra azzal,
hogy ez uton a vagyonkezelésből származó felelőssé-
güket csökkentették.
- 200 Corp. Stat. I. 267-8. 1. /Kolozsvár 1603/.
- 201 Tr. I. 112. § 3., Kitionich Thesis 52., 1655:24. tc.
2 §.
- 202 Juskov 294. 1., Croos I. 5. 1., Kapras 394, 402. 1.,
Stobbe IV. 540, 549. 1., Fassel 113, 115, 116. 1.
- 203 Héderváry oklt. II. 204-5, 289. 1. /1590, 1651/. Ezt
a Tr. I. 127. § 2, és Kitionich Thesis 52, 53. is meg-
engedhetőnek tartja. Ugyanigy C_sehországban /Kapras
397. 1./.

- 204 Regnicolaris lt. /Pálffy/ lad. 37. fasc. 28. n.
35. /1730/.
- 205 Károlyi oklt. IV. 412. l. /1661/, Báthori levelezése
222-4. l. /1584/.
- 206 1655:24. tc. 2 §, Stat. Sax. lib. II. tit. 3. 12.,
V.ö. Hajnal: Esterházy Miklós iratai. 229. l.
/1642/.
- 207 Tr. I. 125. § 2, vö. Zrinyi oklt. II. 484-7. l.
/1566/, Károlyi oklt. IV. 412. l. /1661/. Jelenits
/33. l./ azt állítja, hogy ilyen teljes felelősséggel
csak az illegális gyámok tartoztak, ezért igyekeztek
a gyámsághoz törvényhatósági hozzájárulást szerezni,
de állítását nem igazolja. Teljes felelősséget álla-
pított meg az egykoru német jog is /Stobbe IV. 553.
l./.
- 208 Podmaniczky oklt. III. 413. l. /1547/.
- 209 Uriszék 145, 218, 227. l. /1592, 1596, 1618/.
- 210 Corp. Stat. I. 521. l. /1548 szász stat./, Stat. Sax.
lib. II. tit. 3. 11.
- 211 Károlyi oklt. III. 416. l. /1580/, Regnicolaris lt.
/Kutassy/ lad. 83. prot. 1. f. 2-4. /1597/, /Wesse-
lényi/ lad. 56. prot. 1. f. 21, 32, 54, 123, 252. l.
/1655-8/, /Pálffy/ lad. 35. prot. 5. f. 365. /1716,
1719/.
- 212 Gyömrői Teleki oklt. 232. l. /1583/.
- 213 Károlyi oklt. IV. 373. l. /1659/. Alkalmatlannak ta-
lálták azt a gyámot, aki a gyermeketnem vallásosan
nevelte. Ezért el is mozdították. /R. Kiss. 125. l./
/1549/. V.ö. Csehországra Kapras 401. l.
- 214 Regnicolaris lt. /Pálffy/ lad. 35. prot. 5. f. 9.
/1714/.

- 215 Zrinyi oklt. II. 319. l. /1554/. Lásd még fentebb a 180. jegyzetet. A nyugati feudális jogokban nemcsak a király, de herceg és gróf is hivatkozik rá. Stobbe IV. 523, 528, Kapras 411. l.
- 216 Gyömrői Teleki oklt. 248. l. /1621/, Regnicolaris lt. /Wesselényi/ lad. 56. prot. 1. f. 60 /1656/.
- 217 Podmaniczky oklt. II. 471, 505, 510. l. /1533, 1534/, Károlyi oklt. III. 310, IV. 262. l. /1559, 1642/.
- 218 Regnicolaris lt. /Esterházy/ lad. 56. prot. 5. f. 12. /1627/. Később a Tr. II. 50 és a Quadripartitum II. 101, III. 18, 29. címét úgy értelmezték, hogy az egyévi perhalasztás minden kiskoru árvát megillet. Frank: Közigazság II. 143-4. l.
- 219 Tr. I. 129.bev., § 1, II. 23., Quadripartitum II. 100, III. 24. /Degré: Négyeskönyv perjoga 101. l./, Kitionich thesis 53, Frank: Közigazság II. 45. l.
- 220 Illésy 136-7. l. /1567/.
- 221 Regnicolaris lt. /Kutassy/ lad. 82. prot. 1. f. 2. /1597/, /Pálffy/ lad. 35. prot. 5. f. 37. 190, 482, 506. /1714, 1716, 1724, 1728/, prot. 6. f. 1. /1714/, /Esterházy/ lad. 58. prot. 5. f. 48 /1628/, Történelmi Tár 1905. 79. l. /1654/.
- 222 Zrinyi oklt. I. 296, II. 487. l. /1555/, Regnicolaris lt. /Esterházy/ lad. 58. prot. 2. f. 30. /1627/.
- 223 Károlyi oklt. III. 219. l. /1540/. Dézsi: Balassi Bálint összes munkái II. 606. l., 655:24, 1659:32.tc.
- 224 Viollet 461, Stobbe IV. 533. l.
- 225 Stat. Sax. lib. II. tit. 3.
- 226 Corp. Stat. IV/2. 316, 293. l. /a hét bányaváros 1618-9/, 342. l./Nagyszombat 1625/, 466. l/ Modor 663/, II/2. 123, 210. l. /Kassa 1598, 1639/, V/2. 393, 411. l. /Sopron 1713, 1717/, I. 577. l. /Szeben 1695./.

- 227 Corp. Stat. IV/2. 466. 1. Ilyen nem hatósági inkább nyomozási feladatokkal megbízott gyámbíróság volt a XV-XVI. században több német városban /Stobbe IV. 535-6. 1./.
- 228 Corp. Stat. IV/2. 411. 1. /Sopron, 1717/.
- 229 Iványi Béla: Gönc szabadalmas mezőváros története. 1926. 159. 1.
- 230 Corp., Stat. I. 550, 577, /Brassó 1606, Szeben 1695/, II/2. 98, 176, 119, 213/Kassa 1563, 1590, 1623, 1640/, V/2. 305, 425. 1. /Sopron 1686, Kőszeg 1720/.
- 231 Corp. Stat. II/2. 123, /Kassa 1598/, V/2. 302, 253, 305, 333, 425. 1. /Sopron 1685, 1686, 1695, Kőszeg 1661, 1720/. Nürnberg 1399-ben rendelte el ilyen ár-
vakönyv vezetését /Stobbe IV. 535. 1./.
- 232 Stobbe IV. 527-9. 1.
- 233 Corp. Stat. IV/2. 457. V/2. 248, 305. 1. /Pozsony, 1654, Ruszt 1657, Sopron 1686/.
- 234 Jobbágylevelek 207. 1., Uriszék 241. 1. /1602/.
- 235 Uriszék 90-1, 109-110, 780-781, 930. 1. /1587, 1593, 1657, 1665/.
- 236 U.o. 282-4. 1. /Németujvár - Strém 1623/.
- 237 U.o. 156-7. 1. /Szalonak 1631/.
- 238 U.o. 145-156. 1.
- 239 Corp. Stat. IV/1. 121. 1. /Hont vm. 1618/, Zrinyi oklt. I. 487. 1. /1566/.
- 240 Corp. Stat. II/1. 389. 1. /1714/.

B/ A feudális hatóságok beavatkozása

Római jogi szabályok alkalmazásának kezdete

I. Az 1715. évi reform és hatása a nemesi jogra

1. A Werbőczy által átvett római jogi szabályoknak csak egy töredéke ment át a gyakorlatba. A gyámok továbbra is a saját céljukra használták a gyámoltak vagyonát, és rengeteg lehetőségük volt a visszaélésre. Ez fokozta az amagy is meglévő birtok bizonytalanságot, és ezzel akadályozta az árutermelő gazdaságok kiépítését. A szatmári békével tulnyomó békére szert tett uralkodó, mint másutt is, ahol a feudális abszolutizmust építette ki, rendet akart teremteni a gyámügyek terén is. Ezért került be III. Károly reformjai sorába¹ a gyámság rendezése, gyámhatóság létesítése is.

A reform világosan a római jog alapján indult el, és a késői császárság szabályainak megfelelően² a gyámok elszámoltatását a gyámoltak teljeskorúságának azaz huszonegyedik életévének betöltése utánra tűzte ki. A fogalmazás azonban ellentmondó, mert másik §-ban arról szól, hogy a törvényes kort /12 életév/ el nem ért gyermekek állnak gyámság alatt, addig sem ingó, sem ingatlan vagyonukról nem rendelkezhetnek, gondnokot sem rendelhetnek maguknak. Az ellentmondást a gyakorlat úgy értelmezte, hogy a gyámság csak a törvényes kor betöltéséig tart, a törvényes kora maguk választhatnak gondnokot maguknak.³ Az elméleti jogtudomány ugyan hangoztatta, hogy a gyámság a teljeskorúságig /24 év/ tart,⁴ de hiába mondotta ki a XIX. század első éveiben törvény, hogy a kiskorúaknak a szülők vagy gyámok hozzájárulása nélküli kötelezettségvállalásai érvénytelenek, ugyanakkor megyei statutum arra az álláspont-ra helyezkedett, hogy a gyám végelszámolását csak a 24. évét betöltött gyámolt követelheti ugyan, de "curatela

alá" csak azokat az ifjakat kényszerítik, akik javaikat tékozzolják. 1830-ban még mindig világos törvényt követeltek az önrendelkezési jognak a 24. életévvel való beálltáról.⁵ Pedig akkorra már Frank világosan megfogalmazta, hogy a teljeskorúságig az árva ifjak gyámságra szorulnak. Ezt későbbi, magyar nyelvű könyvében még határozottabban szögezte le.⁶

Fontosabb rendelkezése az 1715. évi törvénynek a gyámhatóság létesítése. Ebben nem a római jogot, hanem az abszolút monarchiák jogrendszerét követi.⁷ Részletes szabályokat ad a gyám leltározási kötelezettségéről. A leltárt az alispán, kisebb vagyon esetén szolgabíró kell elkészítenie. A leltár alapján legalább három évenként kell a gyámoltnak elszámolni a gyámolt jövedelméről, a közgyűlés által kiküldött személyek előtt, akik erről jelentést tesznek a közgyűlésnek. A közgyűlés a rendben talált számadás alapján az árva ingatlanból eredő jövedelmének /de nem a tőkekamatnak/ egy hatodát munkadíj fejében a gyámnak juttatja, ellenkező esetben a gyámot elmozdítja. Ezenkívül a gyámság megszűnte után végelszámolást is kell adni, de ezt nem a hatóság, csupán a volt gyámolt előtt. Ezzel a nemes árva felügyelő gyámhatóságának a vármegyét tette meg.⁸ Néhány évvel később ezt azzal egészítették ki, hogy ha a vármegye nem jár el, helyette a Helytartótanács lépjen fel. Ugyanakkor a hatósági gyámrendelést fenntartották a királynak, illetve a nádornak.⁹ A Commissio Systematicának az a javaslata, hogy legalább a szegény árvák javára a vármegye rendeljen gyámot,¹⁰ nem vált törvénné.

2. E törvényekre hamarosan hivatkozni kezdtek mind a központi hatóságok, mind a vármegyék,¹¹ mégsem hajtották végre. Pł. 20 évvel a törvény után kelt statutum úgy rendelkezik az árvavagyon leltározásáról és a gyám számadási kötelezettségéről, mintha a törvény nem is létezne. Ugyane megye további 4 év múlva megint arról panaszkodik, hogy a

gyámok kényük-kedvük szerint rendelkeznek a gyámolt jövővelméről, s megismétli a gyámság megszűnésekor való végelszámolás követelését.¹² Pozsony megye 1750-ben a törvénytől eltérően a leltározást is, a gyámi számadás ellenőrzését is a szolgabírákra bizta.¹³ Somogy megye közgyűlésén 1770-ig szoros értelemben vett gyámügyet nem is tárgyaltak. 1770-ben a Helytartótanács többszöri sürgetésére, hogy tegyenek jelentést a megyebeli gyámoltakról, mindössze egyik szolgabíró tesz jelentést, az is csak két árváról, akiknek hatóságilag kirendelt gyámját az idősebb fivér nem is engedte a vagyonkezelésbe beleszólni. A megye persze nem ezt jelentette a Helytartótanácsnak, hanem egy általános frázist, mely szerint a megye gondosan ügyel az árvákra.¹⁴ Tolna megyét is meglepésszerűen éri a Helytartótanács felhívása, akkor nyomozza ki, milyen árvák vannak a megyében. A gyámok ellenőrzésének feladatát nem ismerik, ezzel foglalkozó szervezetük nincs.¹⁵

De nem tettek eleget a törvény rendelkezésének a központi hatóságok sem. A nádor törvény ellenére egyszerű feljelentés alapján maga mozdította el a gyámot, sőt fosztott meg hatalmától atyát is. Még gyámrendeléseiben is csak a gyámság megszűnésekor való végelszámadást rendelt el, időközi számadásról nem szólt.¹⁶ Pedig a törvény szerint ugyan az ő feladata volt törvényes és végrendeleti gyám hiányában gyámról gondoskodni,¹⁷ viszont ezt a gyakorlatban többször a vármegye látta el, és erre az álláspontra helyezkedett a jogtudományi irodalom is.¹⁸ Viszont elfőrodult, hogy nemes árva városi házainak kezelését a város magának igényelte, így az árvának két gyámja, sőt két gyámhatósága is volt. De a katonai hatóságok is maguknak igényelték a katonatisztek árvái felett a gyámhatóságot.¹⁹ 1763-ban ugyan ezt részletes királyi rendelet szabályozta,²⁰ de ez a rendelet az országgyűlésen

váltott ki, jogilag megalapozott tiltakozást.²¹

A Helytartótanács hosszú ideig nem is tárgyalt gyámsági ügyeket,²² legfeljebb a polgári és katonai hatóságok közti levelezést közvetítette,²³ vagy olyankor lépett fel, ha az árvának katolikus vallásban való nevelését látta veszélyeztetve, vagy evangélikus árvának katolikus vallásra térítését mozdíthatta elő.²⁴ De ez nem gyámügyi intézkedés volt, hanem a királynő által a katolikus vallás védelme ügyében rászabott feladatnak kívánt megfelelni.²⁵ Először akkor avatkozott be érdemben, mikor két hatóság is magának igényelte a gyámrendelést. Ekkor azonban Werbőczy kifejezett szabálya ellenére mellőzte az árva rokonát, azon a címen, hogy az távol lakik, és a vagyonkezelést két városra bízta, melyekben az árvának házai voltak,²⁶ nem véve észre, hogy a városok csak a maguk anyagi érdekében kívánták ezt. Egyébként inkább azon igyekezett, hogy ne kelljen gyámügyben nyilatkoznia. Egy nagy vagyonu árva két nőrokona is magának igényelte a gyámságot, és az uralkodótól kértek döntést, melyiküket illeti. A kancellária véleményt kért a helytartótanáctól, de az addig huzta a tárgyalást, míg a két igénylő a régi módszer szerint megosztotta a vagyonon, amit a Helytartótanács elfogadott és annak értelmében javasolt gyámrendelést az uralkodónak.²⁷ Az újítástól lehetőleg elzárkózott. Amikor Pest város az árvának Pesten fekvő vagyona kezelésére biztosítékot követelt a távollakó gyámtól, ezt elutasította, azzal az indokkal, hogy a gyám elég vagyonos, és ilyen biztosítékot a törvény szerint nem lehet követelni.²⁸ Amikor pedig Pozsony város gyámügyi hivatalt kívánt szervezni, és működését 1757-ben statutummal szabályozni, ezt a helytartótanács ellenezte, kifejtvén, hogy a statutum az országos jog egységére káros lesz /ebben volt valami igazság, mert Pozsony német mintára minden gyámi jogot hatósági felhatalmazásból kívánt származtatni/, az intézmény költséges, és felesleges is, mert az 1715. évi törvény a gyámoltak ügyeit kielégítően szabályozza.

Azt meg éppen kifogásolta, hogy a városi gyámügyi hivatal gyámerendeléssel is kíván foglalkozni /ami már több mint egy évszázada szokás volt/, pedig az a királyt illeti.²⁹

Mínt hogy a hatóságok nem törődtek velük, a gyámok leltár nélkül vették át a gyámolt vagyont és időközi számadást nem adtak.³⁰ Ezt a Kuria is észrevette, és már 1746-ban azzal a döntéssel kívánta korrigálni, hogy azt a gyámot, aki leltár nélkül vette át a gyámolt vagyont felelőssé tette minden vagyonért, ami valaha is a gyámolt szüleinek birtokában volt. Ez a döntést bekezdte a Planum Tabulareba is, és később a Kuriának más ítéletei is követték,³¹ a gyarkorlatra mégis kevés hatással volt, mert a Planum Tabularet csak 1800-ban nyomtatták ki.³²

3. Erdélyben rosszabb volt a helyzet. Igaz itt a Diploma Leopoldinum értelmében a Hármaskönyv kötelező jogszabály lett, de annak szabályai - még ha betartották volna is, már nem feleltek meg a XVIII. századi szükségleteknek. A törvényes rendezést csak 1791-ben kísérelték meg. Ekkor azonban nemcsak az 1715:68. tc. legtöbb rendelkezését vették át, de az 1765. évi törvényét is, és az annak végrehajtásában tapasztaltakat is hasznosították. Főgyámhatóság az erdélyi főkormányshé /gubernium/ lett, de a közvetlen gyámhatósági teendőket a kerületi /circulus/ tehát járási, illetve székbeli vezető tisztviselőkre bízták. Ők kötelesek jelenteni a guberniumnak az árvát maga után hagyó apa halálát, gondoskodni arról, hogy két - a rokonok hozzájárulásával kirendelendő - nemes sürgősen leltárt készítsen a vagyonról, részletezve a birtokjogi iratokat is, a romlandó ingókat adják el, a készpénzt pedig adják a gyám kezéhez. A leltár egy példányát a gyám, másikat a megye vagy a szék levéltára, harmadikat a főkormányshé őrzi. Ha az árvának több kerületben vannak birtokai, eljárásra a szülők lakóhelye

szerint illetékes kerületi vezető tisztviselő hivatott. A gyám évente számot kell adjon a vagyonkezelésről a kerület közönsége /közgyűlés/ által kijelölendő személyeknek. Ha több megye illetve szék területén fekszenek a birtokok, a kerületi vezető tisztviselők hozzájárulásával az a kerület küld ki számvizsgálókat, amelyben az árva jószágainak központja /caput bonorum/ fekszik. A számadás megvizsgálásáról jelentést tesznek a közgyűlésnek, amely maga is részletesen megvizsgálhatja a számadásokat. A gyámság megszűnésekor összefoglaló jelentést és számadást kell benyújtani. A kerületi illetve a székbeli vezető tisztviselők időközben is fel kell ügyeljenek a gyámokra, és ha a felügyelet elmulasztása folytán a gyámoltat kár érné, ezért a kárért az említett vezető tisztviselők anyagilag felelősek.

Az 1715. évi magyarországi törvényen tulmegy e törvény, mert külön rendelkezik a polgári rendű árvákról is. A leltározás gyámrendelés, számadás bekövetelése, a nevelésre való felügyelet a helység vezető tisztviselőjének /primarius loci/ feladata, tehát nem a tanácsé, hanem személyében a városbíróé stb. Egyebekben a nemes árvákra vonatkozó szabályok megfelelően alkalmazandók. Tehát nem veszi át a német városok felfogását a gyám hatósági megbizott jellegéről. A jobbágyárvákról csak annyit ír, hogy a gyámjuk kirendelése, leltár készítése, a gyám számadásra vonása a földesurat illeti. E részben tehát a Magyarországon is érvényesülő szokásjogot foglalja irásba. A nemes, székely árvák részére való gyámrendelést a főkormányzószéknek tartja fenn, de a törvény fogalmazása nem világos, a gyakorlat többször a kerületi fő-tisztviselőre értette.³³

II. A nemesi gyámhatóságok kialakulása

1. Mária Terézia, talán a megyék nemtörődomségéről szóló helytartótanácsi jelentések, talán a Helytartó-

tanács konzervatizmusa miatt kelt városi panaszok, talán az ekkor megmutatkozó pietista hajlamai miatt 1760 után erélyesen nyult a gyámság kérdéséhez is. 1763-ban 100 gyermek /75 fiú és 25 leány/ számára árvaházat alapított Tallóson. Az új, de nedves és egészségtelen kastélyt ugyan Esterházy Ferenc kancellár ajánlotta fel, ő tett annak fenntartására 10 000 forintos alapítványt is, de ennek évi 500 Ft kamatából az árvaházat nem lehetett fenntartani, erre utalt ki a királynő a katolikus nevelési alap cassa parochiálisából évi 6440 forintot. Az intézet igazgatóját az uralkodó nevezte ki, főfelügyelője egy helytartósági tanácsos volt, aki a kisebb tisztviselőket is kinevezte, és a növendékeket felvette az intézetbe. Az alapítással kapcsolatban az uralkodó részletesen szabályozta a felvételt, melyre a püspökök és plébánosok tehetnek javaslatot, a protestáns vallásról áttérő konvertitáknak elsőbbséget biztosítva. A tanítás tengelye a katolikus vallásoktatás, az írás-olvasás, és a német nyelv tanulása. Első igazgatója is német volt. Valamely kézműves mesterséget is tanulniok kellett, valamint a selyemhernyótenyésztést és eperfalülttetést. Tehát egy jövőben létesítendő ipar munkásait is ki kívánta képezni. Foglalkozott még az árvák öltözetével és élelmezésével is.³⁴ Az árvaházat, hová messze vidékről is küldtek gyermekeket, 1779-ben Szempcre helyezték át, remélve, hogy az egészségesebb épület, továbbá, hogy országút közelében fekvén a felügyelők ott jó rendet fognak tartani.³⁵ Néhány évvel később a Helytartótanács azt kezdeményezte, hogy minden megye állítson fel árvaházat, de ezt már két év múlva feladta.³⁶ A vármegyék legfeljebb a talált gyermekek tartására utaltak ki néhány forintot a megye házipénztárából.³⁷

2. Ugyancsak 1763-ban kezdeményezte nyilván külföldi mintára,³⁸ az uralkodó, hogy a Helytartótanácsot központi főgyámhatósággá szervezzék. E célból kívánta, hogy

a Helytartótanács minden vármegyétől, szabad kerülettől és várostól követeljen be jelentést az árvák vagyonának leltározásáról, neveléséről és a gyámság ellátásának módjáról. A rendeletet kiküldték a törvényhatóságokhoz, de annak - ismételt sürgetések ellenére - látható eredménye nem lett.³⁹ Erre az 1764-5. évi országgyűlés elé javaslatot terjesztett az 1715. évi gyámsági törvény kiegészítéséről. Ujítása az évi számadás benyújtása, és hogy ezt a megye közgyűlése által kirendelt bizottsághoz kell beadni. A rendek meglehetősen ellenkezés után a javaslatot elfogadták, de csak ez után, a törvény végleges szövegezése során csusztatta be a kancellária azt a rendelkezést, hogy a vármegyék a gyámok nevelési jelentései alapján időről időre a Helytartótanácsot kötelesek tájékoztatni, hogy a gyámügyi bizottság tagjai díjazásban részesülnek az árvák jövedelméből, végül, hogy végrendeleti és törvényes gyám hiányában a nemes árváknak a megye köteles gyámot rendelni.⁴⁰

Ez után kezdett a Helytartótanács mint a királyi bürokrácia szerve küzdeni a törvény végrehajtásáért a megyék uri kényelmével és gyanakvó passzivitásával szemben, ami persze egybeesett a megyei önkormányzat korlátozására irányuló uralkodói törekvéssel. Az első viták az illetékesség kérdésében voltak. A több megyében birtokos árvák gyámjainak elszámolásai az 1765 előtti jogirodalom szerint az ország rendes bírának hatáskörébe tartoztak, tényleg azonban a kerületi táblák vizsgálják ezeket felül.⁴¹ A királyi ítélőtábla csak 1777-ben határozott úgy, hogy elszámolást ilyenkor is a vármegye elé kell terjesztetni, de emiatt előfordult, hogy ugyanazon gyámtól az árva különböző vagyontárgyairól két megye is követelt elszámolást.⁴² Többnyire azonban, ha az egyik megye határozott, ezt megküldte a másiknak is, és az tudomásulvette.⁴³ 1799-ben külön rendelte el a Helytartótanács, hogy ha a nemes árvának városban is van vagyona, a lel-

tár felvételében a város is közre kell működjenek.⁴⁴

3. A Helytartótanács 1770-ben kezdte követelni, hogy a megyék a törvény értelmében évente küldjenek jelentést az árvák helyzetéről. Somogy megye erre egyszerűen nem felelt, utóbb jelentés helyett semmitmondó frázist küldött.⁴⁵ 1773-ban azután a Helytartótanács kidolgozott egy bürokratikusán túlzó jelentés-táblázat mintát, melynek rovatai a következők voltak:

1. Az árva neve és kora, 2. vallása, 3. a szülők halálának időpontja, 4. a gyám neve, mikor vált gyámmá, biztonságban van-e nála az árva vagyona, milyen biztosítékot adott, 5. készült-e leltár és mikor, 6. a leltár egyik példánya a megye levéltárába, másik a gyám kezébe került-e, 7. a leltározott romlandó ingókból mit, milyen áron adtak el, ki őrzi a nem romlandó ingókat, 8. a gyámolt készpénzének összege, 9. milyen jövedelme van az árvának a/ ingatlanokból, b/ tőkéből, 10. rendesen fizetik-e a kikölcsönzött tőke utáni kamatokat, vagy hátralek van-e, 11. a gyámolt készpénzkövetelései kötelezvényekkel bizonyíthatók-e, biztos helyre vannak-e tőkái kiadva, be vannak-e táblázva, 12. van-e a gyámoltnak adóssága, 13. ennek folyó évi kamatai ki vannak-e fizetve, 15. van-e javaslat a javak kezelésének, a tőke kihelyezésének jövedelmezőbbé tételére, 16. ha a gyámság legalább egy éve fennáll, a gyám benyújtotta-e évi számadását, 17. ha igen, azt rendben lévőnek találták-e vagy elmozdították-e a gyámot, 18. a számadásnál a gyámolt érdekében eljárta-e a megye tiszti ügyésze, 19. hol tartózkodik most a gyámolt, 20. mit tanult a gyámolt, 21. milyen nevelők foglalkoznak a gyámolttal, 22. a gyámolt neveléséről a gyám beadta-e félévi jelentését, 23. e jelentésre van-e megjegyzése a vármegyének, 24. van-e a megyének állandó bizottsága a gyámügyek intézésére.⁴⁶

Ez a kérdéssorozat gondos érdeklődést mutat a gyámoltak anyagi helyzete iránt, de már felbukkannak benne a

nevelési problémák is. Persze olyan tömegű információt kívánt, hogy a megye ha még olyan gondos lett volna is, teljesen nem tehetett volna eleget. Somogy megye azonban csak harmadszori sürgetésre küldte el első táblázatos jelentését, mint egyéb adatokból kitűnik, ez is hiányos volt, és utána három évig megint nem küldött jelentést. Viszont a Helytartótanács sem tudott megbirkózni a hozzákerült anyaggal, és az 1774-ben küldött jelentést csak 1778-ra bírálta meg.⁴⁷ A következő jelentés is csak sürgetésre született meg, csak azokról az árvákról, akiknek rendelt gyámja volt, de azokról sem hiánytalanul.⁴⁸ Baranya megye még 1785-ben is csak egy árváról tesz említést, arról sem terjeszt fel táblázatos kimutatást, 1801-ben pedig éppen azt jelenti, hogy nincs olyan árva, akiről be kellene számolni, holott bizonyíthatóan voltak a megyében ekkor olyan árvák, akiknek gyámja nem is egészen közeli rokon volt.⁴⁹ Így a Helytartótanács 1799-ben és 1801-ben új körrendeletekkel kényszerült felhívni a vármegyéket jelentéstételre, és a táblázat mintát is újból kiadni.⁵⁰

A Helytartótanácsához beküldött jelentésekből kiderült, volt árva, akinek csak egy évvel árvaságra jutása után adtak gyámot, egyetlen gyám sem nyújtott be időközi jövedelemelszámolást és a nevelésről jelentést, végelszámolást nem adott be, Somogy megyének gyámügyi küldöttsége nincs. Szegény sorsu árvák évekig gyám nélkül maradtak, mert gyámságukat senki sem kívánta vállalni.⁵¹

4. E jelentésekből a Helytartótanács nagyjából megismerte a valóságos helyzetet, komolyan kezdte sürgetni, hogy a vármegyék a gyámi elszámolást ellenőrizzék,⁵² ami a századforduló táján nagyjából meg is valósult.⁵³ Megtörtént, hogy még olyankor is leltároztak, amikor annak nem volt értelme, mert még nem volt gyám,⁵⁴ de az is, hogy a leltárt akkor vették fel, mikor a gyám

már évek óta birtokban volt.⁵⁵ Máskor a leltár egyetlen példányban készült, és a gyámoltnak a gyámság megszűnése után hét évig kellett pereskednie, míg a gyám özvegyét a leltár bemutatására tudta szorítani.⁵⁶ Többször megesett, hogy a gyám hatósági közreműködés nélkül vette fel a leltárt, bár a Kuria már az 1780-as években elvül vallotta, hogy még a végrendeleti gyámnak is csak hatósági leltár alapján szabad birtokbalépnie, még 1818-ban is megesett, hogy a leltárt csak a számadási per során vették fel, vagy a leltár nélkül birtokba lépett gyámmal szemben az élszámolást követelő volt gyámolt kényszerült bizonyítani a gyám által okozott károkat.⁵⁷

A leltár néha gondos, precíz munka volt,⁵⁸ de az is megesett, hogy abból az árvának 4300 Ft összegű követelését kifelejtették.⁵⁹ A leltározás jelentékeny költségei az árva vagyonállagát terhelték, bár 1789-ben elrendelték, hogy a 200 Ft-on ahli értékű árvavagyon leltározásánál a kiküldöttek hivatali előfogaton utazzanak és költségeiket a megyei házipénztár viselje.⁶⁰ Előfordult, hogy a megye még 1842-ben is mellőzte a gyámi számadás bekövetelését.⁶¹ Baranya megye közgyűlése rendszeresen felszólította a gyámokat az évi számadás benyújtására, a kiküldött bizottság meg is vizsgálta, elfogadta, de a közgyűlésnek nem mutatta be, és így évtizedekkel később az élszámolási perben e számadást meg nem történtnek tekintették.⁶² Az is megesett, hogy az időközi számadást több évi késedelemmel, összefoglalóan nyújtották be.⁶³

Ami a gyámrendelés és elmozdítás jogát illeti, eleinte úgy látszik csak az árvák kérésére rendeltek gyámot, vagy ha az atya végrendeletében kifejezetten kizárta rokonait a gyámságból és azt a főispánra és a megyére bízta. Többször előzetes tájékozódás nélkül rendelt a megye gyámot, mint régebben a nádor, és csak utólag derült ki, van öröklésre jogosult közeli rokon, aki a gyámságot igényli is.⁶⁴ Utóbb a járási szolgabíró előzetesen tájékozódott az öröklési viszonyok felől, és csak azután ha-

tározott a közgyűlés a gyámrendelés ügyében.⁶⁵ A gyám lemondása elvileg akkor vált hatályossá, ha azt a közgyűlés elfogadta, de olykor a gyám önkényesen, rövid uton másnak adta át a gyámságot.⁶⁶ A gyámságtól való elmozdítás leggyakoribb jogcíme a hűtlen vagyonkezelés volt, de elmozdították az újból férjhezment anyát mint t. és t. gyámot is, vagy ha utólag kiderült, hogy még az elhalt atyával fennállott házassága alatt házasságtörést követett el.⁶⁷ A gyámok működése állandó ellenőrzésének és a nevelésre vonatkozó érdemi utasításnak, amit a jogtudomány megkívánt,⁶⁸ a vármegyéknél nem találtam nyomát.

5. A porosz közigazgatásban már a XVIII. század elején érvényesült az az elv, hogy a gyám hatósági megbízott, a hatóság utasítása szerint jár el, és ezzel kapcsolatban a gyámolt készpénzvagyonát az illetékes bíróság mint gyámhatóság őrizetére kell bízni, az adja kölcsön kamatoztatás végett.⁶⁹ Nálunk még 1763-ban csak azt rendelték el, hogy a kölcsönadott árvatőkéről szóló kötelezvényeket a törvényhatóság őrizetére kell bízni.⁷⁰ Csak II. József rendelte el az árvák egész készpénzvagyonának állami pánztárakban őrzését, ami valóságos hitelnyújtás volt az állam részére, sőt a török háború idején még azt is megtiltotta, hogy a háború végéig a teljes koruságot elért személy tőkéit visszakerjék. II. Lipót számtalan sürgetésnek engedve rendelte el, hogy a háború befejeztével a gyám kérelmére vissza kell adni a gyámolt tőkéjét.⁷¹ A vármegyék azonban az uralkodó és a városok példája alapján a századforduló táján maguk is kezdtek gyámpénztárakat szervezni, és az árvák készpénzének oda befizetését követelni.⁷²

6. Bár a XVIII. század végétől a gyámügyek megyei intézése sokat javult, bizonytalanság uralkodott, a törvény végrehajtását nem tudták biztosítani, mert a gyámügyeknek nem volt a megyében felelős intézője. Már 1774-ben találkozunk ugyan gyámügyi küldöttséggel, más adatok

viszont arra mutatnak, hogy ez a küldöttség nem működött állandóan.⁷⁴ Csak 1790 után kezdtek állandó bizottmányokat létesíteni, igen különböző szervezettel, és nem mindenütt.⁷⁵ Pl. Zala megyében is külön gyűjtötték ugyan a közgyűlési iratokból a gyámsági ügyben hozott határozatokat /acta orphanalia antiquissima 1750-1785 és acta orphanalia antiquiora 1786-1790/, de csak 1790. szept. 20-án választott a közgyűlés állandó gyámügyi küldöttséget, melyet nem ujitottak meg minden tiszújításkor, csak a halál vagy lemondás következtében kiesetteket pótolták. Tagjai tekintélyes, idősebb táblabírák, és néhány tanult fiatal aljegyző vagy tiszteletbeli aljegyző, akik a jegyzőkönyvet vezették és az ügyeket előadták. A bizottság 1792-1848 évi működéséről fennmaradt 60 kötet jegyzőkönyv, komoly tárgyalásokról tanuskodik, elnöke egyébként egy évtizedet meghaladó ideig Deák Ferenc volt. De a bizottság csak évente egyszer ült össze,⁷⁶ tehát intézkedései nem lehettek gyorsak, olykor az észlelt visszaélések megszüntetésére csak egy év után tudott fellépni. De nem is ez volt a döntő hiba, hanem, hogy a Kuria a küldöttséget nem tekintette hatóságnak, határozata csak akkor volt érvényes, ha azt a közgyűlésen bemutatták és az jóváhagyta.⁷⁷ Így többnyire a gyámrendelést a közgyűlés határozta el, a leltárt is az hagyta jóvá.⁷⁸ Az árvának a gyámmal szembeni védelmére, a képviselőjében való perindításra a megyei tiszti ügyészt tekintették hivatottnak.⁷⁹

Ezen nem segített az sem, hogy a Helytartótanács 1783-ban gyámügyi osztályt szerveztek, melynek feladatkörébe tartozott a gyámügyi jelentések felülvizsgálata kívül a gyámhatóságok elleni panaszok tárgyalása és az árvapénztárak ellenőrzése is. A panaszra vonatkozó felvilágosítást ugyanis rendszerint éppen a panaszolt törvényhatóságtól szerezte be, a jogvitás ügyeket pedig bírósághoz utalta.⁸⁰

Az erdélyi vármegyékben és székekben az 1791. évi gyámsági törvényt kiegészítő 1806 évi főkormányzéki rendelet árvaszékek /árvabizottságok sedes oppanalis/ szervezését rendelte el, a vármegye nagyságához képest kettőt, háromt is, az adószedő kerületekhez igazodva. Az árvaszék 3-3 tagját a közgyűlés kellett válassza. Az árvaszék feladata lett a vagyon leltározása, a számadás felülvizsgálása, amiről közvetlenül a guberniumnak kellett jelentést tegyen. Tagjai munkájukért napidíjban részesültek. A gyámrendelés⁸¹ azonban nem az árvaszéket, hanem a kerületi főtitstet illette meg. A rendelet az eljárást, öszszeférhetetlenséget is részletesen szabályozta.

7. Az 1790-91. évi országgyűlés által törvényjavaslatok kidolgozására kiküldött regnicolaris deputatio meg is állapította, hogy az árvák ügyeit nem intézik olyan gyorsan és pontosan, mint azt az ügyek természete megkívánná. Ezért tervezetében azt javasolja, hogy minden vármegye és szabad kerület 4 tagu, sz. kir. város és kiváltságos mezőváros 3 tagu állandó árvaügyi küldöttséget /orphanalis deputatio/ válasszon, melynek tagjai esküt tegyenek és napidíjban vagy ha az ugy olcsóbb - állandó fizetésben részesüljenek. Csak a közgyűlés mozdithassa el őket, fontos okból. A részletes szabályok szerint a küldöttség kötelessége az árva vagyonának leltározásáról, a gyám kijelöléséig a vagyon biztosításáról való gondoskodás, annak megállapítása, van-e végrendeleti, ennek hiányában törvényes gyám, és az vállalja-e a gyámságot. Ha nincs, gyámot is rendel. A küldöttség veszi őrizetébe az árva okleveleit és felügyel a gyám minden cselekedetére. Évente ellenőrzi a gyám számadásait, és félévenként elkészíti a táblázatos kimutatásokat, melyeket azután a közgyűlés terjeszt fel a Helytartótanács⁸¹hoz. Gondoskodni köteles a vagyontalan árvákról, módot találni azok megfelelő eltartására és nevelésére. Ha a gyermeket nem tudják árvaházba bejuttatni, vagy nevelését valamely

alapítvány jövedelmeiből biztosítani, az ilyen árvát az illetékes község köteles eltartani, a küldöttség felügyelete alatt. Az árva készpénzvagyonának kamatra kölcsönadása, javainak bérbeadása, ingatlanainak eladása csak a küldöttség hozzájárulásával történhet. A gyám felmentéséhez a küldöttség határozata szükséges. Még a földesur mint jobbágyárvák gyámhatósága felett is felügyeletet gyakoroljon, az ott tapasztalat hibákról tegyen jelentést a közgyűlésnek.⁸²

A javaslat a kor színvonalának megfelel, némileg a porosz Landrecht hatása alatt áll. Nem ad gyámügyi kódeket, a Hármaskönyv, az 1715. és 1715. évi törvények szabályait kívánja végrehajtani, de teljesen gyakorlatias, amellet a helytelennek talált jogszabályokat /pl. életkor, tékozlás/ módosítani is kívánja. Országgyűlési tárgyalásra a Regnicolaris bizottság többi javaslataival együtt nem került. 1811-ben a kancellária felvetette, nem lehetne-e királyi rendelet formában hatálybaléptetni. Ezt azonban a Helytartótanács ellenezte. Állásfoglalásában utalt arra, hogy a javaslat több tekintetben ellenkezik hatályos törvényekkel, a törvénnyel ellenkező királyi rendelet pedig nem adható ki. Az pedig, hogy a küldöttség tagjait a megyei házipénztárból fizessék, méltánytalan volna, mert a küldöttség a nemes árvákra ügyel fel, a házipénztár bevételei pedig a jobbágyok adójából folynak be.⁸³ Az okfejtés jogászilag hibátlan, sőt alkotmányvédő jellegű, de a gyakorlatilag szükséges reform életbeléptetését megakadályozta.

A Helytartótanácsnak ugyanez a konzervatizmusa mutatkozott meg Pest megye 1803. évi, jóval szerényebb gyámügyi statutumával szemben is. A statutum 7 tagu gyámügyi küldöttséget kívánt létesíteni, melynek elnöke az alispán, 3 katolikus és 3 protestáns táblabíró tagját pedig évente választják, akikhez az illetékes járási szolgabíró és esküdjé járul. Évente négyszer kell ülést tartani, az ülés

határozatképes, ha az alispánon, szolgabirón, esküdtön kívül 2 táblabíró is jelen van. Az ülnöki tisztséget nem díjazták. Határozathozatalra jogosított szerv, de fontosabb ügyekben, mint gyámrendelés, gyám elmozdítás, anyai hatalomtól megfosztás, csak javaslatot tehet a közgyűlésnek. De a gyám csak a küldöttség hozzájárulásával adhat a gyámoltnak házassági engedélyt, köthet szerződést, peregyezséget, indíthat pert a gyámolt nevében, tehet nagyobb beruházásokat a gyámolt javaiba. A küldöttség fő felada a gyám elleni panaszok kivizsgálása. Határozatait a gyám köteles teljesíteni, de halasztó hatályu perorvoslattal élhet a közgyűléshez. Gyám csak az lehet, aki a gyámolt vagyonában esett kár megtérítésére képes.⁸⁴ A Helytartótanács azonban ezeket az ujtásokat is túl messzemenőnek találta, és amikor a megye az iránt tett hozzá felterjesztést, hogy a statutumban a papság kötelességévé tett intézkedések megtétele /halál esetkor az ingók azonnali zár alá vétele, szegény sorsu árvák bejelentése a küldöttséghez/ végrehajtását a klérusnál szorgalmazza, ezt a Helytartótanács megtagadta.⁸⁵

Ebben a gondolatkörben mozgott Nyári Pál javaslatára 1837-ben Pest megyében alkotott statutum is. Érdekes gondolatmenete, hogy az "árvákra ügyelő küldöttség" nemcsak az árvák érdekeit hivatott biztosítani, hanem a "jólelkü hitelező keresetének biztosítására" is ügyel. A küldöttség feladatköre nagyjából az 1791. évi javaslat szerint van megállapítva, de a küldöttség csak megfigyel, javasol, jelent, a határozathozatal- egyes sürgős ügyek kivételével - a közgyűlés hatáskörében marad.⁸⁶ Az 1791-es javaslatban tervezett gyors, pontos, felelős eljárás itt nem valósult meg, és számos gondolata elsikkadt, pl. az, hogy a küldöttség hivatalból kell gondoskodjék a szegénysorsu árvákról. A Helytartótanács 1813-ben hozzájárult ugyan ilyenek részére segélyek kiutalásához, de mihelyt az árva a létfenntartásához szükséges összeg meg-

keresésére képes, a segély megszüntetendő.⁸⁷

A reformkísérletek sorsa is mutatja, hogy mennyire igaza volt a megyerendszer lelkes monografusának, aki 1844-ben azt írta, alig van kérdés, amelyet annyi jogszabály rendezne, és amelyet oly kevéssé, és annyira az árvák kárára hajtanának végre, mint a gyámügy.⁸⁸

Az 1715. és 1765. évi gyámügyi törvényeket az uralkodó kezdeményezte, sőt az utóbbinak lényeges intézkedéseit a rendek kijátszásával csempészte a törvénybe. Érthető, hogy privilégiumaiban 1711 óta állandóan fenyegetett nemesség a reformtörvényeket bizalmatlanul szemlélte, és lehetőleg nem hajtotta végre. Csak a Helytartótanács ismételt és erélyes sürgetéseire tett formailag eleget a törvényeknek és a Helytartótanács rendeleteinek, de az 1715. évi törvényeknek - egyébként Werbőczy gondolatmenetét követő - a római jogból vett legfontosabb ujitását, mely a régi feudális szokással gyökeresen ellenkezett, és amely a gyámságot jövedelmező tisztségből az árvák védelmévé kívánta fordítani, és a gyámokat a gyámolt jövedelméről való rendszeres és gondos elszámolásra kívánta szorítani - igyekezett szabotálni. Most már nem nyíltan és formálisan, de a számadások bekövetelésének elmulasztásával, az eljárás lassuságával és felületességével. Pedig a XVIII. század közepére általánossá lett a mezőgazdasági ingatlanokon is az árutermelő gazdálkodás,⁸⁹ tehát az árvák vagyonának készpénzjövödelme is volt, így a feudális jövedelmező gyámság már egyáltalában nem volt indokolt. Mással ezt alig magyarázhatjuk, mint a megszokott - bár most már a jogszabályok szerint jogosulatlan - földesuri jövedelemhez való ragaszkodással.

Érdekes módon a Helytartótanács, mely a XVIII. század végén annyi eréllyel próbálta végrehajtani a gyámügyi törvényt, a XIX. század elején maga is a gyakorlati ujitások ellen fordult, és a rendek, illetve

egy-két megye próbált a türhetetlen helyzeten legalább némileg segíteni. Most tehát - mint sok egyéb vonatkozásban is - a királyi hatóság lett a konzervatizmus bástyájává.

III. A nemes gyám vagyonkezelése

1. A gyámhatóságok fokozódó beavatkozása ellenére gyakorlatilag a gyám belátása szerint kezelte az árva vagyonát. Gyakoriak voltak tehát a gyámság megszűnte után a gyámság alól szabadult személy kártérítési, vagyonvisszakövetelési pereit a volt gyám ellen. Ezek ugyan sokára és csak részleges eredményt hoztak, pl. volt számadási per, melyben csak 12 év után hoztak másodfoku ítéletet,⁹⁰ de ezekben a perekben a bíróság ki tudott alakítani néhány elvet, amelyek a gyámi önkény ellen legalább a vagyon visszaszerzése és a kártérítés útján védték az árvát.

A már a középkorban kialakult és Werbőczy által is fenntartott elvet, hogy a gyám a gyámolt vagyonát el nem idegenítheti, most is hangoztatták, sőt ebben olyan túlzás is előfordult, hogy az alispán még a romlandó termények eladását is megtiltotta,⁹¹ de ez gyakorlatilag nem volt végrehajtható, és az árvának is kárára volt, mert tartási szükségleteinek fedezését is gátolta. Tényleg a gyámok gátlás nélkül terhelték adósságokkal az árva vagyonát, készpénzből pedig tetszésük szerint adtak kölcsönt, fizetésektelen egyéneknek is.⁹² A Kuria elég korán úgy határozott ugyan, hogy a gyám által a gyámolt kárára tett elidegenítések megsemmisítendőek akkor is, ha nem ősi ingatlanokról van szó.⁹³ Ezt hamarosan kiegészítette azzal, és ezt több döntésben is ismételte, hogy peregyezésben konkrétan kell vizsgálni, előnyös volt-e ez az árva számára. Az egyezés akkor semmisítendő meg, ha bizonyítható, hogy a gyámoltnak kára származott belőle.⁹⁴ Ezt rövidesen kiterjesztette a gyám által kötött szerződésekre is.⁹⁵ Ugyanigy zálogkölcsönügylet

akkor semmisítendő meg, ha bizonyítható a hitelező rosszhiszemúsége, pl. hogy az árva ingatlanát magának kívánta megszerezni. Ilyenkor a zálogbirtok a kölcsön visszafizetése nélkül adandó vissza, a hitelező még a beruházásait is elveszti.⁹⁶ Ez azonban lehetetlenné tette volna idegenek részéről a gyámolttal való szerződést, ezért utóbb azzal egészítették ki, hogy a gyám által az árva kárára eladott házat ugyan térítés nélkül vissza kell adni az árvának, sőt a vevő ki kell fizessé az elmaradt időközi hasznot is, de a házba fektetett beruházásainak megtérítését visszakövetelheti, a vételár visszafizetéséért pedig személyesen a gyámot perelheti.⁹⁷ Ha azonban az árva életfenntartása másként nem fedezhető, az eladás, vagy az árva vagyonának megterhelése érvényes az árva terhére is. Az elkerülhetetlen szükségét azonban bizonyítani kell.⁹⁸ Természetesen ha a gyámolt teljeskorúsága beálltával az ügyletet jóváhagyja, akár azal is, hogy a vételárat felvette a gyámtól, az ügylet megsemmisítésére való jogát elveszti.⁹⁹

Ezek az ítélleti döntések igen szigorúak mind a gyámmal, mind a vele szerződő harmadik személlyel szemben, de minthogy preventív intézkedés, folyamatos ellenőrzés nem volt, a gyám önkényét csak a szigorú felelősség korlátozta.

1822-ben a Kuria ezt a gyámi felelősséget egy érdekes ítélettel korlátozta. A gyám a gyámolt marháját ingyen használatra engedte át a gyámolt ingatlana haszonbérlőinek, akik érelktársai voltak. Visszaélésért kártérítésre kötelezték ugyan, de megbüntetésétől eltekintettek, mert a jószág átengedése az árvaszék és a vármegye tudtával történt. Viszont a bérlőnek a bérelt ingatlanon eszközölt beruházásait a gyámolt nem kell megtérítse, ez ügyben a bérlő csak a gyámtól követelhet kártérítést, mert a gyám a vármegye tudtán kívül engedélyezte a bérlőnek az építkezést.¹⁰⁰ Ezzel utat

nyitottak a gyám felelősségének a gyámhatósági hozzájárulás kikérésével való korlátozása felé, ami a bürokratikus német gyámhatósági eljárásban már régen ismert volt, hamarosan átvette az orosz polgári törvénykönyv is.¹⁰¹

Ezt a Helytartótanács több rendelete is elmélyítette, igaz, hogy bürokratikus központi felügyeletet igényelve. 1833-ban úgy rendelkezett, hogy az árva házában a Helytartótanács hozzájárulása nélkül való eladása semmis, majd általában az árva javainak elidegenítése esetén az összes iratoknak magához felterjesztését követelte.¹⁰²

2. E birói döntésekből és a helytartótanácsi rendeletekből a jogtudomány a következő elveket fejtette ki:

a/ Az árva romlandó ingói /servando non servabiles/ lehetőleg árverés útján eladandók. Feltétlenül meg kell őrizni az ékszert, arany, ezüst tárgyakat és az okleveleket.¹⁰³ A nagy értékű, de hasznot nem hozó és családi emléket nem jelentő ingókat is el kell adni, a készpénzt biztos helyre kamatra kölcsön kell adni, különben az elmaradó kamatot a gyám kell megtérítse.¹⁰⁴

b/ Az ingatlanokat elvileg a gyám nem idegenítheti el. Ha azonban az árva életfenntartása másként nem biztosítható, az ingatlanokat is el lehet adni. Zálogba akkor adhatja a gyámolt ingatlanait, peregyezséget akkor köthet, ha bizonyítható, hogy ez a gyámolt számára előnyös.¹⁰⁵

c/ Az 1791-es regnicolaris bizottságnak azt a javaslatát, hogy a gyámolt ingatlanát elidegeníteni, adóssággal megterhelni csak a gyámhatóság hozzájárulásával szabad, a jogtudomány legnagyobb tekintélyű művelői, Kelemen és Frank nem tették magukévá. Kövy ellenben a gyámolt vagyona elidegenítésének két reális esetét ismerte. Egyik a már említett elkerülhetetlen szükség, a másik, ha az elidegenítéshez a gyámhatóság hozzájárult.¹⁰⁶

Ez utóbbit hamarosan úgy módosította, hogy célszerű elidegenítés, általában állagváltoztatás esetén a gyámhatóság hozzájárulását kérni, mert ez esetben a felelőség a vármegyére hárul. Ezt két magyar nyelven író követője is átvette.¹⁰⁷ Nem véletlen, hogy a konzervatív álláspont képviselői egyetemi tanárok, a gyámhatósági hozzájárulás pártolói pedig ügyvédek. A Kuria 1822. évi ítélete tehát általánossá ugyan nem tette a gyámhatósági hozzájárulás megkövetelését, a jogtudomány állásfoglalása sem volt egyöntetű, de valószínűnek tartjuk, hogy a gyakorlat a múlt század negyedik évtizedében irányt vett a gyámi vagyonkezelés polgári berendezése felé.

A törvényhatóságnak mint jogi személynek a felügyelet mulasztásából elveszett árva vagyonáért való felelősségét perben is felvetették,¹⁰⁸ a Helytartótanács pedig sorozatosan érvényesítette a jelentősebb árva pénztőkét kezelő városokkal szemben, pl. ha fizetéseképtelen személynek adtak belőle kölcsönt, vagy kár érte a gyámoltat ingatlanának eladásával. Sőt ezt a felelősséget akkor is felvetette, mikor a város formálisan vétkesnek mutatkozott, mert a kár abból keletkezett, hogy az árvapénztárt kirabolták.¹⁰⁹ A városok fokozott felelőssé tételének oka nyilván a városi gyámügyek kezelési módja volt, de mutatja azt a felfogást, hogy az árva vagyonának kezeléséért nemcsak a gyám, hanem a gyámhatóság is felelős.

IV. A gyámság kezelése a városokban

1. A polgárok a XVIII. század közepén csak kisüzemszerű ipart üztek ugyan, de bármennyire törekedtek is arra, hogy házat, szőlőt szerezzenek, mindebből már pénzjövédelmet kívántak huzni, és az értéket nem ingatlanban, hanem pénzben fejezték ki.¹¹⁰ Ez rányomta bélyegét a gyámügyek intézésének módjára is.

Legtöbbször az árva gyermek nevelése is, vagyonának kezelése is az anya mint természetes és törvényes gyám

kezében maradt, még ha új házasságot kötött is,¹¹¹ bár előfordult, hogy új házasságkötésekor kiadta az első házasságból született gyermekeinek vagyonát és azt azontul idegen gyám kezelte.¹¹² Viszont az sem volt ritka, hogy az anya új házasságkötésével a gyámság átcsuszott a mostohaszülő kezébe,¹¹³ ami természetes következménye volt annak, hogy az új házastárs gyakran az elhalt szülő iparát, üzletét folytatta,¹¹⁴ és az árva vagyona is ebben feküdt.

Aránylag ritkán találkozunk valamely rokonnal, mint törvényes gyámmal.¹¹⁵ Későn vált szokássá a végrendeleti gyámrendelés.¹¹⁶ Ha történt, akkor is többnyire az amugy is jogosult anyát vagy rokont jelölték ki, hangsúlyozva, hogy a gyermek nagykorúságáig élvezi annak vagyonát, kamatot sem kell fizetnie, de a jövedelemből a gyermeket el kell tartania.¹¹⁷ Más gyám ugyanis a gyámolt tőkéjét csak kamatfizetés ellenében használhatta.¹¹⁸ Már a század elején előfordult azonban, hogy a végrendelező idegent rendelt ki gyámul, olykor kifejezetten azért, hogy a gyermeket a rokonokkal szemben megvédje.¹¹⁹ Ilyen esetekben az is előfordult, hogy csak a vagyon kezelése került a végrendeleti gyámhoz, a gyermek tartása, nevelése az anya vagy valamelyik rokon kezében maradt, aki a gyermek tartására járadékot vagy alkalmi pénzszolgáltatást kapott a gyámtól.¹²⁰ Az is megesett, hogy a végrendeleti gyámot egyben utóörökkössé rendelték.¹²¹ Már a XVIII. század közepén van arra adat, hogy a végrendeleti gyámot a városi tanács hivatalában megerősítette.¹²²

Előfordult az is, hogy a végrendelező nem rendelt gyámot, de az özvegyet a hatóság szoros felügyelete alá rendelte, vagy az özvegy férjhezmenetele esetére az árva vagyonának kezelését egyenesen a város árvahivatalára bízta.¹²³

Ha nem volt végrendeleti gyám, sem gyámkodásra hivatott özvegy, a városi tanács nem sokat kutató törvényes gyám után, hanem maga rendelt gyámot, néha csak

évekkel az árvaságra jutás után.¹²⁴ A század közepén már a gyám a tanács kiküldöttei által felvett leltár mellett vette át az árva vagyont,¹²⁵ de feltűnő, hogy vagyonos árvák gyámjaul milyen sokszor rendelték ki a városi tanácsosok egyikét,¹²⁶ nyilván mert a gyámság jövedelemmel járt. Tényleg többször is az árva tőkéjének kamatait szabad felhasználásra a gyámnál hagyták, vagy a gyámot az árva jövedelmének nagyságához igazodó meghatározott összeggel díjazták.¹²⁷ De már azt a követelést, hogy az árva vagyonállagának egy részét fordítsák a gyám jutalmazására, a város nem teljesítette.¹²⁸

A gyámrendelésbe rendszerint beírták, hogy a gyám az árvát köteles tisztességesen élelmezni, ruházni és nevelni, de valójában csak a vagyonnal törődtek. Erre jellemző, hogy a házasságon kívüli gyermek részére való gyámrendeléssel csak olyankor találkozunk, ha az atya végrendelete folytán vagyonhoz jutott.¹²⁹ A gyám hatósági elmozdítása ritka volt. Jogcíméül az illető nevelés elmulasztása vagy a vagyon helytelen kezelése szolgált. Eger város pazarlás címén az atyát is megfosztotta hatalmától és a gyermeknek gyámot rendelt.¹³⁰ A gyám lemondásához a tanács hozzájárulására volt szükség, amit nem mindig adott meg, noha a gyámnak Werbőczy által is elismert törvényes mentsége volt.¹³¹

Nem egyszer megtörtént azonban, hogy a tanács az árvának nem rendelt gyámot, hanem vagyont a város árvapénztárában kezelték, magának az árvának tartására pedig, ha azt önként senki sem vállalta, a városi árvá- atya szerződött valakivel, tartásdíjat biztosítva neki.¹³² Kivételesen ilyen ellátási szerződéssel házasságon kívüli gyermekről is gondoskodott, és az évi 24 Ft tartásdíjat a város pénztárából fizette ki.¹³³ Általában azonban az árva vagyonának pénzzététele és vagyonának készpénzben a városi pénztárban őrzése inkább a hagyatéki hitelezők kielégítését szolgálta.¹³⁴ Egy gyengeelméjű felnőttest a mostohaanyja nem volt hajlandó tovább

tartani, erre a városi tanács őrizetébe vette a gyengeelméjű készpénzét, erről nyugtát is adott, de legalább is egyidejűleg nem gondoskodott a gyengeelméjű elhelyezéséről.¹³⁵

2. A városok általában az árvaságra jutott gyermek vagyonának leltározását gondosan elvégezték, bár, hogy ebben hiányok is lehettek, mutatja, hogy a XVIII. század első felében néha statutumban sürgették azt. Igaz, azt is elrendelték, hogy ha az özvegy anya lesz a t. és t. gyám, nem kell ugyan leltározni, de az anya új házasságkötésekor ezt végre kell hajtani.¹³⁶ Tehát a törvény hiányosságait is észrevették és igyekeztek pótolni. Leltározásra rendszerint néhány tanácstagot küldtek ki, akik a jegyzékbe foglalt javak értékét fel is becsülték, és e leltár alapján vette át a gyám a vagyont.¹³⁷ Persze itt is megesett súlyos hiba, pl. a gyámsági leltárt csak 5 évvel az özvegy anya új házasságkötése után vették fel.¹³⁸

A gyámolt jövedelméről való rendszeres gyámi elszámoltatást a XVIII. század elején még statutumban vagy magánúton sürgetni kellett, de már ekkor is a jövedelemről való évenkénti elszámolásról volt szó.¹³⁹ Ha nem volt gyám és a város maga kezelte a gyámolt vagyonát, a városi tanács kényszerült számadás készítésére.¹⁴⁰ Az elszámolás csak kivételesen történt magánúton a gyám és a gyámolt között, de a gyámság megszűnte utáni végszámadást ilyenkor is bemutatták a városi tanácsnak. A számadás részletes volt, a kiadások igazolására okmányokat követeltek, és a számadás átvizsgálását a városi tanács, vagy az általa kiküldött bizottság igen alaposan végezte.¹⁴¹ Ha a gyámság a gyám halálával szűnt meg, özvegye vagy örökösei nyújtották be a végszámadást.¹⁴² Az időközi számadások a jövedelemről és kiadásokról nem mindig évente történtek, emiatt nemcsak a gyámoltak, olykor a városok is panaszt tettek a Helytartótanács-

nál.¹⁴³

3. A vagyon kezelésében a polgári gyám eleinte nagyobb szabadságot élvezett mint a nemes gyám. A polgári gazdálkodás következtében ugyanis az örökhagyónak rendszerint követelései és tartozásai voltak, tehát a hitelezőket ki kellett elégiteni, de rendszerint pénzben állapították meg az egyéb örökösök /pl. teljeskoru testvérek/ járandóságát is, amit szintén pénzben kellett fizetni.¹⁴⁴ E célból a gyám rendszerint el kellett adja a gyámolt ingatlanait sőt kereskedését is.¹⁴⁵ Az eladás néha hatósági határozatból, de sokszor a gyám kezdeményezésére történt, eleinte magánkézből, az 1770-es évektől kezdve nyilvános hatósági árverésen.¹⁴⁶ Az vált rendszerré, hogy az árvaságra jutás után az árváknak minden ingó és ingatlan vagyonát eladták, és a terhek rendezés után csak készpénzvagyon maradt /massa orphanalis/, amit 6 %-os kamatra kellett kölcsönadni.¹⁴⁷ E gyakorlat ellen a Helytartótanács már az 1790-es évektől kezdve tiltakozott, az árvák ingatlanainak eladását a városi tanács külön engedélyéhez kötötte, illetve tanácsolta a tanácsnak az eladás mellőzését.¹⁴⁸ Ezek az intézkedések nem vezettek eredményre, ezért 1807-ben kancelláriai rendelet kötötte az árvák városi házainak eladását a Helytartótanács esetenkénti engedélyéhez.¹⁴⁹ Ezzel azonban az ingatlan eladását olyan hosszadalmas bürokratikus eljáráshoz kötötte, amely megakadályozta ugyan az árvák ez uton való kifosztását, de a számukra előnyös jóügyletek kötését is.

Az árvák vagyonának pénzzététele érdeke lehetett a gyámnak, mert olykor a jószágokat ő maga vásárolta meg, a befolyt készpénzt pedig maga hasznosította, és csak a végelszámoláskor derült ki, hogy még jelentős összeggel tartozik a gyámoltnak.¹⁵⁰ Így természetesen a gyámolt, a gyámság megszűnése után olykor még hosszú ideig nem jutott a pénzéhez.¹⁵¹ Egyébként a városi gyakor-

korlat is vallotta azt, hogy ha a gyámolt vagyonának jövedelme nem elég a gyámolt eltartására, a városi tanács hozzájárulásával a tőkét is lehet csorbitani. Megesett, hogy a gyám ilyen módon az árvának majdnem egész vagyonát elköltötte, és ezt elszámoláskor a városi tanács tudomásulvette.¹⁵²

4. Jogcímül nyilván a gyámi visszaélések szolgáltak arra, hogy az eladásból származó készpénzt nem hagyták meg a gyám kezében, hanem a városi árvaatya /közgyám, curator orphanorum/ kezéhez fizették be, és tőle kellett a gyámnak az árva szükségleteire pénzt kérnie.¹⁵³ De ha a gyám kezén is maradt a pénz /korábbi időben/, azt sokszor a város vette kölcsön. A város arra az álláspontra helyezkedett, neki joga van a területén fekvő árvavagyon kezelésére, és a város "jogát sértendő", ha ezt a vagyont idegenben lakó gyám kezelné.¹⁵⁴ Némelyik városban hamarabb, másokban később, de a XVIII. század folyamán mindenütt megvalósították, hogy az árvák okleveleit, különösen kötelezvényeit és mindennapi használatra nem szükséges ingóit a közgyám őrizze.¹⁵⁵ Sokáig eredménytelenül követelték, hogy a készpénzt a város pénztára kezelje, de az 1770-es években kezdték a gyámi kirendelést vagy gyámmá elismerést ahhoz a feltételhez kötni, hogy az árva készpénze "a városházánál őriztessék, és interesre a tanácsnak consensusával adattassék".¹⁵⁶ Most már rendszerint külön árvapénztár van, a város pénztárától elkülönített szervezet, amelyről azonban a városi tanács intézkedik, kiutalja az árva eltartására szükséges összegeket, visszafizeti a gyámság megszűntével az árva tőkéjét, vezeti a számadásokat. A közgyám nem hatóság csak hivatalnok, aki jelentéseket, javaslatokat terjeszt a tanács elé, és végrehajtja a határozatokat.¹⁵⁷

Az árvapénztárból csak kivételesen adtak kölcsönöket magánosoknak, ha igen, azok is jobbára a városi tanács

tagjai voltak, sokszor a város maga használta fel kölcsönként.¹⁵⁸ Az árvapénztár által kezelt tőke kamatából hatodrésze tartott igényt a város, törvények ellenére is, azon a címen, hogy e jövedelemből fizeti a közgyámot illetve az árvahivatal tisztviselőit.¹⁵⁹ A város anyagi érdekelttségére jellemző, hogy az árvákkal, akiknek pénzét kezelték, gyakran nem törődtek, ha elhaltak vagy elvándoroltak, a tanács nem is tudott róluk,¹⁶⁰ szokott visszaélés volt, hogy a teljeskorúság elértekor az árva vagyonaát készpénz helyett kötelezvényekben adták ki. Ha ezek behajthatók voltak is, az árvára háritották a behajtás gondját.¹⁶¹ A visszaélések miatt emelt sok panasza alapján helyezkedett a Helytartótanács arra az álláspontra, hogy a városok gyámpénztári pénzkezelése megbizhatatlan, és igyekezett a városi tanácsot felelőssé tenni minden hiányért, kárért.¹⁶²

5. A városok tehát kiterjedt gyámügyi közigazgatást folytattak, de gyámügyi hivatalszervezetük szinte városenként különbözött. Némelyik városban - mint már a XVII. században is több árvaátyát választottak, akik városrészenként egymással megosztva látták el az árvák felkutatásának, nyilvántartásának, a számadások felülvizsgálatának, az árvatókéék beszédésének és kezelésének feladatait. Szombathelyen ezt az egyik városi tanács tag látta el.¹⁶³ Pesten és Budán aránylag igen korán külön árvaszámtartóhivatalt /Pupillen Raith Amt/szerveztek, külön irattárral. Győr és Veszprém 1745-ben illetve 1791-ben külön közgyámot választott erre.¹⁶⁴ A kisebb Esztergom egyszerűen a városbíróra bízta e teendőket is. Pécs a sz. kir. városi rangra emelkedéskor 100 Ft fizetéssel közgyámot választott, akit két tanács tag és a választott község két tagja kellett segítsen, különösen az árvapénzekről való számadás és a kamatorzásra kiadásnál kellő biztosítékról való gondoskodás tekintetében.¹⁶⁵ Minden gyámügyi tisztviselőnek egyik fontos

feladata volt, hogy gyámügyekben a városi tanácsnak jelentéseket, javaslatokat tegyen. Javaslatukat a tanács nem mindig fogadta el.¹⁶⁶

A városi gyámhivataloknak e különbözősége miatt nehéz volt őket ellenőrizni. Ezért a Helytartótanács 1815-ben azt rendelte el, hogy minden szabad kir. városnak legyen külön, fizetéses személyekből álló árvahivatala, amelyre egy háromtagu bizottság ügyel fel. A következő évben ezt azzal egészítette ki, hogy a városok nagyság szerint különböző módon meghatározta, hol hány fizetéses közgyám, helyettes közgyám, ellenőr, árvaügyi irnok működjék.¹⁶⁷

A vármegyékkel ellentétben a városokban kialakult tehát már a XVIII. században a gyámok szoros ellenőrzésének rendszere, bürokratikus szervezett gyámhatóságokkal. De azzal a rendszerrel, hogy az árvák vagyonát pénzzé tették, és a készpénztőkéket egyre inkább a város őrizte és kezelte, sokkal inkább a maga, mint az árvák javára hasznosítva, az árvák helyzete itt sem volt sokkal biztosítottabb, csupán a gyámok magánakciói helyébe a testület intézményes fosztogatása lépett. A fejlettebb, a gyámokat ellenőrzése alá vonó igazgatás megfelelt a városok fejlettebb gazdálkodásának, de a részletesebb, több irást produkáló igazgatás egyben több alkalmat adott a panaszra. Ennek következtében a Helytartótanács gyámügyi osztályának forgalmát majd négyötöd részben a városi gyámhatóságok elleni panaszok tették ki.¹⁶⁸

V. A jobbágyárvák sorsa

1. A jobbágyárvák gyámságával irott jogforrásaink Mária Terézia Urbáriumáig nem foglalkoznak. A XVIII. századig a jobbágyok jogügyleteit is csak kivételesen foglalták írásba, így szokásjogukról is keveset tudunk, jobbára csak néhány uriszéki ítélet és panasz tájékoztat a tényleges joggyakorlatról.

A földesurtól a jobbágyárvák vagyoni védelmet vártak,¹⁶⁹ de a földesur többnyire csak azzal törődött, hogy az özvegytől és az árva gyermekeitől is telkük elvesztésének terhével megkövetelte az urbéri szolgáltatások maradéktalan teljesítését.¹⁷⁰ Talán ritkábban merült fel a szüksége is annak, hogy jobbágyárvák felett gyámkodjanak, mert amíg a nagycsaládi vagyonközösség fennállt, addig mint láttuk nem volt szükség gyámságra, márpedig a paraszti életben a hűbériség takarója alatt a földközösség sokkal tovább élt, mint a nemesi és városi jogban. A jobbágyok nagycsaládi gazdálkodása helyenként még a XIX. század elején is érvényesült.¹⁷¹

A XVIII. század foyamán általánosabbá vált a jobbágyok egyéni gazdálkodása és így jobbágyárvák feletti gyámkodással is többször találkozunk. Nemcsak az özvegy anyja, de az idősebb fivér, sőt nőrokon¹⁷² is szerepelt az árvaságra jutott jobbágygyermek gyámjaként. De megnő irántuk a földesur érdeklődése is.

A XVIII. század elején, főleg azokon a földterületeken, melyekről a török visszavonult, óriási új uradalmak alakultak, melyeken munkaerőre volt szükség, azért a földesurak most már olyan jobbágyárvák iránt is érdeklődtek, akiknek semmi vagyonuk nem volt, de munkaerőt jelentettek. Jellemző erre az az eset, amikor egyik kisebb nemes tatárrabságból kiváltott árva gyermekeket vett magához. A gyermek immár férfivá serdülve el akart távozni, a földesur elfogatta. A rabságban előadta, azért távozott el, mert sem taníttatásával, sem testi egészségével nem törődtek, beteg lett, elment, évekig más-hol szolgált, a földesur visszahozatta és akkor nem volt hajlandó magát örökös jobbágyul leköttni, a földesur elverte, elvette a pénzét is és börtönbe csukatta. A földesur e tényeket nem is tagadta, de tetteit nevelési intézkedésként magyarázta. E szerint a pénzét azért vette el, hogy takarékosagra szoktassa, azért verte

meg, mert templomkerülő volt, stb.¹⁷³ A látszólagos jószívűség tehát, mellyel a rabságból kiváltott gyermeket magához fogadta, arra való volt, hogy magának jobbágyot neveljen. Ezt a földesuri gyámságot a Helytartótanács büszkén, ingyenesnek, nobilie officiumnak minősítette. A jobbágyok rendszerint azt kérték, hogy míg az árva fiuk munkaképesekké válnak, ne követeljen a földesur a gyámkodó anyától teljes robotszolgalatot, ezt majd a fiuk felnövéen pótolni fogják.¹⁷⁴ Ez a robotkedvezmény Ausztriában járt is az árva jobbágyoknak és ezt a munkaképesség elérése után 3 évig kötelesek voltak ingyen dolgozni a gyámságért való hálából. Pauly azt állítja, ilyen "Waisendienst" a magyar jobbágyokat nem terheli, pedig munkájának megjelenésekor már megyei statutummal próbálták az elhanyagolt, vagyontalan jobbágyárvák tartását rendezni, oly módon, hogy ahány évig ingyen tartotta a gyám a vagyontalan jobbágyárvát, ugyanannyi évig köteles a munkaképességét elért árva gyámját ingyen - csupán élelemért és ruháért - szolgálni.¹⁷⁵ Ez súlyosabb teher volt az árvákra, mint az említett osztrák szabály.

Kétségtelen, hogy a saját jól felfogott érdekükben a földesurak írott jogszabály hiányában is - gyámi jogokat gyakoroltak a jobbágyárvák felett. Elvi jogalapjukul alkalmasint az szolgált, amivel Werbőczy támasztotta alá a királynak a nemes árvák részére való gyámrendelési jogát. Tudniillik gyám a legközelebbi örökös. Ha nincs törvényes örökös, nemes ember vagyona a királyra száll, így ő gondoskodik a vagyonról gyámrendeléssel. Ugyanez alapon a földesur magának követelheti a jobbágyárva gyámságát, mert a magvaszakadó jobbágyinak zó az örököse. Ez alapon a földesurak jobbágyaik gyámsági ügyeibe beleszóltak. Pl. ha a jobbágy valakinek gyámságát viselte és arról lemondott, ehhez a földesur hozzájárulását is megkivánták.¹⁷⁶ Mária Terezia Urbáriuma

már határozottan kimondja, hogy mint a biráskodási /jurisdictionalis/ jog, a gyámság, illetve az árvák védelme is a földesurat illeti. Ez a földesuri jog hasznot hajtó, akár a szeszfőzés, vagy a magtalanul elhalt jobbágy vagyonában való öröklés.¹⁷⁷

Az Urbárium szerint a földesur a jobbágy haláláról szerzett értesülése után egy megbizottjával a helybeli bíró és jegyző közreműködése mellett leltároztatja az árva vagyonát és gyámot nevez számára. A leltár egyik példányát a gyám kapja, másikat a földesur őrzi meg. A földesur köteles a gyámtól számadást követelni, a vármegye pedig hivatalból kell ügyeljen az árva törvényes ellátására. Hagyatéki illetéket, leltározási díjat a földesur nem szedhet.¹⁷⁸ Nyilvánvalóan az uradalomnak egy része ezt a törvényes kötelezettséget teljesítette, más része elhanyagolta, de akadt olyan földesur is, aki ezt a jogot egyszerűen a jobbágyárva vagyonának elvételére használta fel. Gyakorlatban megtörtént, hogy a meghalt egész telkes jobbágy állatait a földesur először saját kezébe vette, "nehogy elpazarolja" azokat az özvegy, majd mikor ez ellen az özvegy panaszt tett, a vármegye rendelkezésére a földesur az állatokat eladta és vételárát tartotta saját kezénél, addig, míg az árvák olyan kort nem érnek, hogy urbéri kötelességeiket teljesíteni tudják. Sőt elvette az árváktól a jobbágytelket is, csak egy negyed telket, egy darab szőlőt és egy borjas tehenet hagyott az özvegy kezén, hogy "gyermekük kezelésére nagyobb subsistentiájuk lehessen", de a negyedtelek után is kívánta a robotot és a többi szabályos urbéri szolgáltatást. Tehát a gyermekek nevelését, tartását egészen az özvegyre hagyta, az állatok eladásából befolyt 121 forint tőkét maga hasznosította, csak a tőke évi 6 %-os kamatának az özvegy kezéhez kifizetését ígérte. Hogy ez nem csupán egy ember rosszindulata volt, azt mutatja, hogy az öz-

vegy a földesuri határozat ellen panasszal élt a vármegyéhez, legalább a 82 Ft értékű hozományának kezéhez kifizetését kérte, de panaszát a főszolgabíró képmutatón, a "gyermeknek érdekére" való hivatkozással elutasította, és ezt helyben hagyta a vármegye közgyűlése is.¹⁷³ Zala megye a XIX. század elején csak annyiban járt el méltányosabban, hogy hasonló esetben az özvegy vagyónának lefoglalását jogtalannak minősítette, egyébként azonban az ügyet érdemi döntés végett visszaküldte az uriszéknek.¹⁸⁰

2. A gyámsági ügyeknek ilyen kezelése mellett a nemesség maga is kénytelen volt elismerni, hogy a jobbágyárvékat elhanyagolják és ennek következtében válnak többnyire haszontalan korhelyekké, sőt gonosztevőkké,¹⁸¹ vagy legalábbis olyan súlyos anyagi károkat szenvednek, hogy nem egyszer egész öröklött vagyonukat elvesztik és kárukat a földesurral nem tudják megtéríttetni.¹⁸² De országos segítséget nem adtak. Az 1791:67.t.c.-el küldött regnicolaris deputatio által készített gyámügyi javaslat csak a nemes árvák vagyonfelügyeletét dolgozta ki, s jobbágyárvék tekintetében a leltározás, vagyonkezelés és számadás ellenőrzését az Urbáriumnak és a szokásnak megfelelően a földesurra hagyta. Csupán a földesur gyámhatósági tevékenysége feletti általános felügyeleti jogot tartotta fenn a megyei gyámügyi küldöttségnek, gyakorlatilag csak azt, hogy a tapasztalt hiányokról tegyen jelentést a megye közgyűlésének.¹⁸³ E javaslatot csak azért emlitem, mert jellemző, hogy ez az egyébként korszerű és színvonalas javaslat hozzá sem mert nyulni a földesurak gyámsági jogának hasznosításához.

Megpróbálta azután a nemesség a jobbágyárvék gyámságát úgy szabályozni, hogy a földesur vagyoni érdekét ne érje sérelem, de így a jobbágyárvék helyzetén nem sokat segített. Középszolnok megye 1810-ben részletes sta-

tutumot dolgozott ki. Eszerint az olyan árváknak, akik vagyonának jövedelme életfenntartásukat biztosítja, vagyonát a község a földesur felügyelete alatt leltározza, azután azt a természetes, vagy ilyenek hiányában a földesur által kinevezett gyámra bizza. A gyám köteles évente számadást benyújtani a falusi bíróhoz, aki a földesurhoz terjeszti azt fel. Ha megbízható gyám nem akad, a gyermek vagyonát el kell adni, és a készpénzt kamatra kiadni. A gyám köteles az árva iskolázásáról és "ember-séges emberhez" való szolgálatba adásáról gondoskodni. Ha az árva jövedelme nem fedezi a tartást, akkor azt nem is kell az ő tartására fordítani, hanem a tőkéhez csatolni, a gyermeket pedig nevelésre, taníttatásra és eltartásra ki kell adni az anyjához, rokonaihoz, idegenhez, vagy ha a földesur kívánja, öhozzá. Ahány évig ez a nevelőszülő ingyen tartja az árvát, annyi évig köteles az árva, munkaképességének elérte után neki ingyen szolgálni, sőt ezután sem hagyhatja el volt eltartóját, hanem illő fizetésért egész házasságkötéséig köteles nála dolgozni. Ha a nem nemes árvának nincs földesura, közvetlenül a megyei árvaszék ügyeljen rá a járási főszolgabíró útján. Ez esetben a falusi bíró a gyám esetleges visszaéléseit a főszolgabírónak jelenti, az vizsgálatot tart és javaslatot tesz a gyám elmozdítására, esetleg megbüntetésére is. A földesurral szemben azonban a megye tisztjeinek mindössze az a kötelessége, hogy megkérdezzék, vállalja-e az árva felügyeletét, és ha igen, "megtudakozván, miképpen folytatják a földesurak az inspekciót" erről évente jelentést tesznek a közgyűlésnek.¹⁸⁴ Más statutum szerint a megyei gyámügyi küldöttség csak földesuri hatalom alatt nem álló jobbágyárvákra ügyel, a többi jobbágyárvák ügyei kizárólag a földesurra tartoznak.¹⁸⁵

Ez a rendelkezés látszólag a jobbágyárvákkal szemben törődést, jóindulatot tanusít, voltaképpen célja azon-

ban az ingyen munkaerő biztosítása, - ha kívánja - a földesurnak. Érdemes megemlíteni, hogy a telkes jobbágy-özvegyek és árváik ezt a szolgálatot is szívesebben vállalnák, mint a munkaképtelenség következményét, a telektől való megfosztást. A földesur ugyanis gyakran kihozította az özvegyet és árvákat a telekből, és csak a beruházások becsértékének kamatait fizette nekik, amiből aligha tudták magukat fenntartani. Az árva felnövéen kézhez kapta ugyan a telekbe tett beruházások, épületek becsértékét és egyéb készpénzvagyont, de azt már hiába kérte, hogy ennek lefizetése ellenében telkét adják vissza. Kérélmét az uriszék elutasította.¹⁸⁶ Ez a telek elvétel Mária Terézia Urbáriumának végrehajtásáig persze szolgálhatta a földesur majorsági birtokának növelését is. Az urbéri tabellák elkészülte után nem volt rá több lehetőség, hogy az adó alá vett telket egyszerűen majorságivá változtassák, és így az állami adó alól is elvonják, de nyomós érdeke volt a földesurnak, hogy az árva telke olyan jobbágy kezére kerüljön, aki az után a robotot és egyéb urbéri szolgáltatást teljesíteni tudja, azaz így a földesuri gyámsági felügyelet új robotos szerzésre alkalmas eszköznek bizonyult.

3. A XIX. század elején új szükséglete támadt a földesuraknak, és arra próbáltak részben a jobbágyárvaik vagyonából fedezetet szerezni. A napoleoni háborúk gabonakonjunkturája után ugyanis mindenki tőkét, vagy legalább hitelt keresett.¹⁸⁷ Már rég szokásos volt a városokban az árvák vagyonának elárverezése és pénztőkéjének a városi gyámpénztárban való őrzése, a város céljaira való felhasználása. Nyilván ennek hatása alatt kezdik a földesurak a napoleoni háború után jobbágyaik árvaságra jutott serdületlen gyermekeinek vagyonát elárverezni és a készpénzt "interesre az uraság kasszájába" helyezni.¹⁸⁸ Ha módos jobbágy végrendeletet írat és a végrendelet szövegezője uradalmi tisztartó, még

a végrendeletbe is belekerül olyan rendelkezés, hogy halála után minden vagyona alárverezendő, a befolyó pénzüsszegét pedig leánya férjhezmenetelig a tisztartó kezelje.¹⁸⁹ Később úgy szövegezik, a készpénzt "árvasági kezelésbe" adják, "árvák cassájába", vagy "tutorságba" helyezik.¹⁹⁰ Ebből az árvák kasszájából a pécsváradi közalapítványi uradalom rendszeresen, mozsgói Batthyány uradalom már csak kivételesen ad rövidlejáratu, 10-30 forintos kishiteleket az uradalom jobbágyainak is.¹⁹¹ rendszerint azonban maga a földesur használja. Az özvegy anyénak azt a kérelmét, engedjék gyámsága alatt álló gyermekei készpénzét neki kezelni, az uriszék a legmerevebben elutasítja, azzal az indoklással, hogy gyermekei már szolgálatra képesek, így nem hogy a tőkére, még annak kamataira sincs szükségük, az tehát teljeskorúságig a földesur kezelésében kell maradjon.¹⁹² A földesurak között is viták folytak abban a kérdésben, melyiküket illeti egy konkrét árvavagyon kezelése, ilyen vitát a megyei közgyűlés elé terjesztettek.¹⁹³

Az így "kezelésbe vett" pénz sokszor elvész. Az árvák teljeskorúságuk elérése előtt elköltöznak néha az uradalmi birtokokról, talán nincs is tudomásuk arról, hogy nekik pénzkövetelésük volna a földesuron. Az uriszék ugyan néha hivatalosan felszólítja az ismeretlen helyen tartózkodó jogosultakat, hogy kitűzött záros határidőn belül jelentkezzenek pénzükért, ellenkező esetben az, mint urahagyott a földesurra száll. Persze az ilyen felszólítások vajmi ritkán jutottak el a jogosultakhoz. Ez a felszólítás nem is volt komoly. Megtörtént, hogy a jogosult felszólítás nélkül jelentkezett tőkéjéért annál az uradalomnál, mely sorozatosan adott ki ilyen felhívásokat, tanukkal bizonyította jószágainak eladását és a befolyt pénz urasági kezelésbe vételét, mire az uriszék a már elhalt számadó számadásaiban és "az

akkori árvák lajstromában" kerestette a kezelésébe átvett pénzt,¹⁹⁴ de hogy azt valaha is visszafizette-e, annak már az uriszek jegyzőkönyveiben nincs nyoma.

Az eljárás alig volt szabályozva és így uradalmanként különböző volt. A mozsgói Batthyény uradalom jól fölfogott földesuri érdekből gondoskodott ugyan az árvaságra jutott jobbágy gyermek vagyonának eladásáról és az elől sem zárkózott el, hogy a pénztőke az anya kezénél maradjon, csak akkor vette a pénzt "árvasági kezelésbe", ha az asszony újból férjhezment. A leltár felvételéről gondoskodott, tehát a vagyon kezelésével törődött. Ellenben gyám kirendelésével nem foglalkozott. Apátlan, anyátlan árvának még akkor sem rendelt gyámot, ha teljeskoru fivérével jogvitája támadt. Sőt az is előfordult, hogy a kamatoknak az árva kezéhez való kifizetését rendelte el. A gyámolt személyével tehát egyáltalában nem törődött, még annyira sem, amennyire az Urbárium értelmében köteles lett volna. Gyámi elszámolás nem fordul itt elő, igaz, nem is volt rá szükség, hisz az eladási rendszer folytán a gyámolt vagyona készpénzből állott, amit az uradalmi fiskális kezelte.¹⁹⁵ Más uradalomban az árvák pénzét a tisztartó vagy kasznér kezelte. Kamatot nem fizetett, elszámolást csak tiszteből távoztakor adott.¹⁹⁶

Az egyetemi alap pécsváradi uradalma gondosabban járt el. A városokhoz hasonlóan árvaatyai hivatalt szervezett. Az árvák atyját az uradalmi tisztartó nevezte ki, Néha nemes volt, de ilyenkor kötelezvényt vettek tőle, hogy az uriszeki biráskodásnak aláveti magát, és a kezelt pénz biztosítékául vagyonát leköti. Az árvaatya rendszeresen számadásokat követelt be a gyámoktól. Ezek igen rendetlenek voltak, némelyik 1-2 évenként elszámolt, másik egyszerre nyújtotta be számadását 15 évről. Hogy ezeket valaki komolyan átvizsgálta volna, annak nincs nyoma. Az árvaatya által kezelt árvapénztárt oly-

kor megvizsgálták, de csak azt nézték, hogy a számadásban feltüntetett kötelezvények és készpénz megvan-e. A kamatra kiadott tőkét azonban az árvapénztár gyakran nem tudta idejére behajtani, és az árvák pénzét nagykorúságuk elértekor kiadni.¹⁹⁷ Többször előfordult az árvavagyont kezelő uradalmi tisztek sikkasztása, vagy költségeiknek olyan összegben való felszámítása is, hogy az meghaladta az árva egész évi tartására kiadott összeget.¹⁹⁸

A jobbágyárvák nevelésével, taníttatásával a földesurak nem törődtek, bár volt uradalom amely a teljes vagyontalan, apátlan árvákat több éven át pénzsegélyben részesítette, igaz, oly hanyagul, hogy maguknak az árváknak kevés haszna lehetett belőle.¹⁹⁹ Annak sem néztek utána, hogy a halálraitélt és kivégzett szülők árváinak van-e valamilyen rokona, aki ellátásukat vállalná, pedig élt nagyanyjuk, aki kérte is, bízzák rá a gyermekeket, ehelyett idegeneknek adták, akik a gyermekekkel rosszul bántak.²⁰⁰ Egész telkes jobbágy hagyatékának osztályánál intézkedtek az iránt, hogy aki az árvát "magához veszi", annak vagyonát hogyan és mennyiben használhatja, e vagyont leltározták is, de, hogy ki viseljen gondot az árvára, azzal nem foglalkoztak.²⁰¹

4. Az 1832-36. évi országgyűlésen az urbéri viszonyok rendezése kapcsán szabályozták a jobbágyárvák vagyonának kezelését is. Pontosán szabályozták a leltárkészítés és gyámrendelés módját. E szerint a leltározást a községi előljárók végzik az uraság közbenjöttével. Természetes, vagy végrendeletli gyám hiányában az ur rendel gyámot és köteles arra ügyelni, hogy az árváknak és vagyonuknak gondját viselje. A felügyelet elhanyagolása esetében az árva kárát, - amennyiben ez a gyámon, a községi előljárókon és a földesur tisztjein be nem hajtható, a földesur köteles megéríteni. Ha pedig

a kárt egyedül a földesur okozta, a kártérítés egyedül őt terheli. Ez a szabályozás az árva kárának megtérítésére alig alkalmas, mert végtelen perlekedést kíván. Először a gyámot és a községi előljárókat kell beperelnie az uriszék előtt, azután meg kell kísérelje a végrehajtást, és csak ennek eredménytelensége esetén fordulhat a földesur ellen, a megyei törvényszék vagy szolgabíró előtt. Az ugyanis alig képzelhető, hogy az árva bizonyítani tudja, kárát egyedül a földesur okozta. A javaslat eredeti szövege elsősorban a földesurat kívánta felelőssé tenni, de ezt a szövegezést már az alsó táblán hosszas vitában megakadályozták.²⁰² Gondosan ügyeltek ekkor is a földesur érdekeinek megóvására. Törvénybe iktatták, hogy ha az özvegy az árvákkal más földesurhoz akarna költözni, a vagyonkezelés az előbbi földesurnál maradjon. "Magától értetődően, hogy a gyám a földesur helybenhagyó megegyezése nélkül a vagyonról nem rendelkezhet."²⁰³

E rendelkezésnek tehát, melyre a jogi irodalom is hivatkozott, nem is az volt a főhibája, hogy végrehajtását senki nem ellenőrizte,²⁰⁴ hanem, hogy a jobbágyárva érdekét éppen a legnagyobb veszedelemmel, a földesur érdekével szemben eredetileg sem biztosította. A leltár; számadás, nevelés és taníttatás elrendelése semmit sem használt a jobbágyárváknak, amikor a földesurral szemben védtelen maradt.

Ezt csak az 1848. évi forradalmi törvényhozás szüntette meg, eltörölvén az uriszék ítélkezését, és a jobbágyárva gyámjai számadásának ellenőrzését az e tekintetben törvényszéki joggal felruházott megyei számvevőszékre bízta.²⁰⁵

A feudális szemlélet minden árvával, aki képtelen volt vagyonának megvédelmezésére, mostohán bánt. A gyámság nemes és polgárárvaakra is többször vagyonuk teljes pusztulásával végződött. Egészen más a helyzet a jobbágyárvákkal, a velük való bánásmód az osztályharc egyik eszköze. A job-

bágyárvákat egyszerűen kifosztotta az, aki a szokás, majd törvényadta jogánál fogva hatalmat gyakorolt felettük: a földesurak. A kifosztás módja a földesur érdekeinek alakulásával változott. A nagy uradalmak keletkezése idején, amikor be kellett telepíteni a török által elhagyott nagy pusztai földeket, a földesurak gyámság útján is munkaerő biztosítására törekedtek. Mikor elfogytak az uratlan birtokok, új robotosokat igyekeztek a földesurak a robotolásra képtelen árvák telkeinek elvételével szerezni. Végül, mikor befektetés céljából pénzre, tőkére volt szüksége, az árvák vagyonát pénzzé téve a pénz kezelését vonta magához. Az eredmény "a gyámolt" árvák szempontjából ugyanaz volt, vagyonuk csorbulása, sokszor elvesztése.

Jegyzetek a B. Részhez

- 1 Bónis: A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában. Budapest, 1935. 52-57. l.
- 2 Marton 64. l. 1715. 68. tc. 9-11. §.
- 3 Planum Tabulare dec. 9, 11. ad exig. rat tutelares /1732. évi döntése/. Tizenöt éves ifju tényleg is rendelt magának gondnokot. B. lt. közgy.jkv. 1756. 183. sz. Huszty is ezt fogadja el, de megjegyzi, hogy: törvény szövegezése hibás. /II. 35. 3./
- 4 Szegedy I. 128. §. 4-5, Kelemen I. 453-4. l. /320 §/. Jelenits 33. l.
- 5 1802:21. tc. 2 §. Pestmegyei lt. 1803. 379. sz. 13, pont. Hasonló Pécsváradi lt. 3007. sz. 61. p. 2999. sz. /1832, 1836/, B. lt. az 1830. évi prszággyűlési követutasítások 14. pontja.
- 6 Frank, : Principia I. 101. l. /72 §/, Frank: Közigazság I. 179. l. /108 §/.
- 7 Leicht I. 244-5. l., Timmermanns: Loi du 12 Juin 1816. de la vente des immeubles des mineurs. Gand 1880. 11-12. l., Stobbe IV. 539,540, 562. l.
- 8 1715:68. tc. 1-3, 5-8, 11-13. §. Szegedy /I. 115. § 6/ szerint ha az árvának több megyében van vagyona, az ország rendes biráinak vagy egyik itélőmesterének kell leltároznia.
- 9 1715:68. tc. 15 §, 1723:105. tc. bev.
- 10 Szegedy I. 115. § 2., I. 124. § 7.
- 11 Regnicolaris lt. /Pálffy/ lad. 35. prot. 5. f. 344, 460, /1718, 1723/, Corp. Stat. IV/703, V/1. 590. l. /Hont vm. 1726, Vas vm. 1752/, Helytt. prot. sess.

- 1746 /IX.6./ 537. l., B. lt. XXIII. 215. sz. per /1762/, Planum Tabulare dec. ll. ad exig. rat. tutelares /1732/.
- 12 Corp. Stat. IV/785, 789, 808 /1736, 1740/. V.ö. 1765: 26. tc. bev.
- 13 Corp. Stat. IV/838. l.
- 14 S. jkv. 1770. évi 1223, 1568, 1638, 1759. l.
- 15 Tit. közgyül. jkv. 1770. évi 185, 207, 1774 évi 137, 1775. évi 228, 334. l.
- 16 Regnicolaris lt. /Pálffy/ lad. 35. prot. 5. f. 660., 737-8., lad. 39. fasc. 8. nr. /1723, 1726, 1730/.
- 17 Regnicolaris lt. /Pálffy/ lad. 35. prot. 5. f. 344, 458, 460, 491, 680, 737. /1718, 1723, 1725, 1730/.
- 18 B. lt. XXIII. 215. sz. per /1762/, 6./ mell. /1746/, Huszty II. 29. 3., Szegedy I. 115. § 2, Regnicolaris lt. /Pálffy/ lad. 39. fasc. 8. n. 9. /1726/, Helytt. prot. sess. 1746. 537. l., 1747. 93, 240, 245, 864. l.
- 19 Helytt. prot. sess. 1744. 719, 1745. 498, 555, 583. l.
- 20 Helytt. prot. sess. 1763. 276, 481, 1764. 6, 17, 28, 41, 772, 877. l.
- 21 Diarium publicum et acta universa Diaetae 1764-5. /Pécsi jogtört. tanszék Jt. 1901. sz./ 60. l.
- 22 Helytt. prot. sess 1723-43, 1749-52, 1759-62 évekből gyámügy tárgyalásának nem maradt nyoma. 1757. 264. 1747. 812. l.
- 23 Helytt. prot. sess. 1744. 30. l.
- 24 Helytt. prot. sess. 1747. 93, 240, 245, 811, 1748, 14, 58, 113, 234, 624. l.
- 25 Marczali: A magyar történet kútjainak kézikönyve. Bp. 1901. 704. l., Marczali: Magyarország története II. József korában. Bp. 1885. 270, 273, 334. l.

- 26 Helytt. prot. sess. 1745. 497, 563, 574, 539, 600. 1.
Ez a Tr. I. 122. §. 1 szerint csak mentességi jogcím,
de máskor is előfordult, hogy e címen törvényes gyá-
mot mellőztek. Regnicolaris lt. /Pálffy/ lad. 39.
fasc. 8. n. 5. /1723/.
- 27 Helytt. prot. sess. 1747. 485, 769. 1748. 88. 1.
- 28 Helytt. prot. sess. 1758. 195, 546. 1.
- 29 Helytt. prot. sess. 1757. 264, 580, 734. 1.
- 30 T. lt. 3: 531 /1763/.
- 31 Planum Tabulare dec. 3. ad. exig. rat. tutelares. /Az
évszámok a Pécsi Jogtörténeti Tanszék kéziratos példá-
nyában/. Molnár: Sententiae II. 385. 1. /1774, az át-
vétel 1743/.
- 32 Degré: A Planum Tabulare keletkezése /Bp. 1939. Klny.
a Kolosváry emlékkönyvből /7. 1. Ezt a döntést és jog-
elvet Huszty /II. 30. 3./ sem ismeri.
- 33 Erdélyi 1791:52. tc. Dósa II. 77, 78, 86, 89, 95. 1.
- 34 Helytt. prot. sess. 1763. 91. 1. Nyomtatásban: Mandata
intimata per consilium locumtenentiale regium. Vác.
1775. 236-40. 1. Az árvaházzal kapcsolatos ügyek Helytt.
prot. sess. 1763. 996, 1055, 1146. 1244, 1376, 1471,
1746, 43, 65, 109, 1138, 1327. 1. Az épület állapo-
táról Vajna Károly: Régi hazai büntetések. Bp.
1906. 92. 1.
- 35 B. lt. 239/1785, S. jkv. 1778. II. 77. 1., Vajna Károly:
Régi hazai büntetések I. 85. 1.
- 36 T. lt. 3/1825 /1768/.
- 37 B. lt. közgy.jkv. 1801. márc. 31. 522. sz., Palugyay
195. 1.
- 38 Ilyen központi főgyámhatóságot Cseh- és Morvaországban
már a XVI. század legvégén /Kaprás 415-6. 1./, Porosz-

- országban a XVIII. szd. elején /Dernburg 11. l./,
Oroszországban ugyanekkor /Juskov 359. l., Klibanski:
Handbuch des gesamt-russischen Zivilrechts. Berlin
1911. 118. l./ szerveztek.
- 39 Helytt. prot. sess. 1763. 1048, 1070. l., T. lt. köz-
gyül. jkv. 1763. 258, 292, 293. l., T. lt., 3:1531
/1763/, 1:2835/1763/.
- 40 1765:26. tc. Diarium publicum Dietae 1764-5. /ld.
fentebb e fejezet 21. jz./ 145, 161, 226, 311, 341.
l. és számozatlan lapokon 77,78, 85, 86. ülés.
- 41 A Planum Tabulare a gyámi számadási határozatokat a
kerületi táblák perei közt tárgyalja. Ugyanigy Huszty
II. 36. 7. A kerületi táblák peranyagában igen sok
gyámi számadási per volt /néhai Párdányi Miklós orsz.
levéltárnok szives közlése/. Ld. még Szegedy I. 115.
§ 6, Huszty II. 29. 3.
- 42 Csaplovics 296-7. l., B. lt. Közgyül. jkv. 1801. III.
31, VIII. 22, XII. 5, 509, 1295, 1716. sz. Korábban a
két hatóságnak elszámolást normális állapotnak tar-
tották Helytt. prot. sess. 1758. 195, 546. l.
- 43 S. jkv. 1780. I. 125-9. l.
- 44 Helytt. Dep. Pupill. Normalia 1799. f. 1. p. 251.
- 45 S. jkv. 1770. 1223, 1568, 1638, 1759. l.
- 46 S. jkv. 1773. II. 55-7. l.
- 47 S. jkv. 1774. II. 107, 108, 1775. I. 350, 1777. I.
923, 1778. II. 40-41. l.
- 48 S. jkv. 1779. I. 227. l., 1778. II. 76, 414. l.
- 49 B. lt. 239 /1785, 240/1785/, B.lt. Közgyül. jkv. 1801.
1716, 1098. sz.
- 50 Helytt. Dep. pupill. Normalia 1799. f. 16. p. 3, 1801.
f. 1., p. 12. 45., 1821. f. 2. p. 32643. Helytt. Ide-

- al. Miscell. 1782. n. 61.
- 51 S. jkv. 1174. II.107. l., 1778. II. 41, III. 54.,
1779. II. 288-318. l., 1780. I. 428-443, II. 63,
1782. II. 53, 1783. II. 336. l.
- 52 S. jkv. 1780. III. 383., 1782. II. 73, 1784. II.
690. l., Helytt. dep. pupill. Normalia. 1817. f. 2.
p. 26-28.
- 53 B. lt. XLI. 371. sz. per. /1773/ 18. NB. mell., S.
jkv. 1769. 734. l. Lásd még ugyane rész 31., 32.
jegyzetet.
- 54 S. jkv. 1778. III. 154. l.
- 55 B. lt. XXVIII. 253. sz. per /1766/. 52, 59. l. /B.
és D. mell./, Molnár: Sententiae II. 389. l. dec. 12.
- 56 B. lt. XXIII. 215. sz. per. /1762. F.G.H. et NB. mel-
léklet/. Ezért kívánta a cseh jog a XVI. században
már a leltárnak a birtoklajstromnál /Landtafel/ való
őrzését /Kapas 414. l./.
- 57 Csaplovics 298-9. l. De az anya az új házasságkötésig
nem köteles leltárt felvételni /Csaplovics 303. l./.
Molnár: Sententiae 390. l. dec. 14., II. 388. l. dec.
9. /1818/.
- 58 S. jkv. 1780. I. 207. l., B. lt. XXIII. 215. sz. per.
/1762/.
- 59 B. lt. 1814. K. 129. sz. per.
- 60 Helytt. dep. pupill. Normalia 1789. f. 4. n. 2. és
f. 7. n. 2.
- 61 Nógrád megye jelentése az 1842. évi beligazgatásról.
Idézi Jelenits 35. l.
- 62 B. lt. XXIII. 215. sz. per. /1762, A et NB. mell. és
elsőfoku ítélet/, Planum Tabulare dec. I. ad exig.

- rat. tutelares /1746/.
- 63 Pestmegyei lt. Árvaszéki lajstrom 1830. 118. sz.
1831. 188. sz.
- 64 S. jkv. 1769. 734, 767-8. 1770. 1568. l., B. lt.
XXIII. 215. sz. per 6. és 7. melléklete /1762/.
- 65 S. jkv. 1774. II, 107. l.
- 66 B. lt. XLII. 384. sz. per /1774/.
- 67 Regnicolaris lt. /Pálffy/ lad. 35. prot. 6. f. 460.,
Helytt. prot. sess. 1745. 498, 355. l., Helytt. dep.
pupill. 1793. f. 1. p. 1., Planum Tabulare dec. 12.
ad. exig. rat. tutelares /1767/.
- 68 Szlemenics: Elementa juris Hungarici. Pozsony 1829.
I. 169. l., Kelemen I. /291 §/ 418-9. l., Frank:
Principia I. /11 §/ 144. l., Frank: Közigazság I.
119-120. § /188-9. l./.
- 69 Dernburg 13-5. l., Stobbe IV. 550. l.
- 70 Helytt. Ideal. miscell. nr. 61.
- 71 Helytt. dep. pupill. Normalia 1790. f. 2. p. 11,
1791. f. 4. 5. p. 11.
- 72 B. lt. közgyül. jkb. 1801. 1295. sz., Gyömrői Teleki
oklt. 416. l. /1831/, Helytt. dep. pupill. Normalia
1820. f. 46., Molnár: Sententiae II. 83. l. /1805/.
- 73 S. jkv. 1778. III. 76. l., 1775. I. 350. l., B. lt.
XXIII. 215. sz. per. B.et. NB. mell. /1762/, XLII.
384. sz. per. /1774/, az 1775. V. 8.-i új kereset.
- 74 B. lt. XXIII. 215. sz. per. D. és 10./mell./1762./,
S. jkv. 1775. I. 350. l., Lásd még fentebb ugyane
rész 51. jegyzet.
- 75 Corp. Stat. II/1. 496. l. /1797/, III. 478. l. /1826/,
B. lt. 1814. K. 129. sz. per. Helytt. dep. pupill.
Normalia 1813. f. 26. p. 4., Molnár: Sententiae II.

390. l. dec. 14.
- 76 ZmL. IV. 1. fond. Acta orphanalis antiquissima et antiquiora, ZmL. IV. 2. a-f. fond. Gyámügyi választmány. 1792-ben Veszprém megye is szervezett ilyen választmányt. Veszprém megyei lt. Megyei közgy. jkv. 1792.
- 77 Planum Tabulare dec. l. ad. exig. rat. tutelares.
- 78 B. lt. XXIII. 215. sz. per. /6./., F. jelű mell. Lásd még fentebb e rész 64-65. jegyzetet.
- 79 Corp. Stat. IV/., 703. l. /Hont vm. 1726/, B. lt. XLI. 371. sz. per /1773/, Molnár: Sententiae II. 397. l., dec. 3. /1782/, Kelemen I. 418, 458. l., Frank: Principia II. 469. l. /355 §/, Frank: Közigazság I. 189. l. /120 §/.
- 80 Helytt. dep. pupill. 1791. f. 85. p. 1., 1792. f. 6. p. 1-15., 1793. f. 1. p. 1-5.
- 81 1806:446. sz. guberniumi rendelet. Dósa II. 95-101. l., Prámer József: Erdélyi gyámügyi igazgatás a XVIII. szd. fordulóján. Magyar közigazgatás 1941. évf. 34. sz., Tagányi-Réthy-Pokoly: Szolnok-Doboka vármegye monográfiája. Dés 1901. I. 499. l.
- 82 Proiectum octo articulorum quoad orphanalium rerum manipulationem, elaboratum per pergnicolarem deputationem art. 67. 1791. Orsz. Széchenyi Könyvtár kéziratára Fol. Lat. 665. Közzétéve az országgyűlési iratok között a deputatio egyéb javaslataival azonos kötetben is. Art. 3. § 1-15., Art. 4. § 4, 8-11, 14.
- 83 Helytt. dep. pupill. 1813. f. 26. p. 4. Normalia 1811. f. 54. p. 3.
- 84 Pestmegyei lt. 1803. fasc. 7. 379. sz. 1-9, 11-14, 23-29, 35-40. pont.

- 85 Pest megyei lt. 1803. fasc. 7. 2151. sz.
- 86 Palugyay 192-5., Jelenits 36. l.
- 87 Helytt. dep. pupill. Normalia 1831. f. 22. p. 1.
- 88 Palugyay 192. l., Molnár: Sententia II. 390. l.
- 89 Pach 104-8. l., Szántó Imre tanulmánya a Spira György szerkesztette Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711-1790. Bp. 1953. 234-7., 255. l. De pl. az alsólendvai Esterházy uradalomban a major-sági gazdálkodás kialakítása csak a század második felében indult meg. Csapody: Az Esterházyak alsó-lendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. század első felében. Bp. 1933.
- 90 B. lt. XXIII. 215. sz. per. /1762/.
- 91 Helytt. prot. sess. 1748. 1679. l.
- 92 S. jkv. 1769. 861-2. l., B. lt. VIII. 85. sz. per /1750/.
- 93 Planum Tabulare dec. 2. ad. exig. rat. tutelares /1746/.
- 94 Planum Tabulare dec. 5. ad. invalid. transact. /1749/, Molnár: Sententia II. 136, 142, l. /1779, 1770, 1797/.
- 95 Molnár: Sententiae II. 47. l. dec. 2. /1770/, ingókra Csaplovics 300-302. l.
- 96 Planum Tabulare dec. 6. ad. exig. rat. tutelares.
- 97 Péterfalvai Molnár István: Continuatio Sententiarum Excelsae Curiae Regiae. Pest 1829. II. 27. l. dec. 409. /1828/.
- 98 Planum Tabulare dec. 21. ad. reluit. pign. in diversis comit. /1750/. Ezt elfogadta Huszty /II. 30.5./ is, de megfelel az egykorú német jognak is. Stobbe IV. 551-2.1.
- 99 Molnár: Sententiae II. 83. l. dec. 61 /1805/. Az elv

alapja Planum Tabulare dec. 9. ad. exig. rat. tutela-
res /1767/.

- 100 Molnár: Sententiae 390-1. 1.
- 101 Stobbe IV. 551. 1. Az 1833. évi orosz törvénykönyv is.
Klibanski: Handbuch des gesamten russischen Zivilrechts.
Berlin 1911. 118-9. 1.
- 102 Helytt. dep. pupill. 1832. f. 8,9. p. 1., Normalia
1809. f. 4. p. 20, 21, 1833. f. 33. p. 1.
- 103 Huszty II. 30. 6, Kelemen I. 432-3. 1. /298 §/, Frank:
Principia I. 142. 1. /109 §/, Frank: Közigazság I.
186. 1. /117 §/.
- 104 Kelemen I. 434. 1. /298 §/, Frank: Közigazság I. 186.
1.
- 105 Georch Illés: Honnyi törvény. Pozsony 1804. I. 206. 1.
Kelemen: I. 432. 1., Frank: Közigazság I. 186. 1.
- 106 Kövy: Summarium elementorum jurisprudentiae Hungaricae.
Sárospatak, 1822. 41. 1.
- 107 Kövy: Elementa jurisprudentiae Hungaricae. Sárospatak
1823. 102. 1. V.ö. Sipőcz 203, 238. 1., Kallós Lajos:
Alapelvek a magyar-honi polgári jogban Kövy szerint.
Pest 1846. 63. 1., Komjáthy Anselm: Magyar magánjog-
tan. Pest 1846. 34. 1.
- 108 B. lt. XXIII. 215. sz. per /1762/ 1769. szept. 7-i
jkb.
- 109 Helytt. dep. pupill. 1791. f. 27. p. 1-4., f. 65.,
1793. f. 12. p. 1-2. V.ö. Stobbe IV. 565. 1.
- 110 Pécsi jkv. 1725-30. köt. 112, 431, 451. 1. /1725.
XII. 14., 1729. II. 14., VII. 8./, Kállay 118. és
köv. 1.
- 111 Pécsi jkv. 1768. 117. sz., 1767. 242. sz., 1741. 331.
1. /IX. 13./, P. lt. 19/1744. Egerben kikötötték,

hogy az anya új házasságkötése után a gyámolt jövedelméről számadásra köteles. Breznai I.: Eger a 18. században. Eger 1933. I. 171. l.

- 112 Pécsi jkb. 1725-30. köt. 112. l. /1725. XII. 14./.
- 113 Pécsi jkv. 1756. 10. sz., 1725-30. köt. 320, 451. l. /1727. X. 24, 1729. VII. 8.,/ 1719-23. köt. 101. l. /1921. V. 16./, 1708-16. köt. 284. l. /1713. V.15./m 1781. 637. sz., P. lt. 7/1730. sz., 23/1720, 4/1728.
- 114 B. lt. XXVIII. 253. sz. per /1766/ 131-150. l. 7. mell.
- 115 Pécsi jkv. 1768. 117, 118, 231. sz., 1741. 75. sz., 1769. 92. sz.
- 116 Gyakran érintett a végrendelet kiskorú gyermeket vagy utószülöttel is számolt, de gyámságról nem intézkedett. Budai árvaszék Testamenta. I. 17, 29, 34. sz. /1751/, Pécsi jkv. 1758. 80. sz.
- 117 Pécsi jkv. 1725-30. köt. 93-5. l. /1725. XI.13./, Budai Árvaszék Testamenta I. 58, 71, 90, 116, 119, 129. /1726, 1738, 1743, 1771, 1788/.
- 118 Pécsi jkv. 1725-30. köt. 320. l. /1727. X. 24./, Budai Árvaszék Testamenta I. 27 /1752/.
- 119 Pécsi jkv. 1778. 117. sz., 1754. 112. sz., Budai Árvaszék. Testamenta I. 89. 212. /1738, 1720. tájt./
- 120 Budai árvaszék. Testamenta I. 20. /1738/, Pécsi jkv. 1746. 241. sz., 1754. 112, 121. sz., Végrendelet nélküli megosztás a nevelés és vagyonkezelés feladatai között. Pécsi jkv. 1779. 295. sz.
- 121 Budai Árvaszék. Testamenta I. 14. /1739/.
- 122 Pécsi jkv. 1754. 150. sz.
- 123 Budai Árvaszék. Testamenta I. 68, 90 /1726, 1787/.
- 124 Pécsi jkv. 1723-25. köt. 112. l. /1724. III. 28/, 1756. 183. sz.

- 125 Pécsi jkv. 1755. 164. sz., 1756. 57. sz., 1757. 22, 34, 151, 163. sz., 1767. 115. sz., 1776. 251. sz., 1779. 309. sz.
- 126 Pécsi jkv. 1756. 160. sz., 1758. 54. sz., 1769. 168. sz., 1771. 386. sz., 1774. 182. sz., 1777. 152. sz., 1778. 60. sz., 1780. 156. sz. Veszprémben gyakran nem jelöltek ki gyámot, az árvatökéket a városi közgyám kezelte számadás kötelezettségével. Veszprém megyei lt. Veszprém városi jkv. 1790. nov. 7. 1797 /Stahl Ferenc szíves közlése/.
- 127 Helyt. dep. pupill. Normalia 1798. f. 2. p. 227., Pécsi jkv. 1781. 699. sz., 1755. 178. sz., 1742. 327. sz., 1758. 100. sz.
- 128 Pécsi jkv. 1737. évi köt. 94. l.
- 129 Pécsi jkv. 1725-30. köt. 179. l. /1726. IV. 5./.
- 130 Pécsi jkv. 1752. 288. sz. Breznai Imre: Eger a 18. században. Eger 1933. 172-3. l.
- 131 Pécsi jkv. 1741. 75. sz., 1754. 172, 180. sz.
- 132 Pécsi jkv. 1781. 234. sz., 1779. 418, 259. sz., 1801. 734, 745. sz., 1749. 12. sz., 1767. 263, 265. sz., 1765. 268. sz. V.ö. Kelemen I. 415-6. l., Sipócz 202. l.
- 133 Pécsi jkv. 1763. 8. sz. Veszprém város 1755-ben adott a "gyűjtő pénzből" 5 Ft-ot egy árva lány ruhájára.
- 134 Pécsi jkv. 1779. 101. sz., 1781. 233, 637. sz., 1707-16. köt. 48-9. l., /1708. IV. 10/, 1723-5. köt. 162. l. /1724. XI.6./.
- 135 P. lt. 15/1764.
- 136 Corp. Stat. IV/2. 651, 668, 702, V/2. 549. l. /Körmöcbánya 1720, Esztergom 1730, 1733, Közseg 1768./.
- 137 Pécsi jkv. 1759. 184. sz. 1764. 268. sz., 1758. 159. sz., 1764. 268. sz., 1742. 17. sz. 1725-30. köt. 451. l.,

- /1729. VII.8./, 1801:20. sz. Veszprém azonban csak 1789. máj. 23-án rendelte el a városi árvák összeírását. /Veszprém megyei lt. Veszprém város tanács jkv./
- 138 B. lt. XXVIII. 253. sz. per /1766/ 11. és 12. mell. és az ítélet.
- 139 Corp. Stat. II/2. 388, 391. l. /Kassa/, P.lt. 12. /1720, 6/1730.
- 140 P. lt. 54/1741. Erre a mezővárost az uriszék kötelezi.
- 141 Pécsi jkv. 1742. 309. sz., 1755. 201. sz., 1741. 75, 188. sz., 1754. 38, 172, 180. sz., 1755. 201. sz., 1763. 91. sz., 1768. 42. sz., 1780. 140, 453. sz., P. lt. 24/1739.
- 142 P. lt. 31/1934., Pécsi jkv. 1755. 178, 1776. 66. sz.
- 143 Corp. Stat. II/2. 414-5. l. /Kassa 1731/, Helytt. dep. pupill. 1791. f. 20. p. 1., f. 80, f. 23. p. 1., Pécsi jkv. 1707-16. köt. 9. l. /1707. III.2./, 1744, 110. sz., 1754. 182. sz., 1759. 184. sz., P.lt. 31/1734., B. lt. XXVIII. 253. sz. per. /1766/.
- 144 Pécsi jkv. 1726. 191. l., P.lt. 4/1728.
- 145 Pécsi jkv. 1741. 139. sz., 1757. 118, 119, 151. sz., 1758. 132. sz., 1759. 106. sz., 1754. 128. sz., 1765. 84. sz., 1767. 318. sz., 1769. 92, 248. sz., 1773. 65, 129. sz., 1778. 60.sz. Veszprém megyei lt. Veszprém város tanács jkv. 1746.
- 146 Pécsi jkv. 1773. 172. 1777. 81., 1801. 656, 988. sz.
- 147 Pécsi jkv. 1754. 74., 1767. 13., 1774. 94., 1779. 295., 1781. 368., 1801. 891. sz. Kelemen /I. 297 // ezt a legtöbb városban divatozó szokásnak mondja.
- 148 Helytt. dep. pupill. 1791. 50. p. 1-2, Normalia 1792. f. 27. p. 110.

- 149 Helytt. decp. pupill. Normalia 1807. f. 4. p. 43.
- 150 Pécsi jkv. 1758. VIII. 14., 1727. IV. 1. /254. 1./
P. lt. 31/1734.
- 151 Helytt. dep. pupill. Normalia 1798. f. 2. 226., Pécsi
jkb. 1777. 350. sz.
- 152 Pécsi jkv. 1742. 309., 1754. 74., 1757. 118-9., 1776.
66., 1801. 51. 745. sz.
- 153 Pécsi jkv. 1778. 111, 144, 145., 1781. 568., 1801.
656. sz.
- 154 P. lt. 8/1739. Pécsi jkv. 1723-5. köt. 113, 287, 323.
1., 1754. 204, 253, 1775. 19. sz. Corp. Stat. IV/2.
690. 1., /Körmöcbánya 1720/, Helytt. prot. sess.
1745. 599-600. 1.
- 155 Pécsi jkv. 1741. 298, 1745. 253., 1778. 555., 1779.
396. sz. Veszprém mezőváros hoaszasan vitatkozott a
püspök földesurral, mert mind a püspök, mind a város
maga kivánta őrizni a kölcsönadott árvatókékről az
adósleveleket. Veszprém megyei lt. Veszprém város
jkv. 1798. jan. 16.
- 156 Pécsi jkv. 1719-23. köt. 101., 1723-25. köt. 2. 1.,
1779. 227. sz.
- 157 Corp. Stat. V/2. 556. 1. /Komárom 1774/, Kállay 46.
1., Pécsi jkv. 1801. 75, 988, 1053. sz., Helytt. dep.
pupill. 1792. f. 31. p. 3-4, 1791. f. 2., Normalia
1792. f. 27. p. 110., 1798. f. 2. 227., Pécsi jkv.
1781. 380., 1801. 178-9., 352, 374, 418, 468, 992,
1468. sz.
- 158 Pécsi jkv. 1756. 10, 197., 1758. 6., 1765. 268.,
1801. 130. sz. Helytt. dep. pupill. Normalia 1802.
f. 2. p. 50.
- 159 Corp. Stat. V/2. 559., IV/2. 831. 1. /Komárom 1780,

Modor 1774/.

- 160 Helytt. dep. pupill. 1791. f. 1., f. 30. p. 1.
- 161 Helytt. dep. pupill. Normalia 1798. f. 2. p. 227. 2.,
1802. f. 2. p. 50.
- 162 Helytt. dep. pupill. 1792. f. 15. p. 23. 1793. f. 1.
f. 13. p. 1-2., 1791. f. 42. p. 1-22., 1794. f. 37.,
Normalia 1802. f. 2. p. 50., 1816. f. 16. p. 46.,
Kállay 46. l.
- 163 Corp. Stat. III. 763. IV/2. 649. l. /Szeged 1743, Kör-
möcbánya 1720/, Kuncz Adolf: Szombathely r.t. város
monográfiája. Szombathely 1880. 154. l.
- 164 Corp. Stat. IV/2. 743, V/2. 491. l., Bánrévy: Az irat-
kezelés története Budán és Pesten 1686-1873. Levél-
tári Közlemények 1935. 211. l., Veszprém megyei lt.
Veszprém város jkv. 1791. nov. l. Ilyent kivánt Po-
zsony is létesíteni. Helytt. prot. sess. 1757.
264, 680, 702, 734. l.
- 165 Corp. Stat. IV/2, 663, V/2. 566. l. /1724, 1780/, Pé-
csi jkv. 1780. 14, 18, 107. sz. Ugyanekkor a város-
bíró évi fizetése itt 350, az ügyészé és szenátoroké
200, az alügyészé 100, a kapusé 72 Ft volt.
- 166 Pécsi jkv. 1801. 11, 75. sz.
- 167 Helytt. dep. pupill. Normalia 1816. f. 13. p. 46.
- 168 Erre mutat a Helytarótanács gyámügyi osztályának
1785, 1791, 1792. stb. évi iktatója is.
- 169 Jobbágylevelek 207. l. /1757. tájt./.
- 170 Jobbágylevelek 35, 36, 85, 131, 148, 187. l. /1566,
1646, 1715, 1726, 1750/, Corp. Stat. IV/1. 121. l.
/Hont vm. 1610/.
- 171 Pländer Ferenc Göcsejről. Zalaegerszeg 1970. 25, 67.
l. /Szentmihályi Imre kommentárjával./

- 172 O.L. Széchenyi cs. lt. Uriszéki iratok 1786-1846.
1802. évi jkv. 26. p.
- 173 Jobbágylevelek 173. l. /1737/.
- 174 Helytt. dep. pupill. Normalia 1811. f. 54. p. 3.,
Jobbágylevelek 142, 187. l. /1726, 1750 tájt./.
- 175 Pauly 536. l., Középszolnok vm. statutuma 1810-ből
2. pont Petri I. 371. l. Hasonló Pest vm. 1803. és
1819. évi statutuma /Pest megyei lt. 1803. fasc. 7.
379. sz. 42. pont., O.L. Belügyminisztérium Ország-
lászati Osztály 1848. D. 38. fasc. 819. sz.
- 176 Helytt. prot. sess. 1758. 546. l.
- 177 Pauly I. 164. l.
- 178 Urbarium 6. pont 1 §, 7. pont, 1 §, Pauly I. 168, 203,
367. l.
- 179 S. jkv. 1771. II. 1957. 61. l.
- 180 Zichy urad. lt. Vöröcsök 1807. Hóbor Mihály panasza.
- 181 Petri I. 370. l.
- 182 Az 1832-36. évi országgyűlés jegyzőkönyve IV. köt.
236-240. l.
- 183 Proiectum quoad orphanalia. Orsz. Széchenyi Könyvt.
kézirattár Fol. Lat. 625. Art. 3. § 3.
- 184 Petri I. 370-372. l.
- 185 Pest megyei lt. Árvaszéki lajstrom 1829-1848. l. l.
- 186 Mozsgói jkv. 1825. 67. l. 9.sz., 1843. III. l. 24.
sz., Zichy urad. lt. Oroszvár 1795. Zichy Mihály le-
vele.
- 187 Pach 214, 230, 232. l.
- 188 Mozsgói jkv. 1825. 67. l. 9. sz., 1841. 30. l., 1844.
142. l., O.L. Széchenyi cs. lt. uriszéki iratok 1802.
évi jkv. 26. sz.

- 189 Zichy urad. lt. Vöröcsök 1812. Györke István.
- 190 Pécsváradi lt. 848. sz. /Szekszárd 1831/, 3003. sz. /Vajszló 1837/, Mozsgói jkv. állandó terminológiája az 1840-es években.
- 191 Pécsváradi lt. 369, 2968. sz. /Pereked 1839, Mágócs 1810/, Mozsgói jkv. 1824, 143. l., 1840. 6-7. l., 1841. 33. l.
- 192 Zichy uradalmi lt. Vöröcsök 1806. uriszéki jkv. 8. p.
- 193 Zichy uradalmi lt. Vöröcsök 1769-1829. Panasz 1793.
- 194 Mozsgói jkv. 1824. 143., 1840. 6-7., 1841. 33., 1844. 133-5. l.
- 195 Mozsgói jkv. 1841. 36, 39. 41-43., 1842. 67-9., 1844. 136. l.
- 196 Zichy uradalmi lt. Vöröcsök 1807. 1808. Elszámolás.
- 197 Pécsváradi lt. 248, 3013 /Szekszárd 1830, 1836/, 261. /Versend 1838/, 387. /Mágócs 1819. Adony 1830/, 2965. sz. /Bozsok 1817-9/. Ezt Sipőcz /202, 398. l./ általános uradalmi gyámpénztári hibának mondja.
- 198 Zichy uradalmi lt. Vöröcsök vegyes ir. 1808. cenzuralis szék jkv. 26. p., B. lt. 1800. D. 42. sz. per.
- 199 B. lt. XXXVII. 349. sz. per./1771/, özv. Bálóvics Józsefné beadványának mll. B. lt. Pécsváradi közalapítvány lt. 388, 401. sz. /1815, 1835/.
- 200 Jobbágylevelek 229. l. /1775. tájt/.
- 201 Pécsváradi lt. 92. sz. /Mözs 1811/. A munkaképtelen gyermek vagyonát a gyám használhatja a tartás, élelmezés fejében. A munkaképes árva jövedelméről azonban köteles számot adni az uradalmi tutoratusnak. Ha a tiszta jövedelmet maga akarja használni, ezt teheti, de utána kamatot kell fizetnie a tutorátus javára.

- 202 1836:9. tc. 6-8 §., Az 1832-36. évi országgyűlés iratai I. 302. l., Ugyanezen országgyűlés jegyzőkönyve IV. 235-45. IX. 282. l.
- 203 Az 1836:9 tc. 7-8. §-t az 1840:7. tc. 10 §-a azzal egészíti ki, hogy a leltár 3 példányban készüljön a gyám, a földesur és a megye levéltára számára.
- 204 Frank: Közigazság I. 191. l., Jelenits 35. l.
- 205 1848. IX. tc. 4 §. E fejezet anyaga a későbbi kutatások és birálatok alapján némileg módosult a Pécsi Tudományegyetem 1954. évi évkönyvében közzétett cikkhez képest.

C/ A kapitalista gyámsági jog kialakulásának első

lépései /1848-1878/

1. Az 1848. évi márciusi alkotmány a feudalizmussal szakított. Az ősiség eltörlésével a feudális gyámsági jog alapja, a legközelebbi rokonok joga, hogy gyámság útján biztosítsák a rájuk váró vagyont, megszűnt. Az uriszéki joghatóság eltörlésével a földesur gyámhatósági jogait a törvény kifejezetten megszüntette.¹ Új gyámsági jogra volt szükség. Ezt nyilván a tervbevett új magánjogi törvénykönyvben kívánták szabályozni. Ennek előterjesztésére a törvény a minisztériumot kifejezetten utasította, és az új törvénykönyv kidolgozásának előkészületei meg is történtek, de magát a kidolgozással megbízott szerkesztőt, Szalay Lászlót már 1848 május végén külföldre küldték, ezzel a kodifikációs munka félbe is szakadt.² Minthogy azonban az 1848-as törvényhozás bizott a teljes törvénykönyv gyors megalkotásában, másrészt 1848-ban igyekeztek az elhirtelenkedett jogszabályalkotástól óvakodni, még ideiglenes átmeneti intézkedéseket sem tettek a gyámság ügyében, csupán annyit rendeltek el, hogy a megszűnt földesuri gyámhatóság helyett a jobbágyárvák gyámjainak számadásait a megyei számvevőszék vizsgálja meg. A számvevőszéket e tekintetben törvényszéki jogkörrel ruházták fel, egyebekben azonban a részletek szabályozására a megyéknek adtak felhatalmazást.

Ez a felhatalmazás csak úgy érthető, hogy rövid időn belül általános szabályozást reméltek, nem aggódtak attól, hogy az átmeneti időben a megyék nagyon sok különböző statutumot fognak alkotni.

A szabadságharc alatt természetesen az érdemi törvényszerkesztés szünetelt, csak igen sürgős kérdésekben készültek törvényjavaslatok, és ezekben is csak töredék részéből vált törvény a reakció hadseregei elől Deb-

recenbe majd Szegedre menekült országgyűlésen. A gyámügy szabályozását meg sem kísérelték.³

2. A gyámügy tehát a szabadságharc bukásakor is teljesen szabályozatlan volt, a feudális különbségek a nemesi, polgári és jobbágyárvák gyámsága között még fennmaradtak, és nem orvosolták a feudális gyámsági jog sokféle hiányosságát sem. A tájes zür-zavar felszámolását a neoabszolutizmus kormánya kísérelte meg. A rendezés alapjául elfogadta az 1848-as alkotmány nagy vivmányait, az állampolgári jogegyenlőséget és a feudális vagyoni kööttségek felszámolását. Ezzel elismerte a gazdálkodási mód megváltozását.

Legsürgősebbnek a gyámhatósági jogintézmények feudális tarkasága helyett az állampolgári jogegyenlőségen alapuló új gyámügyi hatóságok szervezését találták.

A cs. kir. helytartóság 1851. augusztus 24-i rendelete az árva és gondnoksági ügyek ellátása érdekében felhívta a községeket, hogy minden rendezett tanácsu városban és minden járásban legalább egy, - ha szükségesnek mutatkozik - több bizottságot alakítsanak a gyámsági és gondnoksági ügyek intézésére. Ennek elnöke a járásbíró, négy tagja közül legalább egy jogtudó, egy pedig a számadást értő legyen, akiket a rendezett tanácsu város illetve községcsoport választ, és a megyefőnök erősít meg. Ahol ilyen nem alakul, ott a gyámügyeket a járásbíró intézi. A rendelet vázlatosan szabályozta a gyámhatóságok teendőit is, nagyjából az osztrák polgári törvénykönyv szabályainak megfelelően.⁴ Minthogy azonban a rendelet e gyámhatóság tagjainak választási módját felületesen szabályozta, a községek polgári szervezete még nem alakult ki, és a neoabszolutizmus nem szívesen látta a bizonytalan kimenetelű választásokat, és a járásonként egy vagy több bizottság alakítása is bizonytalan volt, gyakorlatilag az árvaügyeket a cs. kir. járásbírók, illetve 1854 után, amikor a közigazgatásnak és a bíraskodás-

az első instancián megkísérelt szétválasztását felszámolták, a cs. kir. főszolgabírói hivatalok intézték.

Az 1852. december 22-én kiadott igazságügyminiszteri rendelet pedig 1853. május 1-el hatálybaléptettek az Osztrák Polgári Törvénykönyvet.⁵ Mint tudjuk, ez a törvénykönyv rendelkezéseit a római jog klasszikusan kidolgozott, a németországi recepció során sok részben jó ideje gyakorlathoz is alkalmazott szabályaira alapította. Ennyiben a szabályozás a polgári gazdálkodás igényeinek is megfelelt, és a tőkés termelésben is alkalmazható volt. A gyámság szabályozása tekintetében azonban a római jog mellett erősen épített a német városokban kialakult gyakorlathoz is.⁶ Ennek alapvető tétele, hogy az árvák védelme hatósági feladat, a gyám pedig elsősorban a hatóság megbízottja, aki csak kisebb jelentőségű ügyekben járhat el önállóan, fontosabb ügyekben intézkedése csak a gyámhatóság hozzájárulásával válik hatályossá. Anyagi jogilag a római jogot követi annyiban, hogy ha az atya végrendeletében gyámot rendelt, ezt illeti a gyámság. Ha ilyen intézkedés nem történt, az árva anyját, majd legközelebbi izü rokonait az izközelség rendjében /nem pedig a gyámolt utáni öröklés rendjében/. Ha ilyen nincs, a gyámhatóság rendel gyámot. De bárki is a gyám őt a gyámság átvételére a gyámhatóság /tehát járásbíróság/ utasítja, és csak ennek alapján veheti át a gyámságot. A gyámolt ékszereit, okiratait, stb. maga a gyámhatóságként eljáró bíróság őrzi. A gyámolt nevében való kötelezettség vállaláshoz, ingatlan elidegenítéséhez, pénztőke kihelyezéséhez /kamatra való kölcsönadáshoz/ a gyámnak a bíróság jóváhagyását kell kérnie, anélkül az ügylet érvénytelen. A gyámolt vagyonleltárát a gyámhatóság veszi fel, és a különösebb értéket nem jelentő, nehezen megőrizhető ingóságokat alárverezteti.⁷

Ezek az itt csak vázlatosan ismertetett szabályok alkalmasak voltak arra, hogy a feudális gyakorlatban oly

gyakori gyámi visszaéléseknek elejét vegyék. Gyámhatóságként állandóan közreműködő és a gyámolt lakhelyéhez nem messze eső szervek, a járásbíróóságok jártak el, ami a gyors intézkedést is lehetővé tette.

A magyarságnak mégis ellenszenvesek voltak a szabályok, amit nehezen tűrtek. Nemcsak azért, mert az egész törvénykönyvet rájuk erőszakolt idegen jogszabálynak tekintették. A szabad gyámi gazdálkodáshoz szokott nemeseknek szokatlan volt az erős bürokratikus kötöttség, amit ellenszenvvel fogadtak. A járásbíróóságok ügykezelése ugyan általában magyar nyelvű volt, ez nem okozott volna nehézséget, de a közigazgatás erős fokú centralizálása, a törvénykönyvön messze túlmenő részletes bürokratikus szabályozást hozott létre, melynek velejárója volt pl. az iratminták bonyolult rendszere is. Mindez az egyszerű állampolgároknak nehézkessé tette a gyámügyi eljárást. De a részletes bürokratikus szabályozás ellenére nem is adott teljes védelmet a gyámoltaknak a gyámok visszaéléseivel szemben. Mert a gyámot megkötötték ugyan a gyámhatóság intézkedései, de a gyámhatóság most sem hivatalból, csak bejelentésre, kérelmekre, a gyám előterjesztésére határozott. Tág lehetőséget nyújtott tehát arra, hogy a gyámságot tényleg ellátó személy semmiféle bejelentést ne tegyen a gyámhatósághoz és az ingóságokkal a törvény ellenére szabadon rendelkezzen.⁸ Az ingatlanokkal a telekkönyv bevezetése után ezt már nem tehette, mert az ingatlan elidegenítését a telekkönyvben csak akkor vezették keresztül, ha erről a gyámhatóság által jóváhagyott szerződést mutattak be.⁹ Végül az egész rendezés majdnem kizárólag vagyoni szempontú volt, amit az is jellemez, hogy a nagyobb értékű árvavagyon eladásához nem is elégedett meg a járásbíróóság hozzájárulásával, hanem ez esetben a cs. kir. törvényszék határozathozatalára is szükség volt.¹⁰ Nem fokozta a gyámügyi jogszabályok népszerűségét az sem, hogy az árvák készpénzvagyonának kezelését külön rende-

lettel az adóhivatalokra birták", melyeket egyben árva-pénztáraknak is minősítettek, és ebből a szempontból 1858-ban külön rendelettel a cs. kir. fősolgabirói hivatalnak rendelték alá. Ez utóbbit azonban még 1858-ban visszavonták és a cs. kir. fősolgabirói hivataloknál külön árva-pénztárakat szerveztek.¹¹

3. A neoabszolútizmus többi jogszabályaival együtt az osztrák polgári törvénykönyv rendelkezéseit az 1860. évi októberi diplomával ujonnan visszaállított megyei és városi bíróságok egyszerűen nem létezének tekintették, és nem voltak hajlandók alkalmazni annak szabályait még az 1860. októbere előtt létrejött jogügyletekben és indított perekben sem. Minthogy pedig ez teljes jogi anarchiát szült volna, az 1861. januárjában összeült Országbirói Értekezlet a törvényhozás intézkedéséig Ideiglenes Törvényszéki Szabályokat alkotott, melyeket a gyakorlat azonnal elfogadott.¹²

Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok általában az 1848 előtti magyar magánjog hatályát állították vissza, így a gyámügyekben is. Noha köztudomásu volt, hogy a feudális gyámügyi jogszabályok már a maguk korában is hibásak voltak, a gyámoltak vagyoni védelmét az osztrák jogszabályoknál rosszabbul biztosították, és a maguk egészében nem is alkalmazhatók, hiszen rendi különbségeket is alkalmaztak, a gyámügyi albizottság ugy vélekedett, hogy az 1848 előtti magyar magánjog szabályaiban "az árváknak ugy személyeikről, mint vagyonának biztosításáról kellően gondoskodva van". Országbirói Értekezlet egész állásfoglalása az 1848 márciusi alkotmány hatályosulására törekedvén, mereven ragaszkodott az 1848:XI. tc. 5. §-ának még szavaihoz is, ezért a legszükségesebb gyámügyi szabályok rögzítését is mellőzte, hisz ezek megalkotását az idézett törvény kifejezetten a törvényhatóságokra birta.

Még a rabulisztikától sem volt ment, mert abból kiindulva, hogy mind a Kuria, mind a Helytartótanács 1848 előtti gyakorlata felelőssé tette az önkormányzatokat a kezelésük alatt lévő árva vagyonokért, arra hivatkozott, hogy ez az anyagi felelősség feljogosítja a törvényhatóságokat arra, hogy az árvák vagyonának kezelésére való felügyeletet úgy szabályozzák, ahogy legjobbnak látják. Külön is helyesli azt, hogy a gyámoltak készpénzvagyonát csak vagyones árvák esetében kezelte gyám, a többit a községenként választott árvák atyja kezelte számadás kötelezettségével, és adta kölcsön kamatra, biztosíték mellett. Szerinte ugyanis az árvák atyja által kezelt gyámpénztár valóságos hitelintézete volt a községnek. Ez az említés arra a gyanura ad alapot, hogy köztudomás szerint tőkehiánnyal küzdő mezőgazdaság számára kívánt hitelt biztosítani a gyámpénztárilag kezelt vagyonból, és ennek érdekében kívánta ezt a rendszert fenntartani.

Két rendelkezést mégis kifejezetten átvett az OPTK-ból. Az egyik a telekkönyvi jogok szervezésére vonatkozott, melyekre vonatkozólag a szabályzat 21. és 156. §-a fenntartotta az OPTK rendelkezéseit, és így a gyámolt ingatlanainak elidegenítése csak a gyámhatóság által jóváhagyott szerződéssel történhet, a másik^a bányajognak a gyám vagy gondnok általi elidegenítését akkor minősítette hatályosnak és visszavonhatatlannak, ha ahhoz az illetékes gyámhatóság hozzájárult /VII. rész 25. §/.

Pozitívuma az Ideiglenes Törvénykezési Szabályoknak, hogy javasolja, a törvényhatóságok szervezzenek állandóan működő árvaszékeket.¹³

Jellemző azonban, hogy az Értekezlet gyámügyi javaslatait közlétező helytartótanácsi körlevél¹⁴ ezt a javaslatot már nem tartalmazza, csupán azt állapítja meg, hogy azok a megyei árvabizottmányok, melyek 1848 előtt rendszerint csak a közgyűlések előtt, vagy éppen évente egyszer ültek össze, az új szükségleteket már nem elégítik

ki, ezért felhívja a törvényhatóságokat, hogy a törvényhozás rendelkezéséig "célszerű ideiglenes intézkedéseket" tegyenek.

4. Ezek a semmitmondó rendelkezések, az érdemi szabályozásnak a törvényhatóságokra bizása, rettenetes zűrzavart eredményeztek. Volt olyan 1861-ben megjelent, ügyvéd által irt könyv, mely szerint a gyámügyek intézésében a rendi megkülönböztetések fenntartandók. Csak a nemes árvák gyámhatóságául kívánta meghagyni a vármegyét, a nem nemes árvák felügyeletét - az OPTK szabályait követve - a szolgabírákra kívánta bízni. Általános gyámügyi fellebbezési hatóság a helytartótanács legyen. A gyámoltak ingatlan vagyonának elidegenítéséhez nem tartja szükségesnek a gyámhatóság hozzájárulását stb.¹⁵

Nem volt alkalmas a zavarok megszüntetésére az a néhány 1863-ban kelt udvari rendelet, amely előbb csak az ingatlan elidegenítési jogügyletek jóváhagyását bizta a megyei illetve városi árvaszékekre, egyéb megyei gyámügyi és gondnoksági ügyek intézését azonban a "vármegye közönségének" tartotta fenn. Minthogy pedig ebben az időben a megyei közgyűlések nem funkcionáltak, ezen csak a tisztiszékeket érthetjük. Ezt hamarosan korrigálták, azzal, hogy a megye gyámhatósága a megyei törvényszék illetve árvaszék. Gyámügyi fellebbezési fórumul pedig közvetlenül a kir. kancelláriát jelölték ki.¹⁶ Ez utóbbi persze az új közigazgatási központosítás eszköze volt, ami nem járult hozzá a rendelkezések, sőt az egész gyámügyi közigazgatás népszerűvé tételéhez.

Legtöbb megyében tényleg megszervezték a megyei árvaszékeket, melynek elnöke rendszerint a másodalispán volt. Hatásköre kétségtelenül kiterjedt a gyámrendelésre, illetve a gyámságra hivatott személy megállapítására, a gyám elmozdítására az árva vagyona eladásának engedélyezésére, az ingók elárverezésének elrendelésére, a készpénz és értékek árvatári kezelésére, az árvatárban kezelt

vagyonnak a nagykoruvá vált árva részére kiadására. A hiányos ügykezelési szabályoknak azonban roppant visszaélések lettek a következményei. Így egy árva kérte a mohácsi árvatárban kezelt 130 Ft értékű vagyonának kiadását. Kiderült azonban, hogy ezt a pénzt már ismeretlen egyének felvették, és a kiutalványozás iránti kérelem aláíróit hiába nyomozzák, az érték elveszett. Egy zalaegerszegi árva készpénzvagyont a város a városbirónak adta ki kamatra, anélkül, hogy erről adóslevelet irattak volna. A visszafizetés iránt a gyám kénytelen volt pert indítani a városbíró ellen.¹⁷ Az árvák vagyonának sokszor pusztulásár idézte elő az, hogy főleg a falusi "árvák atyja", vagy ahogy akkor gyakran nevezték "gyám gondnok", aki az árvák készpénzvagyont kezelte, de nem egyszer a városi hatóság is, az általuk kezelt árvavagyonból kiadott kölcsönökről ugyan adóslevelet vett, de a kölcsön nem járt le az árva nagykoruvá válására, és a készpénzvagyont adóslevelekben adták ki a nagykoruvá vált gyámoltnak, rábízva, hogy ezt a követelést hogyan tudja behajtani az adóson.¹⁸ Nyilvánvaló, hogy a könnyelműen adott kölcsönök sokszor kellő biztosíték nélkül, hitelképtelen egyének jutottak, akin semmit sem lehetett behajtani.

5. A zavarokat a jogtudományi irodalom sem tudta felszámolni. A fellendülő jogirodalom azonban alkalmas a különböző nézetek felmerülésének figyelemmel kísérésére. Wenzel Gusztáv nagy tekintélyű munkája tulajdonképpen a gyámság joggal nem foglalkozik, legfeljebb a fentebb említett udvari rendeleteket próbálja össszhangba hozni. Ökröss Bálint ügyvédnek elméletileg kevésbé kidolgozott, de gyakorlatibb jellegű munkája gyakorlatilag az OPTK gyámügyi jogszabályaiból indul ki, és azokat próbálja összeegyeztetni a visszaállított magyar közigazgatással. Az OPTK nyomán leszögezi, hogy a gyám, bármilyen címen viseli a gyámságot, csak a gyámhatóság tudtával, közreműködésével és leltár felvétele mellett veheti át a gyámolt javainak

kezelését. A fontosabb vagyonállagváltozásokra vonatkozóan, mint építkezés, eladás, haszonbérbeadás, engedmény, kölcsön felvétele, csak a gyámhatóság előzetes hozzájárulásával intézhető. Nézete szerint a gyámhatóság a megyei illetve városi törvényszék, közelebbről annak gyámhatósági osztálya az árvaszék.¹⁹ A fenti elvek felmerültek már az 1848 előtti nemesi és városi joggyakorlatunkban is. A lényeg mégis az osztrák törvénykönyv átvétele. Átvétel az is, hogy a gyámhatósági teendők ellátását bírósági hatáskörbe utalja, csupán a magyar fejlődésnek megfelelően nem a járási /főszolgabírói/, hanem a megyei bíróság hatáskörébe. Az 1848 előtti magyar nemesi gyakorlattól éles eltérés, hogy a gyámhatóság ellátása bírósági teendő. Ennek a tudományos állásfoglalásnak néhány év múlva a gyakorlatban is lesz hatása.

Könyvének 1867-ben kiadott harmadik kiadása már gyakorlati esetekre hivatkozik, és a bírói gyakorlatra utalással messzebb ment el az OPTK szabályainak átvételében. Leszögezi, hogy a gyámhatóság dönt abban a kérdésben, vajon a gyámolt ingatlana haszonbérbeadandó-e. Megpróbálja elvileg kifejteni, milyen esetekben járulhat hozzá a gyámhatóság a gyámolt ingatlanának elidegenítéséhez. Mind a hatóságoknak, mind az ügyvédeknek gyakorlati utmutatást kíván adni, mikor felsorolja, mi tartozik a közgyámnak, és mi az árvaszéknek hatáskörébe.²⁰ Természetesen ezek magánvélemények, amelyeket vagy követtek a hatóságok vagy nem.

Az árvaügyek zavaros intézését az ujonnan meginduló jogi folyóiratokban rövidebb cikkek élesen bírálják. A Jogtudományi Hetilap névtelen cikke az árvák készpénzvagyonának kezeléséről szól - egyben utal az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok hibájából keletkezett bajokra is. Azelőtt az árvák vagyonát együttesen kezelték a bármegyék az árvapénztárban, ahol mindig volt néhány ezer forint készpén, így a nagykorúvá vált gyámolt azonnal

pénzéhez juthatott. Ha sikkasztás történt, azt a megye megtérítette. Most a kormány elrendelte, abból a célból, hogy a szegény nép ebből hasznot huzzon, hogy a készpénzvagyont a községi közgyám kezelje. Ez azonban rendszerint nem ért hozzá, úgy hitelezi ki a vagyonokat, hogy a nagykoruvá vált árva nem jut pénzéhez, tönkre is megy.²¹

Dr. W. F. ügyvéd azt panaszolja, hogy a gyámhatósági hatáskörök nincsenek világosan tisztázva. Olykor a hagyatéki bíróság, máskor a telekkönyvi bíróság intézkedik gyámügyben is, holott a gyámolt nem ennek működési területén lakik, így személyét, igényeit, körülményeit nem ismerheti, nem is tudakolhatja ki. Nem a bírósági ügyintézés ellen van kifogása, de az egységes, az árva minden ügyében döntő gyámhatóságot hiányolja.²² Travnik Antal a kor legjobb gyakorlati jogászáinak egyike azt is ki meri mondani, hogy az Országbirói Értekezlet inkább ártott, mint használt az árvák ügyének. A fennálló viszonyok szerint az árvának sem személye, sem vagyona nincs biztosítva. Törvényeink hézagosak és a megváltozott viszonyokra nem alkalmazhatók, a gyámhatóságok szervezete bizonytalan. A törvényes gyám megállapítását még mindig az ősiség szabályai szerint végzik. A jobbágyárvákról rendelkező 1836: 11. t. c. nincs is végrehajtva, de a gyámhatóságok annak rendelkezéseitől annyira félnek, hogy kivétel nélkül minden gyámi intézkedést a gyámhatóság engedélyétől tesznek függővé, kivétel nélkül minden árvapénzt, még ha a gyám az anya, mint természetes és törvényes gyám is, árvapénztári kezelésre követelnek be, ami mind kárára van az árvának. Régi gyámi törvényeink mindig csak az árvák vagyonáról rendelkeznek, ebből némely gyámhatóság arra következtet, hogy ahol nincs vagyon, a gyám rendelése is felesleges. Sok vagyontalan árva magára hagyatva elzüllick.

Van gyámhatóság, amelyik még mindig az 1715:68. t. c. -t szem előtt tartva úgy véli, hogy a törvényes koru gyermek már nem szorul gyámságra, legfeljebb gondnokot vá-

laszt magának, ha akar. Más gyámhatóságok természetesen a nagykorúsággal, azaz a betöltött 24. életévvel mentik csak fel a gyámot. Némely hatóság még mindig megkülönböztetést tesz az ősi és a szerzett vagyon között, és úgy véli, a szerzett ingóságokkal a gyámolt maga is szabadon rendelkezhet. Mások az ellenkező tuzzásba esnek, és gyámi hozzájárulás hiányában a gyámoltnak minden csekély jelentőségű jogügyletét is érvénytelennek tekintik, még ha saját keresetéről van is szó. A régi törvények és a Planum Tabulare-ban foglalt szabályok még ha jók is, szét vannak szórva, a gyámhatóságok, de különösen a gyámok azokat nem ismerik, vagy ha igen, óriási eltérésekkel magyarázzák. A gyámügyeket tehát újra, egységesen szabályozni kell. Lándzsát tör amellet is, hogy a gyámügy egésze nem tartozhat a bíróságra, mert nincs közvetlen kapcsolat a bíróság és a gyámolt között.²³

Pogonyi Dénesszerint az abszolutizmus gyámrendszere nagyon rossz volt, de ez többnyire nem változott. Roppant nagy a rendetlenség. Némelyik gyámhatóság azt sem tudja, hány árvára volna köteles felügyelni. Tömeges a panasz, hogy a nagykoruvá vált árvák csak évek mulva, hiányosan, olykor csak az árvapénztár adósai ellen indított perrel juthatnak vagyonukhoz. Különösen sok a panasz a községenként kezelt árvapénzek ügyében /némely vármegye ugyan központi árvapénztárt tart fenn, és minden árvapénzt ott kezelnek/, mert a kezelők nem értenek hozzá. Sok esetben az árva vagyonának pusztulása a gyám vagy a közgyám vagy tisztviselő személyes hibája, de alapjában a rendszer helytelen, és ez okozza a bajokat. Ő is törvényes rendelkezést sürget. Javasolja, hogy gyámhatóságként a megyei illetve városi törvényszék járjon el. Tőle tulajdonjogi, számadási, általában jogi kérdésekben a királyi táblára, vagyonkezelési, tehát hasznossági kérdésekben az igazságügyminiszterhez legyen fellebbezésnek helye. Egyben az igazságügyminiszter legyen az egész gyámügy felügye-

leti hatósága.²⁴

6. Ugy látszik tehát, a jogászai közvéleménynek tett eleget Horváth Boldizsár akkor, amikor az ideiglenes polgári perrendtartásban kimondotta, hogy "az árva és gyámhatósági ügyekben, valamint gondnokság /curatela/ esetében illetékes bíróságnak azon városi vagy megyei törvényszék tekintendő, amely a 37. § értelmében az örökösödési perek elintézésére van hivatva" /azaz a lakóhely szerint illetékes bíróság, külföldi vagy ismeretlen lakóhely esetén a vagyon fekvése szerint illetékes bíróság.²⁵ Az 586. § értelmében hagyatéki ügyben létrejött egyezség, amennyiben gyámhatósági jóváhagyásra szorul, a fenti 23. § értelmében illetékes törvényszék, illetve annak gyámhatósági osztálya jóváhagyása elé terjesztendő. E törvényszékhez kell felterjeszteni az 562. § értelmében a halálesetfelvételi jelentést is. Vagyis a törvény tulajdonképpen visszatért az osztrák rendszerhez, a gyámhatósági teendőket a bíróság hatáskörébe utalta, de gondoskodott arról is, hogy ugyanazon árva gyámhatósági teendőit ugyanaz a bíróság intézze. Ezzel Travnik egyik kívánságának eleget tett.

A birói gyakorlat a törvény alapján éles megkülönböztetést tett a törvényszék mint gyámhatóság birói és közigazgatási teendői közt. Előbbiekben a fellebbezés a kir. táblához, az utóbbiakban az igazságügyminiszterhez történt. A kettőt azonban gyakran összezavarták. Pl. végső fokon a hétszemélyes tábla mint másodfoku fellebbezési bíróság döntött abban a kérdésben, hogy az anya, mint t. és t. gyám által kezelt pénztőke kamatjából követelheti-e magának kezelési jutalmat a közgyám. Másik esetben ugyane kérdés felfolyamodás alapján az igazságügyminiszter elé került.²⁶ Még szerencse, hogy a két hatóság ugyanazon értelemben döntött, t. i. elutasította a közgyám követelését. De már abban a kalocsai városi árvaszéken felmerült kérdésben, kezelheti-e az anya, mint

t. és t. gyám gyermekének 118 Ft vagyonát, vagy ezt az árvapénztárba kell befizetnie /az árvaszék bekövetelte a készpénzt/, a kir. tábla nem állapította meg hatáskörét, mert a pénz ki általi kezelése közigazgatási kérdés.

1869-ben azonban a semmitőszék elvi jelentőségű határozatot hozott, mely szerint az 1868. évi törvény csak a gyámügyben eljárni hivatott bíróságot jelölte ki, nem szabályozza az eljárást. Gyámügyben a fellebbezés nem az igazságügyminiszterhez, hanem az illetékes fellebbviteli bírósághoz intézendő, mert a polgári perrendtartást életbeléptető átmeneti intézkedések VI. c. 7. pontja elrendelte, hogy az igazságügyminiszternél fellebbezés alatt álló gyámsági és gondnoksági ügyeket át kell tenni az ítélőtáblához. Ezzel kijelölték a gyámügyi fellebbezési hatóságot.²⁷

Hogy egy-egy megyei vagy városi törvényszéknek a gyámügyek milyen tömegével kellett megküzdenie, arra álljon itt egy vázlatos kimutatás az 1869. évi forgalmukról.²⁸

törvényszék	bűnügyi	polgári	telekkönyvi	árvaügyi iktatmány
Eperjes város	196	546	200	71
Somogy vm.	1206	5802	7566	3435
Sopron vm.	711	4622	11233	3859
Szepes vm.	2074	3240	2000	3266
Temes vm.	2300	5730	9000	10000

Temes vármegyét kivéve a számok nem kereknek, tehát hitelességüket elfogadhatjuk. Törvényszerűség a számadatokban nincs. Míg Eperjes városban 962 egyéb ügyel szemben csak 71 gyámügyi iktatmány van, az összforgalomnak 6,9 %-a, ez az arány Szepes megyében 7314 : 3266, azaz az összforgalomnak 31 %-a, Temes megyénél meg éppen 17030 : 10000, azaz az összforgalomnak 36,9 %-a. Kétségtelennek látszik azonban ennek alapján is, hogy a megyei és városi

törvényszékek forgalmának jelentékeny részét a gyámügyek tették ki.

Emellett voltak törvényhatóságok, amelyek egyszerűen nem vették tudomásul a törvény rendelkezéseit. Nyitra megyében egy "főgyám" nevű megyei tiszttviselő végezte a hagyatéki leltározást, képviselte osztályegyezségnél a kiskorúakat, stb., holott mindezt az 1868. évi törvény a megyei törvényszékek hatáskörébe utalta.²⁹

7. Egészében azt mondhatjuk, a hazai gyakorlatban úgy vélték, a gyámügynek törvényszékre bizása nem vált be. Ezért az első folyamodású kir. törvényszékek szervezésével egyidejűleg a törvényhatóságok szervezését szabályozó törvény úgy rendelkezett, hogy "az árva gyámhatóságot a törvényhatóságok fogják gyakorolni, Kinevezik és ellenőrzik a gyámokat, megvizsgálják a gyámi számadásokat, felügyelnek a gyámoltak vagyonára és nevelésére. E.célra a törvényhatóság állandó központi árvaszéket állít fel, benne 1 elnök, legalább 2 ülnök, a tiszti ügyész, számvevő és a szavazattal nem bíró közgyám". De a rendezett tanácsú városokban is szervez árvaszéket, mely a városi árvák és gondnokság alatt állók mindazon ügyeiben gyakorolja a gyámhatósági tennivalókat, melyek nem tartoznak a királyi bíróságok hatáskörébe. Elnöke a polgármester, tagja a városi tiszti ügyész, a számvevő és legalább egy ülnök. Határozatképességéhez három tag jelenléte szükséges. Külön törvénnyel kapott felhatalmazást árvaszék szervezésére és a gyámhatósági teendők ellátására Budapest főváros.³⁰

Ezzel az árvaszék szervezetének alapelveit a törvény megadta, de minthogy az anyagi jog továbbra is szabályozatlan maradt, kénytelen volt újólág felhatalmazni a törvényhatóságokat /városokat és vármegyéket/ és rendezett tanácsú városokat a gyámügyi teendők és eljárás szabályrendelet útján való szabályozására. Igaz, külön is kikötötte, hogy e szabályrendeleteket /rendezett tanácsú váro-

sok a megyei törvényhatóság útján/ jóváhagyás végett a belügyminiszterhez terjesszék fel,³¹ de ezzel még a gyámügyi jog országos egységét nem biztosította. Az igazságügyminisztérium egy évvel később rendeletben próbálta a hatásköröket pontosan megállapítani. Eszerint a gyámrendelés az árvaszék hatáskörébe tartozik,ugyszintén a nagykoru részére gondnok rendelése is, de nagykorunak /elmebetegség stb. címén/ gondnokság alá helyezése bírósági feladat. A hagyatéki eljárás lefolytatása a hagyatéki bíróságra tartozik, de ott az árva képviselőtől való gondoskodás, a hagyatéki egyezségnek a gyámolt részéről való jóváhagyása árvaszéki feladat. A számadással tartozó gondnokot és gyámot, ha számadást kellő időben be nem adja, az árvaszék felhívási per útján szorítja a számadás benyújtására. A nagykorusítás a belügyminiszter, az örökbefogadás jóváhagyása az igazságügyminiszter feladata. Ő intézeti a törvényesítés iránti felterjesztéseket is az uralkodóhoz.³² Mindez a szabályozatlan ügynek csak egy töredékét rendezte. Érthető Dalmády Győző felháborodása, hogy a gyámügynek közigazgatási hatóságok kezére való átadása minden precizitás nélkül történt, tulajdonképpen fenntartotta az eddigi zavaros gyakorlatot. Az ügyek átadásának módjáról sem az igazságügyminiszter, sem a belügyminiszter nem rendelkezett. Egyes törvényhatóságok vérlázító felületességgel kezelik az árvaügyeket, a kormányhatóságok pedig nem ügyelnek rá. Az árvaszéknél sokszor csak az az elv érvényesül, hogy "kéz kezet mos".³³

8. A magánjogi tudományos irodalom Ökröss Bálint könyve óta nem lépett előre. Volt olyan jogi író, aki 1869-ben is csak a telekkönyvi bekebelezés vagy előjegyzés alapjául szolgáló okiratok gyámhatósági jóváhagyását tartja szükségesnek, az OPTK-ra, mint hatályos jogszabályra hivatkozva, no meg az árva készpénz-

vagyonának kikölcsönzésére vonatkozó jogügyleteket. Egyebekben csak a feudális magyar törvények magyarázgatására szorítkozik, legfeljebb sürgeti a gyámság törvényes szabályozását, és annak keretében azt, hogy a gyámnak a vagyonállagát érintő intézkedései gyámhatósági jóváhagyását követeljük meg, mert ezzel sok pereskedést meg lehet előzni.³⁴ Wenzel Gusztáv tankönyvének II. kiadása 10 évvel az első után alig valamivel viszi előre az ügyet csak régi problémáit ismétli.³⁵

Horváth Boldizsár igazságügyminiszter az általános rendelkezést szükségesnek látta, ezért már 1868-ban tájékoztatást kért a törvényhatóságoktól a következő kérdésekben:

- 1/ Közgyám képvisel-e minden kiskorú árvt, vagy mindegyiknek van külön gyámja?
- 2/ Melyik rendszert tartja a törvényhatóság előnyösebbnek?
- 3/ Hogyan kezeli a törvényhatóság az árvták készpénzvagyonát, milyen hibákat észlelnek a kezelés módjában?
- 4/ Mit javasol a törvényhatóság e hibák kijavítására?
- 5/ A helyi viszonyok az árvták készpénzvagyonának milyen kezelését kívánják?³⁶

A kérdések főleg arra jellemzők, milyen alapvető kérdésekben látott a miniszter eltérő gyakorlatot. Ez azonban egyben azt is mutatja, elképzelései nagyon szűk körű rendezésre irányultak. A gyám teendőiről, felelőségéről, a gyámhatósági ellenőrzés mértékéről és módjáról nem is érdeklődött, úgy látszik ebben nem is tervezett szabályozást. Az adott válaszokat nem ismerjük, de ha Pest megyétől olyan választ kapott a miniszter, hogy "sok községben /a közgyámok által kezelt/ árvtatéri adóságok nagyrésze kétségessé vált, Pest vm. egyetemleges árvtavagyonának nagyrésze bizonytalan állapotban, minden

biztosíték nélkül létezik", a felügyelő hatóságok kötelességmulasztásának következtében, elképzelhető, országosan milyen viszonyok uralkodtak.

Egyébként Gyárfás István már 1868-ban erélyesen követel olyan szabályozást, mely a vagyontalan árvákról gondoskodik, nevelésüket, munkábaállításukat, védelmüket biztosítja. Erre legjobbnak azt tartja, ha a közgyám tisztséget erősítik meg, a közgyám ügyeljen minden községbeli árvára és kezelje vagyonukat.³⁷ Ő tehát a gyámság bürokratikus, de közigazgatási kezelése mellett tör lándzsát.

Vele szemben Zlinszky Imre előrebocsátva, hogy a gyámügy bírósági kezelése Németországban sem vált be, Mittermayer a gyámügyeket a községi képviselőtestületekre és családtanácsokra kívánja bízni, teljes erővel a francia rendszerű családtanács intézménye mellett lép fel. Hivatkozik is a Code Napoléon 391-415. §-aira, és ilyen jellegű, testvérekből, közelebbi rokonokból álló tanácsra kívánja bízni a gyámok felügyeletét és ellenőrzését. Elismeri, hogy vannak panaszok a családtanács működésére Franciaországban is, nem hatékony az ellenőrzése, a családtanács tagjai elmulasztják kötelességüket, elnézik a visszaéléseket. Szerinte azonban ez könnyen elkerülhető lenne, ha a családtanács feletti felügyeletet nem a törvénytörő gyakorolná mint Franciaországban, hanem a megyei árvaszék, melyet mozgékony közigazgatási hatósággá lehetne szervezni.³⁸ A kolozsvári ügyvédgyűlésnek az igazságügyminiszterhez intézett felirata viszont az osztrák rendszer visszaállítását és a gyámhatóságnak a bíróságok részére visszaadását kívánta. Szerinte Erdélyben nem is volt zavar e körül, míg az új törvények nem rendelték el a megyei és városi árvaszékek felállítását.³⁹

Travnik Antal valami átmenetű jellegű intézményt javasolt. Gyámhatósággul járási árvaszékek volnának szervezendők, melyeket esetenként a gyámolt rokonaival egészí-

tenének ki, mint külső ülnökökkel. Ezeknek is kötelező volna az árvaszéki ülésen való megjelenés. Ez a hatóság tényleg a gyámolt minden ügyét ismerné, de egyben hatóság lenne, melynek határozata ellen első fokon a megyei árvaszékhez, másodfokon a belügyminiszterhez lehetne fellebbezni. Ugyanó megsemmisítő kritikát mondott Pest megye gyámügyi szabályrendeletéről, mely törvényellenes, a gyámoltak védelmére nem alkalmas, az örökési eljárásban a gyámolt érdekeit veszélyezteti.

Travnik felelve Zlinszky most már hosszassabban és történetileg fejtegette, hogy a magyar gyámügyeket bíróság soha sem kezelte, porosz hatásnak minősítette azt, hogy tulajdonképpen a gyámi teendők a gyámhatóság döntésétől függenek, a gyám egyszerű végrehajtója legyen a gyámhatóság intézkedéseinek. Buzgón fejtegette, hogy a család meghallgatásának Magyarországon történelmi hagyománya van, viszont a Bach rendszerben a gyámságot csak hatóságtól rendelt kényszermunkának tekintették. Még nagyobb hibának tartja a közgyám-rendszert. A közgyám rendszerint tudatlan, hanyag és megbizhatatlan. Az ő kezében a gyámoltak sem személye, sem vagyona nincs jó helyen. Az egész megye árváira felügyelő megyei árvaszék pedig bürokratikus intézmény lett, mely legtöbb megyében nem is ismerheti a gyámoltak tényleges szükségleteit.⁴⁰

9. A tudományos vita tehát egyrészt az alapelvek, másrészt a gyámhatóság szervezete körül folyt, így tulajdonképpen alig készítette elő azt az átfogó törvényjavaslatot, amit 1875-ben nyújtottak be az országgyűlés képviselőházához. A törvényjavaslat miniszteri indokolása büszke arra, hogy a megyei, illetve városi árvaszék jogkörét növeli, mert olyan intézkedések, amelyek addig királyi döntés alá tartoztak, most az árvaszék hatáskörébe kerülnek, pl. a nagykorúsítás. Másrészt kiemeli, hogy a gyám jogkörét az OPTK béklyóihoz képest kiter-

jeszti, mert a javaslat szerint a gyámnak a vagyon készpénzvagyon felmondása, a gyámolt nevében per indítása, nem szorul gyámhatósági jóváhagyásra, csak a rokonok megkérdezésére van szükség a gyámolt tartása, nevelése, szolgálatba adása, 18 éven felüli gyámolt házasságának engedélyezése tárgyában.⁴¹ Ennyiben igyekezik visszatérni az 1848 előtti magyar nemesi gyámság rendszeréhez.

A törvényjavaslat a képviselőházban alapos, részletes és hosszas megvitatásra került. Erre jellemző példa, hogy Teleszky István javaslatára került bele a törvény-szövegbe, hogy a visszteher nélküli elidegenítés még a gyámhatóság jóváhagyása esetén is hatálytalan.⁴² Többen, így az igen nagy tekintélyű volt igazságügyminiszter Horváth Boldizsár, de az akkor még a fiatalok közé számító Szilágyi Dezső és Teleszky István is aggályosnak tartották, hogy a gyámhatósági jogkörben vitás magánjogi kérdésekben is közigazgatási hatóság hozzon határozatot, mert ezzel elvonja az ügyet az illetékes hatóság, a független bíróság hatásköréből. Ellenezte ezt Baross Gábor és mások is.⁴³ Tisza Kálmán miniszterelnök azonban egész politikai súlyával védelmezte a gyámhatóságnak közigazgatási hatóság kezébe helyezését. Ez érthető is, hisz egész politikája a vármegyék elvi erősítésére irányult. De még ő is kénytelen volt elismerni, hogy még Pest megyében is, ahol az árvapénzeket a legkorszerűbben kezelik, előfordult, hogy személyi hitelt adtak az árvapénztárra bizott vagyonból.⁴⁴ A javaslatot a képviselőházi vita során sok részletében módosították, de alapvető elvei megmaradtak.

10. Sajnos, már csak az elfogadott törvényről mondott szigorú kritikát Vavrik Béla. Kifogásolta, hogy különböző, osztrák, svájci, porosz, francia gyámügyi rendszerekből illesztették össze, sőt ezt megpróbálták összehangba hozni a régi hazai gyakorlattal is. A különböző részek azonban nincsenek összeecsiszolva, és a szabályo-

zás hiányos. Ő is helyteleníti a gyámhatósági teendőknek közigazgatási hatóságok hatáskörébe utalását, mert szerinte e téren nem voltak jók a tapasztalatok. A törvény jogi minősítései sokszor hibásak, némelykor a német pandektisztikának a római jogot félreértő fejtegetésein alapulnak.

Az 1877:XX.tc.-ként kihirdetett törvénynek nagy előnye, hogy a kor igényeihez képest teljes kódexet alkot, a gyámságot anyagi jogilag, eljárási jogilag egyaránt részletesen szabályozza. A kor igényeihez képest nem minősíthetjük hibának az avult "atyai hatalom" hangsúlyozását, illetve arra való építést, hisz ez nemcsak feudális intézmény, a legtiszteltebb mintakép, a római jog is ezen alapul. Nagyobb hibája, hogy szemléletének centruma a vagyon. Szól ugyan a gyámolt neveléséről, a gyámnak erre vonatkozó feladatairól és felelősségéről, de csak röviden és meglehetősen általánosan. Nem biztosít a gyámhatóságnak e téren kezdeményezést és iránymutatást. A vagyoni kérdéseket, vagyonkezelést, azért való felelősséget nagyon precízen szabályozza. Hogymég sem sikerült teljesen megakadályozni sem a gyámi visszaéléseket, sem az árvaszéki sikkasztásokat, az nem róható fel feltétlenül hibának, hisz a törvény megkerülésének módját a legóvatosabb és legrészletekbemenőbb szabályozás esetén is kitiporják. Bántó és a gyakorlatban alig megvalósítható megkülönböztetést tesz a nagy vagyonu árvák javára. Rendszerint a legalább 100 000 Ft vagyonnal rendelkező árva gyámjának felügyeletét, ellenőrzését és irányítását lehet a francia mintára alakítandó családi tanácsra bízni a megyei vagy városi árvaszék helyett. Ezt a lehetőséget azonban tényleg csak a legvagyonosabb főurak vették igénybe, így a francia rendszernek is engedményt tenni kívánó törvény gyakorlatilag ahhoz járult hozzá, hogy a leggazdagabb főurak gyámsági jogi szempontból is külön kasztot alkossanak.⁴⁶

Egészében azonban felszámolta a törvény a feudalizmus maradványait és a fentiekben jellemzett zür-zavart és visszaéléseket. Rendelkezései megfeleltek a tőkés gazdálkodás igényeinek, ezért aránylag csekély módosításokkal 75 éven át, a polgári jogrendszer egész uralmi idejében érvényesülhetett.

Jegyzetek a C. részhez

- 1 1848:XV. tc. 5 §.
- 2 Nizsalovszky Endre: Deák Ferenc és a magyar polgári magánjog kialakulása. Tanulmányok Deák Ferencről. Zalaegerszeg 1976. 69-76. l.
- 3 Beér János - Csizmadia Andor: Az 1848-49. évi népképviselői országgyűlés. Bp. 1954.
- 4 Országos Törvénylap. 1851. II. 524. l. A cs.kir. igazságügyminisztérium 9118/1851. sz. rendelete.
- 5 Szobovics I. 11-12. l.
- 6 Stobba IV. 561-2. l.
- 7 OPTK. 196-200, 204, 231-235, 865 §.
- 8 Szobovics I. 42. l., II. köt.
- 9 Bach kori Telekkönyvi Rendtartás 69. §.
- 10 Szobovics 109. l.
- 11 Országos Törvénylap 1854. 696. l. 300. sz., 1858. II. 616. l. 1854. nov. 4-i igazságügyminiszteri, 1858. nov. 9-i császári rendelet; O.L. Osztrák Igazságügyminisztérium levéltára. Ungarn II. 121. fasc. l. Verz. l. N. 2622/244-1860.
- 12 Nizsalovszky Endre i.m. Tanulmányok Deák Ferencről. Zalaegerszeg 1976. 74-78. l., Sarlós Béla: Deák nézetei és az Országbirói Értekezlet. U.o. 265. és köv. l.
- 13 Magyar Törvénytár Milleneumi Emlékiadása. 1836-68. évi törvények kötete. Bp. 1896. 319-320. l.
- 14 23474/1861. sz. rendelet u.o.
- 15 Füredi Lajos: Nézetek a magyar polgári törvénykönyvnek a jelen viszonyok szerinti módosíthatásáról. Pest 1861. 7, 24. l.

- 16 7420/1863, 10503/1863, 28693/1963. sz. udvari rendelet. Függelékébt közölve az Ideiglenes Törvénykezési Szabályoknál. Magyar Törvénytár milleneumi emlékkiadása Bp. 1896. 1836-68. évi törvények kötete.
- 17 B.lt. Baranya megye levéltára. Árvaügyi iratok 1862. 574. sz., ZmL. V. 1601. Zalaegerszeg város régi jegyzőkönyvei 775. sz. 1868. 11. sz.
- 18 ZmL. U.o. 776. sz. jkv. 1875. 22. sz., ZmL. XIII. 12. A Gyenese család számadáskönyve 1872.
- 19 Wenzel II. 225. l., Ökröss Bálint: Magyar polgári magánjog és törvénykezési eljárás. Pest 1864. I. 57-8. l.
- 20 Ökröss i.m. III. kiad. Pest 1867. 270-271, 275-8. l.
- 21 Magyar Jogtudományi Hetilap 1866. 60-61. l.
- 22 Jogtudományi Közlöny 1867. 234. l.
- 23 Jogtudományi Közlöny 1868. 349, 359, 385, 394. l.
- 24 Jogtudományi Közlöny 1868. 156-7. l.
- 25 1868:LIV. tc. 23 §.
- 26 Jogtudományi Közlöny 1868. 159. l. Hétszemélyes tábla 6469. polg/1868., Rendeleték tára 1868. 568. l. 14633/1868. I.M. r.
- 27 Jogtudományi Közlöny 1868. melléklete, Curiai határozatok. Semmitőszéki határozatok 32 -33. l.
- 28 Jogtudományi Szemle 1869. 553-5. l.
- 29 Bl. cikke. Jogtudományi Közlöny 1871. 165. l. A zavaros és ellentmondásos gyakorlatot a 18852/1869. I.M. sz. rendelet /Rendeleték Tára 1869. I. 23. l./ is elismeri.
- 30 1871:XLII. t.c. 8-9. §, 1871:XVIII. t.c. 23-24. §, 1872:XXVI. t.c. 9. §.
- 31 1871:XVIII. t.c. 25. §.

- 32 3091/1872. I. 30. I.M. és B.M. rendelet. Rendeletek Tára 83. l.
- 33 Jogtudományi Közlöny 1871. 372. l.
- 34 Suhayda János: Magyar polgári magánjog rendszere. IV. kiad. Buda 1869. 388-390. l., Herczegh Mihály cikke, Magyar Themis 1873. 344-350. l.
- 35 Wenzel i.m. II. kiad. Bp. 1874. 381., 386-399. l.
- 36 Gyárfás István tvszéki ülnök: Az árvaügy rendezéséről. Jogtudományi Közlöny 1868. 290. l.
- 37 U.ő. U.o. 310, 342. l.
- 38 Zlinszky István: Árvai és gyámügyünk és a családi tanács. Jogtudományi Közlöny 1870. 205. l.
- 39 Jogtudományi Közlöny 1872. 201. l.
- 40 Magyar Themis 1872. 299-300, 306, 313, l., Jogtudományi Közlöny 1872. 276, 285, 296, 306. l.
- 41 1875. évi országgyűlés képviselőházának irományai. 10. köt. 406-9. l.
- 42 1875. évi országgyűlés képviselőházának naplója. 11. köt. 99. l.
- 43 U.o. 10. köt. 340, 374, 157-8, 328. l.
- 44 U.o. 10. köt. 342, 11. köt. 222. l.
- 45 Magyar Igazságügy 1877. 408-436. l.
- 46 Részletesebb kritikát írt róla Szokolay Leó. Magyar Jogászegyleti Értekezések VIII. évf. /1940/192-208. l. E fejezet anyagát közzétettem a Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa /1848/1944/. Budapest 1967. c. kötetben. Ehhez viszonyítva azonban a most közölt szöveg több tekintetben módosult.

A rövidítve idézett források és irodalom jegyzéke

Itt csak a rövidítve idézett munkák és irodalom van felsorolva, a csupán egyszer-kétszer hivatkozott műveket és forrásokat a jegyzetek teljes címükkel adják. Elöl aláhuzva az idézés módját jelöltem meg.

I. Források

- Anjoukori okmt. - Anjoukori okmánytár szerk. Nagy Imre. Bp. 1878-1920.
- Apponyi oklt. - A Pécz nemzetség Apponyi ágának családi levéltárában őrzött oklevelek. I. köt. Bp. 1906. II. köt. Bp. 1930.
- Á.U.O. - Árpádkori új okmánytár. Szerk. Wenzel Gusztáv. Pest 1860-1874.
- Bánffy oklt. - Oklevéltár a losonczi Bánffy család történetéhez. Szerk. Varju Elemér. Bp. 1908.
- Báthori levelezése - Báthori István lengyel király levélváltása az erdélyi kormányossal. Magyar Történelmi emlékek. I. osztály. Okmánytárak. 42. köt. Bp. 1898.
- Bessenyei oklt. - Széll Farkas: A nagybesenyői Bessenyei-család története. Oklevéltárral. Bp. 1890.
- Blagay oklt. - Blagay család levéltára szerk. Thallóczy Lajos és Barabás Samu. Magyar Történelmi Emlékek I. osztály Okmánytárak XXVIII. köt. Bp. 1897.
- B. lt. - Baranya megye levéltára.
- Budai árvaszék - Buda város árvaszéki iratai Budapest főváros Levéltárában.
- Corp. Stat. - Kolosváry Sándor és Óváry Kelemen: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. /Corpus Statutorum. /Bp. 1884-1905/

- D.L. - A Magyar Országos Levéltár Mohács előtti okleveleinek gyűjteménye.
- Eckhardt Sándor: - Az ismeretlen Balassi Bálint. Bp. 1943.
- Formulae Styli: - Formulae Sollenes Styli kiadta Kovachich Márton György. Pest. 1799.
- Frangepán oklt. - A Frangepán család oklevéltára, szerk. Thallóczy Lajos és Barabás Samu. Bp. 1910.
- Gyömrői Teleki oklt. - Iványi Béla: A gr. Teleki család Gyömrői levéltára. Szeged. 1931.
- Hazai oklt. - Hazai oklevéltár. szerk. Nagy Imre, Deák Farkas, Nagy Gyula. Bp. 1879.
- Héderváry oklt. - A Héderváry család oklevéltára. Bp. 1922.
- Helytt. dep. pupill. - Magyar Országos Levéltár. A magyar helytartótanács gyámsági ügyosztályának iratai.
- Helytt. prot. sess. - Magyar Országos Levéltár. A magyar helytartótanács levéltára. Ülési jegyzőkönyvek.
- H.O. - Hazai Okmánytár, Codex diplomaticus patrius. kiadta: N. Nagy Imre, Ráth Károly, Véghegyi Dezső. Győr. 1865-1891.
- Jobbágylevelek - szerk. Balázs Éva. Bp. 1951.
- Károlyi oklt. - A gr. Károlyi család oklevéltára. szerk. Géresi Kálmán. Bp. 1882-1877.
- Király János: - Pozsony város joga a középkorban. Bp. 1894.
- Majthényi-Szerémi: - Emlékek a Majthényi bárók és urak családi levéltárából. Történelmi Tár, 1897. évf. 1-333. 1.
- Molnár-Sententiae - Péterfalvai Molnár István: Sententiae Curiae Regiae. Pest. 1823.

- Mon. Strig. - Monumenta Ecclesiae Strigoniensis.
szerk. Knauz Nándor. Esztergom.
1874-1924.
- Mozsgói jkv. - A mozsgói Batthyány uradalom uri-
széki jegyzőkönyv. 1819-1848., a Var-
ga Károly pécsi főiskolai tanár őri-
zetében.
- Pannonhalma - A Pannonhalmi Szent Benedekrend
története. Bp. 1902.
- Pécsvárad i. lt. - A pécsvárad i közalapítványi uradalom
levéltára. Baranya megyei Levéltár-
ban.
- Pest vm. oklt. - Bártfai Szabó: Pest vármegye okle-
veles emlékei. Bp. 1938.
- Pest megyei lt. - Pestmegye levéltára
- P. lt. - - Pécs városi levéltár a Baranya megyei
levéltárban.
- Podmaniczky oklt. - A Podmanini Podmaniczky család ok-
mánytára. szerk. Lukinich Imre. Bp.
1937-1943.
- Regnicolaris lt. - A Magyar Országos Levéltár regnicola-
ris osztálya. Zárójelben feltüntetve
az a nádor, vagy helytartó, akinek
iratairól van szó.
- Relkovic Neda: - Buda város jogkönyve. Bp. 1905.
- S. jkv.: - Somogy vármegye közgyűlési jegyző-
könyve a Somogy megyei levéltárban.
- Sopron város oklevéltára. szerk. Házy Jenő. Sopron, 1921-
1933.
- Sopron vm. - Sopron vármegye története. Oklevéltár.
szerk. Nagy Imre Sopron 1889-1891.
- Stat. sax.: - Fronius Mathias: Statuta jurium mu-
nicipalium Saxonum in Transilvania.
- első kiadása 1583-ból. Felhasznált

- kiadás 1721.
- Széchenyi lt.: - A Széchenyi család marcali uradalmának iratai a Somogy megyei levéltárban.
- Székely oklt.: - Székely oklevéltár. szerk. Szabó Károly, utóbb Szádeczky Lajos Kolozsvár, 1875-1897.
- Sztáray oklt.: - A gr. Sztáray család oklevéltára. Szerk. Nagy Gyula. Bp. 1887-1889.
- T. lt.: - Tolna megye levéltára.
- Teleki oklt.: - A széki gr. Teleki család oklevéltára. szerk. Barabás Samu, Bp. 1895.
- Uriszék: - XVI-XVIII századi perszövegek. Szerk. Varga Endre Bp. 1958.
- VamL.: - Vas megyei Levéltár.
- Veszprémi reg.: - Veszprémi regeszták /1301-1387/. Összeállította Kumorovitz L. Bernát. Bp. 1953.
- Zalai oklt.: - Oklevéltár Zala megye történetéhez. szerk. Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula. Bp. 1886-1890.
- Zichy oklt.: - A gr. Zichy család idősebb ágának okmánytára. Bp. 1871-1931.
- Zichy uradalmi lt. - A Zichy család vöröcsöki és oroszvári uradalmának iratai a Somogy megyei levéltárban.
- ZmL.: - Zala megyei Levéltár.
- Zrinyi oklt.: - Zrinyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. szerk. Barabás Samu, Magyar Történeti Emlékek I. osztály Okmánytárak. XIX. köt. Bp. 1898.
- Zsigmondkori oklt. - Zsigmondkori Okmánytár. Szerk. Mályusz Elemér. Bp. 1951.-1957.

III. Irodalom

- Brunner: - Schwerin Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte. München 1930.
- Chénon: - Olivier Martin: Histoire generale du droit francais public et privé. Paris 1926.
- Croos: - Code des tutelles et des conseils de famille. Paris 1885.
- Csaplovics: - Problemata juridica, seu quaestiones in causis per Curiam Regiam anno 1777 et sequ. revisis. Pozsony 1814.
- Dabkowski: - Prawo prywatne Polskie. Lwów 1910.
- Dalloz, M.D. ainé: Répertoire méthodique de législation, de doctrine et de jurisprudence. Paris 1855.
- Dernburg - Schulzenstein: Das Vormundschaftsrecht der Preussischen Monarchie. III. kiad. Berlin u. Leipzig 1886.
- Dósa Elek: - Erdélyhoni jogtudomány. Kolozsvár. 1861.
- Engels Frigyes: A család, a magántulajdon és az állam eredete. Bp. 1949.
- Engels: - Parasztháboru. Engels: A német parasztháboru. Szikra. Bp. 1949.
- Eörsi Gyula: A tulajdonjog fejlődése. Bp. 1951.
- Fassel Hirsch: Das mosaisch-rabbinische Civilrecht. Wien 1852.
- Frank: Közigazság. - Frank Ignác: Közigazság törvénye Magyarhonban. Buda. 1846.
- Frank: Principia. - Frank Ignác: Principia juris civilis Hungarici. Pest, 1829.
- Gál Alexander: Die Summa legum brevis, levis et utilis, des sogenannten Doctor Raymundus von Wiener Neustadt. Weimar 1926.
- Gierke: Deutsches Priwatrecht. Leipzig, 1895-1917.

- Hajnik Imre: Egyetemes európai jogtörténet a középkor kezdetétől a francia forradalomig. Bp. 1880.
- Händel Béla: Tehervállalás középkori jogrendünkben. Századok. 1944. évf.
- Holub József: Az életkor szerepe a középkori jogunkban. Századok. 1921. évf.
- Husztly Stephanus: Jurisprudentia practica. Eger. 1758.
- Illésy János: Az Alaghy család története. Nagy Iván családtörténeti értesítő. I. évf. 1899. 130. és köv. l.
- Jelenits István: A gyámügy története. A Korszerű Közszolgálat Utja. c. sorozat XIV. köt. Gyámsági és gyermekvédelmi szolgálat. Bp. 1943.
- Juskov: A Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetségének állam- és jogtörténete. Moszkva 1950. /oroszul/
- Kadlec Karel: Werbőczyovo Tripartitum a soukromé pravo uhorské i horvatské slechty. Praze 1902.
- Kállay István: Szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában. Bp. 1972.
- Kelemen Emercius: Institutiones juris privati Hungarici. Pest, 1814.
- R. Kiss István: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában. Bp. 1908.
- Kitonich: Centuria certarum contrarietatum et dublietatum ex decreto Tripartito desumptarum. Pozsony 1618.
- Kraut: Die Vormundschaft nach den Grundsätzen des deutschen Rechts. Göttingen 1835.
- Leicht: Storia del diritto Italiano. - Il diritto privato. Parte I. Milano 1941.
- Marton Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve. V. kiad. Debrecen 1943.

- Milovanovits: Das Altserbische Familienrecht. Breslau 1910.
- Molnár Erik: A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig. Bp. 1949.
- Olivier-Martin: Histoire du droit Français. Édition Domat. 1948.
- Palugyay: Megyerendszer hajdan és most. I. köt. Megyealkotmány. Pest, 1844.
- Pauly: Constitutio rei urbarialis. Viennae 1817.
- Pertile: Storia del diritto Italiano. III. köt. Diritto privato. Padova 1871.
- Petri Mór: Szilágyi vármegye monográfiája. Bp. 1901.
- Pollock-Maitland: The history of English Law. Cambridge. 1895.
- Rive: Die Vormundschaft in Recht der Germanen. Braunschweig, 1862.
- Schröder-Künssberg: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte. VII. kiad. Berlin-Leipzig 1932.
- Sipőcz László: A gyámsági törvény. Bp. 1882.
- Stobbe: Handbuch des deutschen Privatrechts. III. kiad. Berlin 1896.
- Szegedy: Tripartitum juris Hungarici Tyrocinium. Nagyszombat 1767.
- Székely György /szerk./: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Bp. Akadémiai Kiadó 1953.
- Szobovics Ferdinánd: Az árvaügyek és azok gyakorlati vezetésének módja. Nagykanizsa 1854.
- Szokola Leó: Gyámsági közigazgatásunk fejlődése és reformja. Városi Szemle 1926. évf.
- Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Bp. 1919.
- Vécsey: Családi jog. - Vécsey Tamás: Római családi jog. Bp. 1975.
- Vécsey: Institúciók - Vécsey Tamás: A római jog institu-

tiói. Bp. 1896.

Venediktov: Goszudarsztvennaja szocialiszticeszkaja szobsztvennoszty. /Állami szocialista tulajdon./ Moszkva, 1948.

Viollet Paul: Précis de l'histoire du droit Français. Paris 1866.

Wenzel Gusztáv: Magyarországi és erdélyi magánjog rendszere. Buda 1864.

Zhischmann: Das Eherecht der orientalischen Kirche. Wien 1864.

Die Gestaltung des ungarischen Vormundschaftsrechtes
bis zum Vormundschaftskodex zur Zeit des Dualismus

Zusammenfassung

Ein charakteristischer Zug des feudalen Grundeigentums ist, daß nicht das Eigentumsrecht des Grund und Bodens eine entscheidende Bedeutung hatte, sondern die über den Grund und Boden ausgeübte tatsächliche Gewalt. Deshalb konnten die feudalen Juristen, die das römische Recht kannten, mit den römisch-rechtlichen Begriffen nichts anfangen, denn sie konnten es nicht als römisch-rechtliches Eigentum qualifizieren, da ja davon ein grundlegendes Element des römisch-rechtlichen Eigentums, die freie Verfügung, fehlte, andererseits aber mit bedeutend mehr Berechtigungen verbunden war, als der römisch-rechtliche Besitz. Eine kennzeichnende Tatsache ist diesbezüglich, daß das ungarische Recht bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts, bis zum Bekanntwerden der römisch-rechtlichen Begriffe in einem weiteren Kreis, die Pflicht des unredlichen Besitzers zur Herausgabe der während seines Besitzes genommenen Früchte nicht kannte. Ein anderer charakteristischer Zug war das im weiteren mitgeteilte Vormundschaftsrecht, das noch weit nach Aufhören der Notwendigkeit, die eng mit den Produktionsverhältnissen verbunden war, dem Vormund die uneingeschränkte Benützung des Gutes des Mündels ermöglichte.

Die Untersuchung des Vormundschaftsrechtes zeigt, zumindest auf diesem engen Gebiet, den scharfen Unterschied des Privatrechtes der verschiedenen Stände im feudalen Zeitalter. Das adelige Privatrecht wurde im letzten Abschnitt seiner Entwicklung von Ignác Frank und Gusztáv Wenzel ausgezeichnet zusammengefaßt, auch über einige Motive seiner Entwicklung berichten mehrere gute Monographien /Illés, Holub, Murarik, Händel, usw./.

Vom städtischen Recht kennen wir nur einige charakteristische Züge eher aus stadtgeschichtlichen Monographien /Király, Iványi, Kérészy, Bruckner/, vom Privatrecht der leibeigenen Bauernschaft existiert nicht einmal ein Versuch der Bearbeitung. Wir möchten die Unterschiede zwischen den drei Privatrechten am Beispiel des Vormundschaftsrechtes vorführen.

A/ Solange die Vermögensgemeinschaft der Großfamilie bestand, bestand keine Notwendigkeit der Vormundschaft, auch der minderjährige vaterlose Waise benützte das Vermögen der Großfamilie und die Familie sorgte für ihn gemeinsam. Das ist aus den Angaben bezüglich der Verwaltung des Vermögens der adeligen Waisen aus den 13.-14. Jahrhunderten, wie auch der Waisen der Hörigen der 16.-17. Jahrhunderte ersichtlich. Die Auflösung der Großfamilie war ein langer Prozeß. Oft wirtschafteten adelige Geschwisterkinder noch im 15. Jahrhundert, hörige Geschwisterkinder noch im 17. und sogar im 18. Jahrhundert in einer ungeteilten Gemeinschaft. Natürlich kam schon von der Staatsgründung angefangen auch individuelles Eigentum, das sich aus der Großfamiliengemeinschaft löste, vor, daher mußte schon so früh mit der Fürsorge der in die Großfamilie nicht gehörenden minderjährigen Waisen, mit ihrer Vertretung vor dem Gericht, mit der Verwaltung ihres Vermögens Rechnung getragen werden. Bis zum 14. Jahrhundert kann jener Grundsatz als ausgebildet betrachtet werden, daß die Kinder nicht gesetzlichen Alters /unter 12 bzw. 14 Jahren/ eine Vertretung notwendig haben. Die Behörden kümmerten sich nicht um sie, die Praxis war unsicher und schützte nicht das Kind, sondern das Eigentum. Dessen natürliche Folge war, daß derjenige zur Vormundschaft berufen war, der im Vermögen des Waisen der nächste Erbberechtigte war, denn er schützte mit der Vormundschaft seine eigene Vermögensanwartschaft. Wir

begegnet dem Auftreten der Mutter als Muttervormünderin schon im 14. Jahrhundert, aber ihr Vormundschaftsrecht ist noch am Ende des 15. Jahrhunderts schwächer, als das der erbberechtigten Verwandten auf väterlicher Linie. Ist unter ihnen ein Streit entstanden, so übergab das Gericht meistens dem Verwandten auf väterlicher Linie das Vermögen. Der Vater, oder ein anderer Erblasser bestellte am Ende des 14. Jahrhunderts vereinzelt, in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts häufiger testamentarisch einen Vormund für den minderjährigen Erben. Das begünstigte aber die ungarische Gerichtspraxis nicht. Entstand ein Streit, so wurde das Kind und sein Vermögen immer dem Verwandten auf väterlicher Linie als gesetzlichem Vormund zugesprochen. Die Vormundschaft war nämlich keine Pflicht, sondern ein erwünschtes Recht auch bei uns, wie im ganzen feudalen Europa. Der Vormund hatte nämlich das ganze Vermögen des Mündels in seinem Besitz, das ganze Einkommen gehörte ihm, er war nicht verpflichtet, darüber eine Verrechnung abzulegen. Grundsätzlich verfügte er über den Bestand des Vermögens nicht, aber dieses Recht stand auch anderen Besitzern nur sehr beschränkt zu. Die Vormundschaft war ein nutzbringendes Recht, das der Vormund vertraglich auch auf eine dritte Person übertragen konnte. Zur Kontrolle des Vormunds gab es im adeligen Recht keine Behörde. Der König hatte Anspruch auf die "Hauptvormundschaft", aber nur insoweit, als er an der Erbschaft interessiert war, wenn nämlich der Waise kinderlos starb, sollten seine Güter dem König zufallen, der König schützte also seine eigene Anwartschaft auf das Vermögen. Es kam aber nur ausnahmsweise vor, daß der König einen Vormund bestellt hätte. Nur in den Städten, wo sich die Warenproduktion schon früher ausbildete, begann sich die Behörde schon im XIV. Jahrhundert in die Vormundschaft einzumischen und forderte, daß der Vormund unter Mitwirkung von behördlichen Organen

oder sogar mit Inventar des Vermögens des Mündels übernehme.

B/ Die im adeligen Recht herrschende Unordnung und die Ausgeliefertheit der Waisen versuchte Werbóczi durch Übernahme römische-rechtlicher Regeln abzuschaffen. Er übernahm aus dem Gewohnheitsrecht nur, was er im Interesse des mittleren begüterten Adels für wichtig hielt, die Vormundschaft der Verwandten zum Schutz des Stammvermögens; das bezog sich auf den nächsten erbberchtigten Verwandten, und auf die königliche Vormundbestellung, was eine Folge des Heimfallsrechtes des Königs war. Die Regeln der Tripartitum haben sonst einen römisch-rechtlichen Charakter. Die Vormundschaft ist kein Recht, sondern ein Dienst, der Vormund ist verpflichtet, aufgrund eines Inventars das Vermögen des Mündels zu übernehmen, er muß mit dem Einkommen verrechnen, und nach Ablauf der Vormundschaft /was auch seiner Meinung nach mit Erreichen des gesetzlichen Alters eintraf/ mußte er das Vermögen gemäß dem Inventar zurückgeben. Seine Neuerungen sind aber, mit Ausnahme der Anerkennung der testamentarischen Vormundbestellung, noch Jahrhunderte hindurch nicht in die Praxis übergegangen, weil zur Zeit der Türkenkriege während des Zerfalls des Wirtschaftslebens diese nicht durchgeführt werden konnten.

Aufgrund der Regeln von Werbóczi verbreitete sich die testamentarische Vormundbestellung, die Muttervormundschaft kam häufiger vor, aber auch gegenüber der Mutter kam das Recht des nächsten erbberchtigten Verwandten zur Vormundschaft zur Geltung. Die königliche Vormundbestellung /meistens der Palatin oder Staatthalter/ wurde häufiger, aber daß die Vormundschaft auch jetzt noch als nutzbringendes Recht betrachtet wurde, zeigt, daß solche Vormundbestellungen auf den Komitatsversammlungen veröffentlicht wurden, damit derjenige,

dessen Recht die Vormundbestellung verletzte, dagegen Einspruch erheben kann. Am Ende des 17. Jahrhunderts wurde schon meistens die Übernahme des Vermögens mit Inventar und die Verrechnungspflicht verordnet, aber zur Kontrolle wurde nicht einmal eine Behörde bestimmt.

Nur in den Städten, wo einerseits die Wirtschaft entwickelter war, andererseits eine unmittelbare Verbindung mit dem Vormundschaftssystem der deutschen Städte bestand, wurde die jährliche Verrechnungspflicht vorgeschrieben und zur Kontrolle städtische Ratsbeauftragte bestellt. Aber auch die Städte betrachteten als zu verrechendes Einkommen nur das Geldeinkommen, die Früchte der "Äcker, Wiesen, Gärten, Weingärten" aber nicht. Des- sen Grund war einerseits der Schutz der eigenen Rechte der Stadt, weil im Falle des kinderlosen Absterbens des bürgerlichen Waisen sein Vermögen der Stadt heimfiel, andererseits die leichtere Kontrolle des Geldes und der Ware und die größere Gefahr der Unterschlagung.

Die Vormundschaft über die Hörigenwaisen beanspruchten die Gutsherren für sich. Manche Gutsherren ließen sogar die Waisen auf dem Gut zusammenschreiben, aber nur solche, die einen Weingarten, eine Rodung oder Vieh hatten. Manche stellten sog. "Tutoren" an, die für die Bebauung des Weingartens eines waisen Hörigenkindes ohne Verwandten sorgten. Wenn der hörige Waise keinen Verwandten hatte, der mit ihm in Vermögensgemeinschaft lebte, konnte ihn jeder beliebige zu sich nehmen. Darum kümmerte sich der Gutsherr nicht. Die vermögenslosen Hörigenwaisen wurden überhaupt nicht in Betracht gezogen.

C/ Die Ungeregeltheit der Vormundschaft, die Ausgeliefertheit der Mündel und das oft vollkommene Vergeuden ihres Vermögens erforderten die gesetzliche Regelung der Sache. Ges.-Art. 68:1715 wollte zwar das Alter der Vormundschaft /die Minderjährigkeit/ auf 24 Jahre erhöhen, aber das geschah mit einem so schlechten Konzept,

daß man sich darüber bis zum Ende des feudalen Zeitalters stritt, einzelne Autoren meinten noch in den 1860-er Jahren, daß das Kind nur bis zum Erreichen des gesetzlichen Alters unter Vormundschaft stehen müsse. Das Gesetz wiederholte die Thesen von Werbóczi bezüglich der Übernahme des Waisenvermögens aufgrund eines Inventars, der Verrechnung gemäß dem Inventar und der Verrechnung mit dem Einkommen, aber die Kontrolle, sowie die Bestellung eines Vormunds für die adeligen Waisen ohne gesetzlichen Vormund wurde den Komitaten übertragen. Die Komitate haben aber diese Verfügung ein halbes Jahrhundert hindurch überhaupt nicht beachtet, sie taten gar nichts in dieser Hinsicht, aber bis 1765 hat sie auch der Statthalterrat nicht dazu gezwungen. Dieser letztere kümmerte sich höchstens darum, daß ein vermögender protestantischer Weise unter den Einfluß des katholischen Klerus komme. Erst die Gesetzgebung von 1765 bedeutete diesbezüglich eine Änderung, als der Herrscher gegen die sich dagegen sträubenden Stände ein Gesetz durchgesetzt hat, wonach die adelige Haupt-Vormundschaftsbehörde der Statthalterrat ist, der von den Komitaten jährlich einen Bericht über die Zahl der Waisen, über ihre Lage, über die Versorgung mit Vormunden, über die Verwaltung ihres Vermögens, über die Verrechnung des Vormunds und über ihre Erziehungsverhältnisse fordern kann. Der Statthalterrat begann nur langsam mit dieser Arbeit, erst nach 15 Jahren konnte er die Komitate zur Einreichung der vorgeschriebenen Berichte zwingen. Daraus geht hervor, daß für manche Waisen erst einem Jahr nach Absterben des Vaters ein Vormund bestellt wurde, kein einziger Vormund verfertigte eine zeitweilige Verrechnung über das Einkommen aus dem Vermögen des Waisen, die meisten verfertigten nicht einmal eine endgültige Verrechnung beim Aufhören der Vormundschaft. Inventar wurde erst in den letzten Jahren

des 18. Jahrhunderts regelmäßig aufgenommen, aber auch dann noch unkonsequent und unregelmäßig.

Die am Reichstag von 1790-91 delegierte regnicolaris deputatio verfertigte eine ausführliche und zeitgemäße Gesetzesvorlage zur Regelung des Vormundschaftswesens, zur Aufstellung von ständigen, bezahlten Vormundschaftsausschüssen in allen Komitaten, die die vormundschaftsbehördlichen Aufgaben besorgen sollten. Die Gesetzesvorlage wurde aber im Reichstag nicht einmal verhandelt und das Inkraftsetzen auf Verordnungswege hielt auch der Staathalterrat für nicht zweckmäßig. Die Organisierung der Vormundschaftsbehörde blieb den Komitaten vorbehalten. Manche von ihnen regelten die Sache durch ein Statut /Komitat Pest/, oder organisierten eine ständige Vormundschaftsdeputation zur Durchführung der Vormundbestellung, zur Kontrolle der Verrechnungen des Vormundes /Komitat Zala/, aber diese Deputationen kamen nur selten, manchmal nur jährlich einmal zusammen, folglich waren sie weder zur Durchführung einer dringlichen Vormundbestellung, noch zur Enthebung der "verdächtigen" Vormunde geeignet. Wenn ein Vormund den ihm anvertrauten adeligen Waisen berauben wollte, konnte er es auch weiter tun. Die Kurie entwickelte zwar den Grundsatz, daß sowohl ein Prozeßvergleich, als auch ein anderer Vertrag in der Hinsicht zu untersuchen ist, ob dieser für den Waisen vorteilhaft war, und wenn festgestellt wurde, daß der Waise daraus einen Schaden hatte, wurde die Schadenersatzpflicht des Vormundes festgestellt. Diese strenge Verantwortung wurde von der Kurie im Jahre 1822 so eingeschränkt, daß die Verantwortung des Vormundes dadurch gemildert wird, wenn er zu einer, den Bestand des Vermögens berührenden Maßnahme die Zustimmung der Waisendeputation des Komitates einholt. Über das Einkommen des Waisen verfügte aber der Vormund auch dann noch ziemlich frei, viele Waisen sind auch während

der Vormundschaft verarmt.

Die Städte sorgten im Gegensatz dazu mit einer fast allzu bürokratischen Genauigkeit über die Vermögensverwaltung der Waisen ihrer Bürger. Der Vormund hatte ein ziemlich bedeutendes Einkommen aus dem Vermögen des Waisen, deshalb wurden gerne die Mitglieder des Stadtrates oder ihre Angehörigen als Vormund bestellt. Schon im 18. Jahrhundert wurde der Grundsatz vorherrschend, daß der Vormund derjenige ist, den der Stadtrat dazu bestellt oder als Vormund bestätigt. Die Übernahme des Vermögens des Waisen nach Inventar und die dokumentierte Verrechnung wurde streng gefordert. Es wurde aber Gewohnheit, daß nach der Aufnahme des Inventars das bewegliche Vermögen des Waisen versteigert und als Geldkapital in der Stadtkasse oder in einer gesondert verwalteten Waisenkasse verwaltet wurde. Zur Kontrolle der Vormunde wurde ein besonderes Amt organisiert, das schnell und mit bürokratischer Genauigkeit arbeitete. Das in der Waisenkasse verwaltete Vermögen wurde aber durch Ausleihung genützt, Es wurde meistens der Stadt selbst oder ihren Leitern ausgeliehen, oft ohne jegliche Garantie, so daß infolge Unterschlagungen und unverantwortlicher Darlehen gegen die städtischen Waisenkassen viel mehr Beschwerden erhoben wurden, als gegen die nachlässige Verwaltung der adeligen Komitate.

Nun haben die Gutsherren, bzw. ihre Gutsverwalter auch die vormundschaftsbehördlichen Aufgaben der Hörigenwaisen energisch in die Hand genommen. Da der Waise die urbarialen Dienstleistungen nach seinem Grundstück nicht erfüllen konnte, wurde das Grundstück meistens weggenommen, vor 1767 oft dem Allodialgut des Gutsherren angeschlossen, später einem anderen Hörigen, der die Leistungen erfüllen konnte, übergeben. Zu Beginn des 19. Jahrhunderts wurde auch die Versteigerung des beweglichen Vermögens der Hörigenwaisen üblich, das einfließende Geld

wurde in die "Waisenkasse" gelegt, die in der Hand des Gutsherren war, und wurde größtenteils vom Gutsherren genutzt. Er sorgte zwar meistens dafür, daß ein Vormund dem Waisen bestellt werde, dieser war aber nach Gutdünken des Gutsherren ein Verwandter, ein Nachbar oder gar ein Angestellter des Gutsherren, der zwar für den Unterhalt des Waisen sorgen mußte, aber der Waise war verpflichtet, nach Erreichen des arbeitsfähigen Alters so viele Jahre, wie lange der Unterhalt dauerte, seinem Vormund ohne Bezahlung zudienen. Im Jahre 1836 wurde die Vormundschaft der Hörigenwaisen gesetzlich geregelt, es wurden eingehende Maßnahmen getroffen bezüglich des Inventars, der Vermögensverwaltung und der Verrechnung, aber die vormundschaftsbehördliche Gewalt des Gutsherren wurde nicht berührt, so blieben auch im weiteren weite Möglichkeiten der Mißbräuche bestehen.

D/ Die Gesetzgebung von 1848 berührte das Vormundschafswesen nur insoweit, daß die vormundschaftsbehördliche Gewalt des Gutsherren abgeschafft wurde. Diese Aufgaben wurden dem Komitatsrechnungshof übertragen. Ansonsten aber traf das Gesetz, obwohl sich mit Abschaffung der Atavizität die Grundsätze der gesetzlichen /Verwandten-/ Vormundschaft geändert haben, keine Verfügungen und übertrug die Feststellung der Übergangsregeln den Komitaten. Eine solche Verfügung wurde aber natürlich während des Freiheitskampfes nicht getroffen. Nach dem Sturz des Freiheitskampfes ließ die neoabsolutistische Regierung durch Verordnung das Österreichische Bürgerliche Gesetzbuch in Kraft treten, materiell-rechtlich kamen dessen Regeln zur Geltung, als Vormundschaftsbehörden wurden - nach österreichischem Muster - die Kreisgerichte, bzw. nach 1854 die k.k. Oberstuhlrichterämter bestimmt. Diese Regeln übernahmen aber, obwohl

sie im allgemeinen auf dem römischen Recht basierten, im Vormundschaftsrecht vieles auch von dem allzu bürokratischen Vormundschaftssystem der deutschen Städte. Dadurch wurden diese Regeln für die Ungarn verhaßt, in deren kompliziertem System sie sich nur schwer auskann-ten. Deshalb erforderte die Judexkurialkonferenz von 1861, die von den österreichischen Rechtsnormen nur das Grundbuchsystem aufrechterhielt, nur die vormundschaftsbehördliche Genehmigung der Verträge, die die Grundlage der Eintragung ins Grundbuch bilden, im übrigen wurden die österreichischen Regeln außer Kraft gesetzt, und - in Wiederholung von 1848 - den Komitaten übertragen, daß sie für die Übergangszeit sowohl im materiellen Vormundschaftsrecht, als auch in der Organisation der Vormundschaftsbehörden Statute erlassen. Damit kam ein unglaubliches Durcheinander zustande, die Komitate er-ließen einander widersprechende Regeln, auch die theoretische Literatur konnte nicht viel helfen, vielleicht nur Bálint Ökröss schlug im wesentlichen die Anwendung der österreichischen materiell-rechtlichen Regeln in Praxis vor.

Die provisorische Zivilprozeßordnung vom Jahre 1868 übertrug die vormundschaftsbehördlichen Aufgaben den Gerichten, aber das hörte schon nach zwei Jahren auf, weil die Gerichte nicht imstande waren, operativ zu verfahren und sie wurden von Vormundschaftssachen überschwemmt. Im Jahre 1870 im ersten Munizipalgesetz wurde die Vormundschaftsbehörde wieder den Komitaten, bzw. den Städten übertragen, wobei auch die grundlegenden Organisationsregeln des Waisenstuhles festgelegt wurden, aber für das materielle Vormundschaftsrecht wurde noch immer nicht gesorgt. Viele Waisenvermögen gingen zugrunde, vor allem infolge der Unwissenheit und Oberflächlichkeit des Gemeindewaisenrates.

Nach einer ziemlich bescheidenen wissenschaftlichen

Vorbereitung reichte im Jahre 1875 das Ministerium eine eingehende und Vollständigkeit anstrebende Gesetzesvorlage zur materiell- und verfahrensrechtlichen Regelung der Vormundschafts- und Kuratelsachen ein und das Gesetz wurde nach einer sehr eingehenden Parlamentsdebatte als Ges.-Art. XX:1877 verkündet. Die Rechtswissenschaft kritisierte ziemlich scharf das neue Gesetz und auch in der Praxis zeigten sich zahlreiche Fehler des Gesetzes, aber seine Vollständigkeit und Durchdacht-heit machten es geeignet, daß es - mit geringen Modifizierungen - im kapitalistischen gesellschaftlich-wirtschaftlichen System die Grundlage zur Erledigung der Vormund-schaftssachen bilde.

TARTALOMJEGYZÉK

	old.
A. <u>A feudális szokásjog kora /1715-ig/ .....</u>	3
I. <u>A Mohács előtti szokásjog .....</u>	3
1/ Nagycsaládi gyámság /3/; 2/ A gyámságra hivatott személyek /4/; 3/ Városi és jobbágyárvák gyámja /6/; 4/ A gyám jogköre /7/; 5/ A gyámhatóság kérdése /9/	
II. <u>Werbóczi reformkísérlete .....</u>	11
III. <u>A gyakorlat Mohácstól 1715-ig .....</u>	16
1/ Gyámságra szoruló, a gyám személye /16/; 2/ Királyi gyámrendelés /18/; 3/ A gyám vagyongazdálkodása /19/; 4/ A vagyon állagával való rendelkezés /21/; 5/ A gyámhatóság /22/	
Jegyzetek az A/ Rész-hez	26
B. <u>A feudális hatóságok beavatkozása. Római jogi szabályok alkalmazásának kezdete .....</u>	51
I. <u>Az 1715. évi reform és hatása a nemesi jogra..</u>	51
1/ Az 1715. évi gyámsági törvény /51/; 2/ A törvény végrehajthatatlansága /52/; 3/ Erdély külön jogszabályai /55/	
II. <u>A nemesi gyámhatóságok kialakulása .....</u>	56
1/ A tallósi árvaház /56/; 2/ Megyei gyámhatóságok, a Helytartótanács mint főgyámhatóság /57/; 3/ Gyámügyi jelentések a Helytartótanács-hoz /59/; 4/ Gyámi leltár és számadás, gyámrendelés /60/; 5/ Gyámpénztár /62/; 6/ Megyei gyámügyi szervezet /62/; 7/ Reformjavaslatok /64/	

III. <u>A nemes gyám vagyonkezelése</u>	68
1/ A gyám felelőssége a vagyon csökkenésé- ért /68/; 2/ A jogtudomány álláspontja /70/	
IV. <u>A gyámság kezelése a városokban</u>	71
1/ Gyám személye, végrendeleti gyámrendelés /71/; 2/ Leltár, számadás /74/; 3/ A gyám va- gyonkezelése /75/; 4/ Gyámpénztár /76/; 5/ Gyám- hatóság /77/	
V. <u>A jobbágyárvák sorsa</u>	78
1/ A földesur érdeke és az Urbarium /78/; 2/ A földesuri gyámhatóság gyakorlása /82/; 3/ Föl- desuri árvapénztár. A nevelés ügye /84/; 4/ Az 1836. évi reform /87/	
Jegyzetek a B/ Rész-hez	90
C. <u>A kapitalista gyámsági jog kialakulásának el- ső lépései /1848-1878/</u>	107
1/ A feudális gyámsági jog felszámolása /107/; 2/ Osztrák gyámügyi szabályok bevezetése /108/; 3/ Az 1861. évi Országbirói Értekezlet rendel- kezései /111/; 4/ Az 1861 utáni zürzavar /113/; 5/ Az 1860-as évek jogtudományi irodalma /114/; 6/ Biróságok gyámhatósági eljárása /118/; 7/ Tör- vényhatósági és városi árvaszékek szervezése 1870- ben /120./; 9/ A törvényjavaslat képviselőházi vi- tája /124/; 10/ Az 1877:XX. tc. jellemzése /125/	
Jegyzetek a C/ Rész-hez	128
<u>A rövidítve idézett források és irodalom jegy- zéke</u>	131
Források	131
Irodalom	135
Zusammenfassung	139

A JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK EDDIG MEGJELENT KÖTETEI:

Kovács Kálmán:

A magyar büntetőjog és büntetőeljárás jog története
1848-1944-ig. Bp. 1971.

Révész Tamás:

A központi állami ellenőrzés szervezetének kialakulása
Magyarországon 1867 után. Bp. 1971.

Buzás József:

Székesfehérvár és F^üjér vármegye közigazgatása az 1918-
1919. évi polgári demokratikus forradalom idején. Bp.
1971.

Máthé Gábor - Révész Tamás:

Az esti és levelező tagozatu oktatás fejlődése az ELTE
Állam- és Jogtudományi Karán /1945-1970/. Bp. 1972.

Rácz Lajos:

A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyar-
országon. Bp. 1972.

Buzás József:

Veszprém vármegye közigazgatása az 1918-1919. évi pol-
gári demokratikus forradalom első két hónapjában. Bp.
1974.

Kálmán Kovács /red./:

Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht. Bp. 1974.

Nagyné, Szegvári Katalin:

A jogtörténettudomány kutatási eredményei és perspek-
tivái a felszabadulás után /Helyzetelemzés/.

